

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 12 Issue: 2 Year: April 2022

Editor

Asst. Prof. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Deputy Editor

Assoc. Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ

12/2, April - Nisan 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

12/2, April - Nisan 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor / Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Asst. Prof. Ph.D., Sinop University, Turkey)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Turkey)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Turkey)
Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)
Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)
Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)
Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Turkey)
Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Türkmen Törelİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Turkey)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Turkey)
Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)
Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Turkey)
Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)
Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)
Dušan MLACOVİĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)
Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)
Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Turkey)
Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)
Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)
Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)
John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)
Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Turkey)
Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Turkey)
Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Turkey)
Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Turkey)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Turkey)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca' Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Turkey)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Turkey)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Turkey)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vyngantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Turkey)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Turkey)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

İsmet Türkmen (Prof. Ph.D.; Gaziosmanpaşa University, Turkey)
Mehmet Şahingöz (Prof. Ph.D.; Gazi University, Turkey)
Mustafa Şahin (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Turkey)
Sezai Balcı (Prof. Ph.D.; Giresun University, Turkey)
Naci Şahin (Prof. Ph.D.; Yozgat Bozok University, Turkey)
Özgür Yıldız (Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Turkey)
Ünal Taşkın (Prof. Ph.D.; Adıyaman University, Turkey)
Turgut İleri (Assoc. Prof. Ph.D.; Amasya University, Turkey)
Mustafa Bostancı (Assoc. Prof. Ph.D.; Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Zülfıye Koçak (Assoc. Prof. Ph.D.; Bitlis Eren University, Turkey)
Ahmet Vurgun (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Turkey)
Selma Göktürk Çetinkaya (Asst. Prof. Ph.D.; Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey)
Hüsnü Yücekaya (Asst. Prof. Ph.D.; Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Hakan Tan (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Turkey)
Sabri Becerikli (Asst. Prof. Ph.D.; Bursa Uludağ University, Turkey)
Fatih Özçelik (Asst. Prof. Ph.D.; Amasya University, Turkey)
Arzu Şahin (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Turkey)
Hikmet Çiçek (Asst. Prof. Ph.D.; Dicle University, Turkey)
Elif Aşçı (Asst. Prof. Ph.D.; Süleyman Demirel University, Turkey)
Filiz Yıldırım (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Turkey)

12/2, April - Nisan 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Mehmet Evsile 87 - 106
Demokrat Parti Dönemi'nde Ziraat ve Hayvancılık Alanında Meydana Gelen Gelişmelerin Günlük Hayata Yansımaları
The reflection of the Developments on Agriculture and Farming to the Daily life During the Democrat Party Period
- Mehtap Uçar – Bahattin Demirtaş 107 - 124
Cedidçilik ve Rusya Türkleri'nin Bağımsızlık Hareketine Etkisi
Cedidism and Its Influence On The Independence Movement Of The Turks Of Russia
- Nuri Güçtekin – Muzaffer Fehmi Şakar 125 - 136
İstanbul Mekteplerinde Meşhur Beş Muallim: Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSIZ
Five Famous Teachers In Istanbul Schools: Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL and Bedriye ATSIZ
- Sinan Kıyanç 137 - 152
Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya İlişkilerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)
Soviet Russia Relations With The Republic Of Turkey The Grand National Assembly Of Turkey
- Fatih Özdemir 153 - 169
Yerel Tarihin Kaynağı Olarak Mahalli Basın; Cumhuriyet Dönemi Samsun Örneği (1923-1938)
Local Press As a Source of Local History; The Case of Samsun In The Republic Period (1923-1938)

12/2, April – Nisan 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 5 different articles to the discretion of scientists. Thanks to Mehmet Evsile, Mehtap Uçar-Bahattin Demirtaş, Nuri Güçtekin-Muzaffer Fehmi Şakar, Sinan Kıyanç ve Fatih Özdemir who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 12. cilt 2. sayısında 5 farklı makaleyi okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Mehmet Evsile, Mehtap Uçar-Bahattin Demirtaş, Nuri Güçtekin-Muzaffer Fehmi Şakar, Sinan Kıyanç ve Fatih Özdemir'e teşekkür ederiz. Makaleleri değerledirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Dr.Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE ZİRAAT ve
HAYVANCILIK ALANINDA MEYDANA GELEN
GELİŞMELERİN GÜNLÜK HAYATA YANSIMALARI**

*The reflection of the Developments on Agriculture and Farming to the
Daily life During the Democrat Party Period*

Mehmet Evsile

Prof.Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mevsile@amasya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5289-8703

Near East Historical Review

12/2, April / Nisan 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 07.04.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 20.04.2022
Pages - Sayfa : 87 - 106

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.61176>

Citation - Atıf : Mehmet Evsile, “Demokrat Parti Dönemi’nde Ziraat ve Hayvancılık Alanında Meydana Gelen Gelişmelerin Günlük Hayata Yansımaları”, *Near East Historical Review*, 12/2, April, 2022, pp. 87 – 106.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE ZİRAAT ve HAYVANCILIK ALANINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELERİN GÜNLÜK HAYATA YANSIMALARI

*The reflection of the Developments on Agriculture and Farming to the
Daily life During the Democrat Party Period*

Mehmet Evsile

Prof.Dr., Amasya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: mevsile@amasya.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-5289-8703

Öz

Demokrat Parti iktidarının üzerinde önemle durduğu konulardan biri, ziraat faaliyetleri olmuştur. Türkiye'yi tarımla kalkındırma politikası uygulanmıştır. Topraksız çiftçilere toprak dağıtılması, tarımda makineleşme oranının en yüksek seviyeye ulaştırılması ve bunların sonucunda ziraî üretimin artırılması yoluna gidilmiştir. Ziraî üretim ve buradan elde edilecek ürün ve gelirle ülkede sosyal adaletin sağlanması hedeflenmiştir. Bu husus, 1950-1960 yılları arasında hükümet programlarında da ağırlıklı olarak yer almıştır. Demokrat Parti döneminde ziraî faaliyetler pek çok akademisyenin de ilgisini çekmiştir. İktisatçılar ve tarihçiler tarafından bu konuda arşiv belgelerine ve istatistikî verilere dayanan ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda konunun siyasî, sosyal ve ekonomik boyutları ortaya konulmuştur. Biz bu makalemizde, önceki çalışmaları da dikkate alarak ziraî alanda yapılan çalışmaların günlük hayata yansımalarını ortaya koyacağız. Daha önceki çalışmalarda pek kullanılmayan Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından elde ettiğimiz bilgileri kullanarak bu konunun eksik kalan kısımlarını tamamlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ziraî Faaliyetler, Tarımda Makineleşme, Toprak Dağıtımı, Hayvancılık, Ormancılık.

Abstract

One of the issues that the Democrat Party gave importance was the activities made on agriculture. They applied some policies to develop Turkey on the basis of agriculture. The policies they followed were that they gave land to the farmers free of charge who did not possess any land, the mechanization in agriculture brought to the highest level and the production was tried to increase. It was aimed to provide social justice through agricultural production and the finance obtained from it. This policy was highlighted in the program of the Government between the years 1950-1960. The policies followed on agriculture during Democrat Party period have appealed the attraction of many academicians many studies have been carried on based on the statistical data and archive documents by historians and economists. In this study, it is aimed to releave the political, social and economical dimentions of this issue. In this article, the reflection of the developments on agriculture and farming to the daily life during the Democrat Party period is releaved considering the previous studies. Using the Turkish Grand Assembly records that have not been mentioned in previous studies, it was tried to complete the missing parts about this issue in this study.

Keywords: Democrat Party, Agricultural Activities, Mechanization in Agriculture, Farming, Forestry.

Giriş

Demokrat Parti döneminde ziraî faaliyetler ve bunların çeşitli alanlara yansıyan sonuçları pek çok ciddi çalışmanın konusu olmuştur. Konu özellikle iktisatçılar ve tarihçiler tarafından ele alınarak çeşitli yönleri ile incelenmiştir. Bunlardan biri 2003 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda hazırlanmış olan bir doktora tezidir. Devlet

İstatistik Enstitüsü yayınları, resmî yayınlar ve araştırma eserlere dayanarak hazırlanan bu tezin ilgili bölümünde Demokrat Parti dönemi tarım politikaları ayrıntıları ile verilmiş ve pek çok istatistikî bilgi tablolar halinde düzenlenmiştir.¹

İkinci olarak Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tarih alanında hazırlanan bir doktora tezinde arşiv belgeleri, resmî yayınlar ve araştırma eserlerden taranan bilgilerle Demokrat Parti döneminde uygulanan tarım politikalarının siyasî, ekonomik ve sosyal boyutları ortaya konulmuştur.²

Bunlardan başka iki makalede daha konu iktisat bilimi açısından değerlendirilmiştir. Bunlardan birinde Demokrat Parti döneminde uygulanan tarım politikalarının özellikle ekonomik hayata olan etkileri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.³ Diğer bir makalede ise, 1950-1954 yılları arasında uygulanan tarım politikaları iktisat bilimi açısından ele alınmıştır.⁴

Demokrat Parti Hükümetlerinin programlarında da ziraat, hayvancılık ve ormancılık konularına geniş bir biçimde yer verilmiştir.⁵ 29 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde okunan Birinci Menderes Hükümetinin Programında “Ziraatin, iktisadî bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız” şeklinde iddialı bir cümle yer almıştır. “Ziraatin ve hayvancılığın, iktisadî bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutamayız.” sözleriyle bu husus İkinci Menderes Hükümetinin Programında da tekrarlanmıştır. Üçüncü Menderes Hükümetinin Programında, üretimin artırılması için ziraî alanda makineleşme hareketlerine devam edileceği, traktörle veya hayvanla çekilen ziraat aletlerinin artırılacağı ifade edilmiştir. Beşinci Menderes Hükümetinin Programında, ziraatin milli ekonominin temeli olduğu hususu bir defa daha vurgulanarak ziraî üretimin milletimizin beslenme ve giyinme ihtiyaçlarını ve sanayimizin hammaddesini temin ve ihracatımızın da ana kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Ziraî üretimin artırılması suretiyle “memleketimizde ictimai adalet tahakkuk ettirilecek ve millî bünyemizi takviye edecektir” sözleriyle ziraî gelişmenin ülkemizin sosyal bünyesi ve millî varlığını güçlendireceği dile getirilmiştir.

Hayvancılık konusu, İkinci ve Üçüncü Menderes Hükümetlerinin Programlarında yer almış, 24 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde okunan Üçüncü Menderes hükümetinin Programında, “Memleketimizin geniş bir istihlal şubesi ve servet kaynağı olan hayvancılığımıza öteden beri ehemmiyet vermekteyiz. Ancak bir istihlal ve servet kaynağı olmanın yanında, bugün başlıca gıda maddelerimizle sanayimizin muhtaç bulunduğu ham maddelerin kaynağı olmak bakımından birdenbire yeni bir ehemmiyet kazanmış bulunuyor” sözleriyle yer verilmiştir.

Ormancılık konusunda ise ilk değerlendirme Birinci Menderes Hükümet Programında yapılmıştır. Buna göre, şimdiye kadar uygulanan orman politikası eleştirilmiş, bu sistemin ormanların korunmasını zor şartlara bağladığı, ormanlarla ilgili vatandaşların orman ürünlerinden yeteri kadar istifade edemedikleri, halkla hükümet arasında sevgisizlik oluşturduğu

¹ Sefer Şener; 1923-1963 Döneminde Türkiye’de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

² Nadir Yurtoğlu; *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasî, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

³ Zahide Sungur; “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri” *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, Sayı 14, Mart 2016, s. s.7-11.

⁴ Suat Oktar-Arzu Varlı; “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası” *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl:2010, Cilt: XXXVIII, Sayı: I, s.1-22.

⁵ *Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960*, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988, s.159-204.

ifade edilmiştir. Bundan bir yıl sonra İkinci Menderes Hükümetinin Programında, “Şimdiye kadar tatbik olunan ormancılık politikasını, memlekete fayda ve halka refah sağlamaktan ziyade yurt ve yurttaş için bir ıstırap kaynağı olduğunu göz önünde tutarak hazırladığımız kanun tasarısı önümüzdeki günlerde Büyük Meclise takdim edilmiş bulunacaktır” sözleriyle ormanların korunmasını, orman ürünlerinin vatandaşların yakacak ve pazar ihtiyaçlarını temin edecek bir düzenlemeye tâbi tutulacağı ifade edilmiştir. Buna rağmen üç yıl sonra Üçüncü Menderes Hükümetinin Programında “Ormanlarımız mevzuunda teessürle kaydedeceğimiz cihet, Orman Kanunu'nun geçen devrede çıkartılamamış olmasıdır” sözleriyle ormancılık hususunda hükümetin programında yazılan hedeflere ulaşamadığı ifade edilmiştir. Orman Kanunu ancak 31 Ağustos 1956 tarihinde çıkartılabilmektedir.

Bu hususlar, konunun uzmanları tarafından da değerlendirilmiştir. Demokrat Parti, seçim kampanyasından başlayarak oy çoğunluğunu elinde bulunduran köylü-çiftçi halkın kalkınmasına öncelik veren bir program uygulayacağını ilân etmiştir. Bunun için büyük bir çiftçi nüfusu harekete geçirecek, işlenmeyen geniş ekim alanlarını işleyerek ve geri olan tarım teknolojilerini geliştirerek makineli, sulamalı ve gübreli tarıma geçerek ülkenin tarım potansiyelini artırmaya çalışmıştır.

Demokrat Parti iktidarı döneminde ziraat, hayvancılık ve diğer alanlarda meydana gelen gelişmeleri aşağıdaki başlıklar halinde incelemek mümkündür.

1-Toprak Meseleleri

a-Toprak Dağıtımı Mera Tahsisi

11 Haziran 1945 tarih ve 4753 sayılı “Çiftçi Topraklandırma Kanunu”, yürürlüğe konularak, toprağı olmayan çiftçilere, tespit edilen topraklar dağıtmaya başlanmıştır. Bu kanunun uygulaması olarak 1949 yılına kadar 5100 aileye 370 bin dekar arazi dağıtıldığı tespit edilmiştir.⁶

Topraksız çiftçilere toprak dağıtma faaliyetleri, Demokrat Parti iktidarı döneminde de devam ettirilmiştir. Çiftçilere dağıtılan topraklar, yıllar itibarıyla şu şekilde tespit edilmiştir: Köylüyü topraklandırma kanunundan 14 Mayıs 1950 tarihine kadar 752.000 dönüm, 1952 yılına kadar 3.851.000 dönüm toprak dağıtılmıştır.⁷ 1953 yılı itibarıyla 55.385 aileye 4.225.477 dönüm,⁸ 1954 yılı itibarıyla 105.795 çiftçi ailesine 4.983.696 dönüm.⁹ 1956 yılına gelindiğinde 2276 köyde 195.539 çiftçi ailesine 9.780.504 dönüm toprak dağıtılmıştır.¹⁰ 1958 yılında, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği tarihten itibaren dağıtılan toprak miktarının 15.000.000 dönüm olduğu açıklanmıştır.¹¹ Nihayet 1950-1959 yılları arasında 4015 köyde 333.292 aileye 16.812.335 dönüm arazi dağıtıldığı İmar ve İskân Bakanı Hayrettin ERKMEN tarafından açıklanmıştır.¹²

⁶ Mehmet Evsile; *Tek Parti Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2020, s.195-196.

⁷ Maliye Bakanı Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.351.

⁸ Cezmi Türk (Seyhan); 20.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.578.

⁹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.527.

¹⁰ Maliye Vekili Nedim Ökmen (Maraş); 20.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.317.

¹¹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.156.

¹² İmar ve İskân Vekili Hayrettin Erkmén (Giresun); 28.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.1020.

1954 yılına kadar toplam 3.339.145 dönüm,¹³ 1957 yılına kadar toplam 7.500.000 dönüm,¹⁴ 1958 yılına kadar toplam 8.858.000 dönüm,¹⁵ 1959 yılı sonuna kadar toplam 10.910.000 dönüm mera tahsis edilmiştir.¹⁶

Bununla birlikte köylerde yaşadıkları halde kendi adına kayıtlı toprağı olmayan aile sayısı 1952 yılında 445.000 (yaklaşık 2,5 milyon nüfus),¹⁷ 1953 yılında 244.000,¹⁸ 1954 yılında 244.000,¹⁹ 1955 yılında ise 318.722 olduğu görülmektedir.²⁰

b-Toprak Dağıtımında Yaşanan Sıkıntılar

Toprak dağıtımında ortaya çıkan problemleri çözmek için 1954 yılı itibarıyla 29 yerde geçici toprak tevzi mahkemeleri görevlendirilmiştir. Bu mahkemeler, toprak davasında ortaya çıkacak ihtilâfları hak ve adalet çerçevesinde ve vatandaşları nizasız bir şekilde toprak sahibi yapmak amacıyla çalışmışlardır.

Her ne kadar komisyonlar ve mahkemeler kurulmak suretiyle toprak dağıtım işleri düzenli bir şekilde yapılmak istenmişse de bazı aksaklıklar ve yanlışlıklar da yaşanmıştır. Bu sıkıntıların en yoğun olduğu 1953 yılında yaşanan bazı olaylar, bölge milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Genel problemler üzerinde duran Hatay Milletvekili Hasan Reşit TANKUT, toprak dağıtımında yaşanan sıkıntıları 4 ana başlık halinde ifade etmiştir ki bunlar şöyle sıralanmıştır:²¹

1-Topraklandırma ve iskân önceden hazırlanmış bilgiye ve tekniğe dayanan bir yardımcıdan mahrumdur.

2-Toprak komisyonları, valilikler emrinde çalışmaktadır.

3-Topraklandırma ve tapulama işleri, ahenkli olarak ve birlikte çalışmamaktadır.

4-Mahallî nüfuzlular ve toprak spekülasyoncuları bu işte bozgunculuk yapmaktadırlar.

Bu genel değerlendirmelerden sonra bazı milletvekilleri, seçim bölgelerinde yaşanan olaylardan örnekler vermişlerdir. Çorum Milletvekili Ahmet BAŞIBÜYÜK, bir olayı şöyle anlatmıştır:²²

“İhtiyar bir vatandaşın dünya kadar malı vardır. Belki köyün yarısı o zata aittir, üç tane de oğlu var, rüştiünü ikmâl etmişler ve namlarına tapuda kayıtlı mal mevcut değil. Bunlar topraksız addedilmekte ve beyannâme verdikleri için arazi almış bulunmaktadır. Bir köyün arazisinin yarısına sahip olan ve babalarıyla beraber en müreffeh hayat yaşayan bir ailenin taksimden en önce istifade ettiklerini hayretler içinde gördük.”

Yozgat'ta yaşanan bir olayı Yozgat Milletvekili Hasan ÜÇÖZ, şu şekilde ifade etmiştir:²³

¹³ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.527.

¹⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Ercüment Damalı (Sivas); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.688.

¹⁵ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.156.

¹⁶ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.24.

¹⁷ Cezmi Türk (Seyhan); 20.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.577.

¹⁸ Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun); 16.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.342.

¹⁹ Cezmi Türk (Seyhan); 19.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:22, s.568.

²⁰ Arslan Bora (Tunceli); 21.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.460.

²¹ Hasan Reşit Tankut (Hatay); 20.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.567.

²² Ahmet Başibüyük (Çorum); 20.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.581.

“... belki 20-30 köyde, halkın yıllardan beri emek verip meydana getirdiği bağ ve bahçeyi hazine namına tescil ediyor, tapuya bağlıyor. Vatandaş feryat ediyor dinlemiyor, dinletemiyor. Gidiyor hazine arazisi diye vatandaşın zilyeti bulunduğu toprağı göçmene tevzi için hazine adına kaydediyor. Bunlar içinde tapulu olanlar da vardır. Araya tabii bazı ufak menfaatler de karışıyor. Memur kaydediyor, tescil ediyor, geliyor. Çünkü mes'uliyeti yoktur. Hakiki mutasarrıfı bulunan vatandaş ise bir türlü derdini anlatamıyor.”

Çorum'un Cemilbey nahiyesinde mera tahsisi sırasında yaşanan bir olayı da Çorum Milletvekili Ahmet BAŞIBÜYÜK tarafından şöyle aktarılmaktadır:²⁴

“Köy meralarının taksim ve tevzii de yürekler acısı neticeler doğurmaktadır ve Çorum'un Cemilbey nahiyesinde köy meralarının taksim ve tevzii yapıldı. Buradaki vatandaşların cümlesi kasabaya döküldü... Vaziyet cidden vahimdi, köy hayvanlarının miktarı, arazinin normu nazar-ı dikkate alınmadan meranın mühim bir kısmı, oradaki köyün en zengin insanlarına taksim ve tevzi edilmişti. Gelen müfettiş hayret içinde, biz hayret içinde kaldık. Taksimden istifade eden zevata tapu verilmiş. Bunun içinden çıkamadık. Nihayet arazi alanların vicdanına müracaat ettik. Topraktan istifade eden vatandaşların hepsi ferağ etmek suretiyle bu davayı hallettik.”

Seyhan Milletvekili Sedat BARI, seçim bölgesinde yaşanan olayları anlatırken, bazı şahısların iki tane şahit göstererek hazineye ait toprakların tapusunu kendi üzerlerine aldıklarını;²⁵ Kırşehir Milletvekili Halis Sezai ERKUT da, özellikle göçmenlere dağıtılacağı açıklanan araziye bazı nüfuzlu kişilerin işgal ettiklerini, böylece muhacir veya köylülere dağıtımına engel olduklarını anlatmaktadır.²⁶

c-Ekilebilen Arazi Miktarı

Toprak dağıtımları ile birlikte, ülkede ekilebilen arazi miktarında artışlar olmuştur. 1946 yılında ekilen arazi miktarı 120.000.000 dönüm (12.000 hektar) olduğu bilinmektedir.²⁷ Bu miktar 1954 yılında 21.861 hektara çıkartılmış,²⁸ 1955 yılında 21.000 hektar,²⁹ 1956 yılında 14.153 hektar olmuş,³⁰ 1957 yılında 15.000 hektar olarak tespit edilmiştir.³¹

Ekilebilen arazi miktarı 1958 yılı itibarıyla ülke topraklarının yüzde 17'sine tekabül etmektedir.³² 1959 yılında ise tarla ve bahçe tarımı alanında ekilebilen bütün arazi miktarının, ülke topraklarının yüzde 30'u gibi bir rakam olduğu açıklanmıştır.³³

d-Aile Başına Düşen Toprak Miktarı

1959 yılında bir çiftçi ailesine ortalama 85 dönüm toprak düştüğü şeklindeki istatistikî bilgiler verilmeyle birlikte,³⁴ 1960 yılında ülkemizdeki çiftçi ailelerinin üçte birinin 20

²³ Hasan Üçöz (Yozgat); 20.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.593.

²⁴ Ahmet Başibüyük (Çorum); 20.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.581.

²⁵ Sedat Barı (Seyhan); 20.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.585.

²⁶ Halil Sezai Erkut (Kırşehir); 20.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.590.

²⁷ M. Evsile, a.g.e., s.203.

²⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit Yetkin (Malatya); 18.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.234.

²⁹ Ziraat Vekili Esat Budakoğlu (Balıkesir); 7.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.1032.

³⁰ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.297.

³¹ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Mahmutoğlu (Kırşehir); 27.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.1031.

³² Orhan Uygun (Afyonkarahisar); 27.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.1068.

³³ Behram Öcal (Kars); 26.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.996.

³⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Vamık Tayşi (İzmir); 26.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.981.

dönümden az, yüzde 31,5'inin 21-50 dönüm arası, yüzde 62'sinin 50+1 dönüm araziye sahip oldukları gibi ayrıntılı rakamlar da açıklanmıştır.³⁵

1957 yılı itibarıyla sayıları 2,5 milyonu bulan çiftçi ailelerinin “Küçük Çiftçi”, 38.000 civarındaki ailenin de “Büyük Çiftçi” olarak isimlendirildiği görülmektedir.³⁶ Bunların dışında şehirlerde ticaretle uğraşan bazı kişilerin, özellikle küçük çiftçilere sağlanan vergi muafiyetlerinden istifade edebilmek için paralarını toprağa yatırarak ziraî faaliyetlere katılmışlardır ki bunlara da “Tüccar Çiftçi” denilmiştir.³⁷

e-Ziraatle Uğraşan Nüfus

Maliye Bakanı Hasan POLATKAN'ın 1951³⁸ ve 1953³⁹ yılı bütçe konuşmalarında nüfusumuzun yüzde 82'sinin ziraatle uğraştığı ifade edilmiştir. 1954 yılı bütçe konuşmasında bu oran yüzde 80 olarak gösterilmiştir.⁴⁰ 1957 yılında nüfusumuzun 24 milyon, ziraatle uğraşanların oranının yüzde 80 olduğu bilgisi tekrarlanmıştır.⁴¹ 1958 yılında ziraatle uğraşanların, nüfusun yüzde 74'ü olduğu dile getirilmiştir.⁴² 1960 yılında ziraatle uğraşan nüfusun oranı tekrar yüzde 80 olarak verilmiştir.⁴³ Bu konuda bazı akademik çalışmalarda da bilgi verilmiştir. Buna göre tarımda çalışan nüfus 1955 yılında 12.205.000 kişi, 1960 yılında 12.987.000 kişi olarak tespit edilmiştir.⁴⁴ Ziraatle uğraşan vatandaşlara teknik hizmet vermek üzere 1957 yılı itibarıyla 2000 civarında ziraat memuru ve 500 ziraat mühendisi bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁵

Çiftçi başına düşen millî gelirin 1938 yılında 660 liradan 1958 yılında 647 liraya düştüğü tespit edilmiştir.⁴⁶

1959 yılı itibarıyla her sene ortalama 90 bin ailenin çiftçiliğe başladığı ifade edilmiştir.⁴⁷ Ayrıca 1955 yılı itibarıyla 2.547.000 olan çiftçi ailesi sayısının 1957 yılında 2.778.000'e ulaştığı dile getirilmiştir.⁴⁸

1954 yılında 501.000 çiftçi ailesinin çift hayvanı olmadığı⁴⁹, 1960 yılında ise çift hayvanı olmayan çiftçi ailesi sayısının 700.000 civarında olduğu tespit edilmiştir.⁵⁰

³⁵ Ahmet Üstün (Ankara); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.982.

³⁶ Hâcım Yılmaz (Uşak); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1039.

³⁷ Burhanettin Onat (Antalya); 24.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, 862-863.

³⁸ Maliye Bakanı Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.211.

³⁹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 16.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.304.

⁴⁰ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.499.

⁴¹ Sıtkı Koraltan (Afyonkarahisar); 23.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.565.

⁴² Demokrat Parti Meclis Grubu Adına İhsan Gülez (Bolu); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.486.

⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit Melen (Van); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.44.

⁴⁴ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s.139.

⁴⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Mahmudoğlu (Kırşehir); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1032.

⁴⁶ Behram Öcal (Kars); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.989.

⁴⁷ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Vamık Tayşi (İzmir); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.980.

⁴⁸ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Vamık Tayşi (İzmir); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.980.

⁴⁹ Türkiye Köylü Partisi Adına Cezmi Türk (Seyhan); 25.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.952

f-Ziraat İşçiliği Meselesi

Ziraat sektöründe ücretle çalışan işçilerin durumları hakkında da Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda bazı bilgiler verilmiştir. Toprak sahibi olmayan veya toprak sahibi olduğu halde başkalarının toprağı üzerinde ücretle çalışan işçilerin sayısının 3,5 milyon olduğu ifade edilmiştir.⁵¹ Demokrat Parti iktidarının başından itibaren ziraat işçilerinin sıkıntıları, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine getirilmiştir. Tarım işçilerinin korunmaya muhtaç oldukları, tarım işlerinde makineleşmenin artmasıyla işçilerin istihdam imkânlarının azaldığı ifade edilmiştir.⁵² 1953 yılından itibaren bu konu daha açık bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Manisa Milletvekili Samet AĞAOĞLU, bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamıştır.⁵³

“... memleketimizde bir ziraat işçisi meselesi vardır. Daha doğrusu bir ziraat işçiliği meselesi vardır... Bunun miktarı nedir... Vakıfalar gösteriyor ki, kendisini yüzde yüz ziraat işçiliğine tahsis etmiş işçi aynı zamanda mülk sahibi olup da kendi bulunduğu yurdunda toprağın mevsimine göre ekip biçtikten sonra başka bir yerde daha iyi kazanmak için çalışan ziraat işçilerimiz nispeten çok azdır. Onun için memleketimizde ziraat işçisi meselesi, daha doğrusu ziraat işçiliği meselesi vardır.”

Bu konuda, Manisa ve Ankara milletvekilleri, seçim bölgelerinde yaşananları aktarmışlardır. Manisa Milletvekili Sudi MIHÇIOĞLU, ziraat işçilerinin sıkıntılarını şu şekilde dile getirmiştir:⁵⁴

“Bölgemiz ziraat memleketidir. Manisa vilâyetinin bütün kazalarıyla beraber binlerce ziraat işçisi istihlal mevsiminde sokaklarda sefil, perişan ve sürünür bir durumdadır... Çalışma Vekâleti bu ıstırapı giderici tedbirlere teşebbüs etmiştir. Hattâ manisamızda 500 işçiyi barındırmak için bir barındırma yurdu tesis etmek üzeredir... Ama her sene lâakal Çal'dan başlayarak istihlal mevsimlerinde Manisa Vilâyeti'ne akın eden işçi sayısı otuz binin üstündedir. Bu otuz binin üzerinde olan işçinin, bilhassa istihlal bakımından ehemmiyetli kazalarımız olan Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Akhisar bölgelerindeki sefil ve perişan halleri yürekleri sızlatmaktadır.”

Gerek yapı işlerinde, gerek ziraat işlerinde ülkenin muhtelif yerlerinden Ankara'ya gelmiş olan işçilerin yatacak yer bulma hususunda yaşadıkları sıkıntılar dile getirilmiştir.⁵⁵ Ziraat işçilerinin köylerden şehirlere akmalarının önüne geçilmesi için tedbir alınması yolunda yapılan çağrılar da dikkat çekmektedir.⁵⁶

g-Çiftçilerin Kredi Borçları

Çiftçilerin işlerini çevirmek için maddî destek sağlamak üzere ziraî krediler kullandıkları bilinmektedir. Ancak bu kredilerin geri ödenmesinde yaşanan bazı sıkıntılar da dile getirilmiştir.

⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Avni Ural (Uşak); 27.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.831.

⁵¹ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Sabahattin Çirakoğlu (Bursa); 28.02.1956, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:10, s.1109.

⁵² Halil Sezai Erkut (Kırşehir); 27.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.1102.

⁵³ Samet Ağaoğlu (Manisa); 27.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.1265.

⁵⁴ Sudi Mihçioğlu (Manisa); 26.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.1086.

⁵⁵ Refet Aksoy (Ordu); 26.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.1088.

⁵⁶ Suat Başol (Zonguldak); 26.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.859.

Merkez Bankası, Ziraat Bankası ve diğer kuruluşlar tarafından verilen ziraî kredilerin toplamı 1950 yılında 412.000.000 lira iken 1955 yılında 1.558.000.000, 1960 yılında 2.392.000.000 lira olmuştur.⁵⁷

Çiftçilerin Ziraat Bankasından aldıkları kredilerin taksitlerini ödemekte güçlük çektikleri görülmüştür. 1954 yılında konuyu dile getiren Seyhan Milletvekili Cezmi TÜRK, Adana'da bir önceki yıl kredi kullanan çiftçilerin yüzde 60'ının kredi borçlarını ödeyemediklerinin tespit edildiğini, 1954 yılında ise kredi borçlarını ödeyebilen çiftçi oranının yüzde 25 olduğunu açıklamıştır.⁵⁸ 1959 yılına gelindiğinde ise çiftçilerin Ziraat bankasına olan borçlarının toplamının 2 milyar lira olduğu açıklanmıştır.⁵⁹

2-Ziraat Aletleri

a-Traktör

Demokrat Parti iktidarı ile ziraatte makineleşme hareketlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Demokrat Parti iktidarından önce 1950 yılı itibarıyla Türkiye'de 6.000 traktör bulunduğu tespit edilmiştir.⁶⁰ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, 1952 yılı bütçe sunuş konuşmasında Türkiye'deki traktör sayısının 20.000 olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ 1953 yılında ülkedeki traktör sayısının 35.000'in üzerine çıktığı,⁶² bu rakamın 1956 yılında 41685,⁶³ 1960 yılında 43.800 olduğu ilgili bakanlar tarafından açıklanmıştır.⁶⁴

b-Pulluk-Karasaban

Ziraatte traktörün önemli ölçüde kullanılması ile, traktörle birlikte kullanılan pulluk sayısında da artışlar olmuş; ancak bu rakam istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Ülkede traktör sayısının artmasına rağmen 1953 yılında 1.500.000 karasaban, 600.000 demir pulluk bulunmaktadır.⁶⁵ Geniş Anadolu ovalarında halâ kağnı ve karasaban hâkimdir.⁶⁶ 1958 yılında traktör pulluğu adedi 48.214, diğer büyük ziraî alet ve makinelerin sayısı 67.261'e yükselmiştir.⁶⁷ Türkiye'de tarım faaliyetleri ile ilgili çalışmalar yapan Baade Raporuna göre, 1960 yılında pulluk sayısı 854.000'e yükselmiş; bununla birlikte 1.981.000 de karasaban kullanıldığı tespit edilmiştir.⁶⁸ Yine 1960 yılında 2.000.000 döven ve ayrıca çok sayıda kağnının da ziraî üretimin bir parçası olduğu görülmektedir.⁶⁹

Ziraat aletlerinin Türkiye'ye getirilmesi konusunda bazı tartışmalar yaşanmıştır. Daha 1951 yılında ülkeye 20-30 çeşit traktör getirilmesi, bunların tamir ve yedek parça temini

⁵⁷ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.150.

⁵⁸ Türkiye Köylü Partisi Adına Cezmi Türk (Seyhan); 22.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.654.

⁵⁹ Arif Hikmet Onat (Ordu); 26.02.1959, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:7, s.992.

⁶⁰ M. Evsile, a.g.e., s.194.

⁶¹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1952, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:13, s.356.

⁶² Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 16.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.303.

⁶³ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.311.

⁶⁴ Ziraat Vekili Nedim Ökmen (Gaziantep); 27.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.831.

⁶⁵ Cezmi Türk (Seyhan); 26.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.1124.

⁶⁶ Ziya Termen (Kastamonu); 17.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.398.

⁶⁷ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:2, s.156.

⁶⁸ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit Melen (Van); 19.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.45.

⁶⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Avni Ural (Uşak); 27.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.832.

konusunda sıkıntılara yol açtığı ifade edilmiştir.⁷⁰ 1952 yılında ülkemize giren traktör çeşitliliği ile beraber kâfi miktarda yedek parçanın bulunmaması; bulunanların da ülkenin muhtelif bölgelerinde yeter derecede stok edilmemiş olmasından kaynaklanan sıkıntılardan söz edilmiştir.⁷¹ Bu eleştirilere cevap veren Tarım Bakanı, yedek parçası bulunmayan traktörlerin ithaline müsaade etmediklerini açıklamıştır.⁷² Bununla birlikte yurtdışından getirilen traktör ve biçerdöğerlerin, ülkenin iklim şartlarına ve toprak yapısına uymadığı şeklindeki eleştiriler devam etmiştir.⁷³

1956 yılı itibarıyla Türkiye'ye 168 ayrı tipte traktör getirildiği, bunların yedek parçalarının birbirine uymadığı, tamir işlerinde sıkıntılar yaşandığı tekrarlanmıştır.⁷⁴ Bu durumun köyleri traktör mezarlığı haline getirdiği ifade edilmiştir.⁷⁵

"... plânsız ve hesapsız makinelerin ithaline imkân verdiği ve böylece çiftçilerimizi büyük bir zarara düşürdüğü bir vaki'dir. Yedek parçasızlık yüzünden köy meydanları bugün traktör mezarlıkları haline gelmiştir. Traktör ve ziraat aletleri borçları taksitleri çoktan gelmiş ve fakat çiftçilerimiz borçlarını ödemek imkânından mahrum bulunmakta ve icra dairelerince tarlalarının satılacağı günü tevekkülle beklemektedirler."

Türkiye'de bir traktör fabrikası kurulması hususu da Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunun bazı oturumlarında gündeme gelmiştir. Buna göre 1954 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na ait Türk Motor Fabrikasının üçte bir hissesi Amerikan Minneapolis Moline şirketine verilmek suretiyle bir fabrika kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Yapılan mukaveleye göre bu fabrikada bir yılda 1000 traktör yapılacağı hükme bağlanmışken,⁷⁷ ancak 1957 yılına gelindiğinde sadece 240 traktör imâl edilmiştir.⁷⁸ Daha sonra yapılan açıklamalardan bu fabrikanın tamamen Türkiye'de üretim yapan bir fabrika olmayıp, ABD'den getirdiği yedek parçaların montajını yapan bir fabrika olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ 1959 yılına gelindiğinde ise, bu fabrikanın atıl bir hale geldiği, Türkiye'ye traktör ithalinin büyük ölçüde Minneapolis şirketi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.⁸⁰ Daha 1953 yılında 27.803 parça pulluk, mibzer, biçerdöver, traktör gibi aletlerin tamir işleri 71 San'at Enstitüsünde yapılmıştır.⁸¹

Ziraatte plânsız makineleşmenin sonucunda ortaya çıkan tablo, Millet Partisi genel başkanı Osman BÖLÜKBAŞI tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:⁸²

⁷⁰ Ali Naci Duyduk(Giresun); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.998.

⁷¹ Rıza Erten (Mardin); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1134.

⁷² Tarım Bakanı Nedim Ökmen (Maraş); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1134.

⁷³ Sabri Erduran (Erzurum); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1152.

⁷⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Şerafettin Ayhan (Sinop); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17 s.1036.

⁷⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Fırat (Malatya); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10 s.1023.

⁷⁶ Suphi Baykam (Adana); 21.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.270.

⁷⁷ İşletmeler Vekili Samet Ağaoğlu (Manisa); 28.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1158.

⁷⁸ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Mehmet Mahmutoğlu (Kırşehir); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1031.

⁷⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İbrahim Us (Kars); 28.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10 s.1140.

⁸⁰ Suphi Baykam (Adana); 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.387-388.

⁸¹ Maarif Vekili Rıfık Salim Burçak (Erzurum); 24.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.953.

⁸² Cumhuriyetçi Millet Partisi Adına Osman Bölükbaşı (Kırşehir); 19.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.258.

“Bünyemizin hazım kabiliyeti nazara alınmadan bu plânsız ve kesif makineleşme hareketi, yüzlerce çeşit makinenin memlekete ithaline yol açmış ve bunların yedek parçalarının ucuz ve kolaylıkla temin edilememesi, kifayetli eleman yokluğu, tamir atelyelerinin azlığı yüzünden yüz milyonlarca liralık servet çok çabuk yıpranmış ve böylece beklenen randıman alınamamıştır. Bugün birçok ziraat makineleri metruk bir hale gelmiştir. Bu şartlar altında işletilen vasıtaların masrafı, ancak bereketli mahsul yıllarında karşılanabilmektedir. Mahsulün az olması halinde motorlu vasıtaların masraflarına dayanamayan ve taksitlerini ödeyemeyen ziraatçiler, bunları kendileri için bir külfet saymaya başlamışlardır... Bu maceranın ıstırapı ise 1954 yılında fazlasıyla hissedilmiştir.”

Bu şikâyetler 1956 yılında da tekrarlanmış ve Türkiye’de ziraatin daha uzun yıllar hava şartlarına bağlı kalacağı dile getirilmiştir.⁸³

Bu aksaklıklara rağmen traktörle işlenen arazi miktarı 1950 yılında 1.244.000 dönüm iken 1956 yılında 3.000.000 dönüme çıkmıştır. Bununla birlikte hayvanla işlenen arazi miktarı da 1950 yılında 13.834.000 dönümden 1956 yılında 19.000.000 dönüme çıkmıştır.⁸⁴

3-Ziraî Üretim

a-Hububat

Yeterli ölçüde ve verimlilikte olmasa da ziraatte makineleşmenin üretim miktarını artırdığı görülmektedir. Önceki iktidar zamanında hububat üretimi 1938 yılında 8.353.032 tondan 1947 yılında 6.000.000 tona düşmüş idi.⁸⁵ Demokrat Parti iktidarının ikinci yılında hububat ve buğday üretiminin 10.000.000 ton olduğu açıklanmıştır.⁸⁶ Hububat üretiminin 1952 yılında 12.291.000 ton,⁸⁷ 1953 yılında 14.300.000 ton,⁸⁸ 1957 yılında 14.529.000 ton,⁸⁹ 1959 yılında 15.000.000 ton olduğu açıklanmıştır.⁹⁰

Konu ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurul toplantılarında bazı istatistikî bilgiler de paylaşılmıştır. 1950-1956 yılları arasında kişi başına buğday tüketimi rakamları şöyledir:⁹¹ 1950 yılı 140 kilogram, 1951 yılı 184 kilogram, 1952 185 kilogram, 1953 yılı 161 kilogram, 1955 192 kilogram, 1956 191kilogram. 1950-1959 yılları arasında hububat ekim alanları da şu şekilde tespit edilmiştir:⁹² Tarla mahsulleri ekim alanı 1950 yılında 14.552.000 hektar iken 1959 yılında 23.164.000 hektara, hububat ekim alanı 1950 yılında 8.244.000 hektar iken 1959 yılında 13.995.000 hektara yükseltilmiştir.

Bu çalışmalardan sonra 1952 yılı itibarıyla Türkiye’nin buğday ithal eden bir ülke olmaktan çıkıp, buğday ihraç eden bir ülke konumuna geldiği ifade edilmiştir.⁹³ 1953 yılında

⁸³ Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Bilgin (Kırşehir); 21.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.368.

⁸⁴ Ferit Melen (Van); 23.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.451.

⁸⁵ M. Evsile, *a.g.e.*, s.206.

⁸⁶ Ali Rıza Sağlar (Çoruh); 17.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:12, s.435.

⁸⁷ Rıza Erten (Manisa); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1146.

⁸⁸ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Hakkı Gedik (Kütahya); 19.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.584.

⁸⁹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.156.

⁹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Avni Ural(Uşak); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.976.

⁹¹ Bütçe Encümeni Mazbata Muharriri Behzat Bilgin (İzmir); 18.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.138.

⁹² Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.138.

⁹³ Hıdır Aydın (Tunceli); 23.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1128.

Türkiye, buğday üretimi bakımından dünyada dördüncü sıraya yükselmiştir.⁹⁴ Hattâ 1954 yılında Türkiye'nin buğday ihracaatında dünya dördüncüsü olduğu iddia edilmiştir.⁹⁵ Buna karşılık Türkiye'nin 1951 yılında Macaristan ve İtalya'dan, 1954 yılında ise ABD'den buğday ithal etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir.⁹⁶ 1957 yılında ise yurtdışından 688.673.000 kilogram ekmeklik buğday ithal edildiği dile getirilmiştir.⁹⁷

b-Tütün

Tütün üretiminin 1953 yılı itibarıyla 100.000.000 kilogram olmasına karşılık,⁹⁸ 1956 yılında Gümrük ve Tekel Bakanı tarafından 109.000.000 kilogram olarak açıklanmıştır.⁹⁹ Bunun 70-80 milyon kilogramının piyasada işlem gördüğü ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Yine tütün ihraca ile ilgili bazı bilgiler şöyledir:¹⁰¹ 1950 yılında 50.818.000 kilogram tütün ihraç edilerek 171.000.000 liralık döviz kazanıldığı halde 1956 yılında 60.712.000 tütün ihraç edilip 262.000.000 liralık döviz sağlanmıştır.

Tütün alım fiyatları ise Ege bölgesi için 1958 yılında 261 kuruş, 1959 yılında 450 kuruş; Doğu Anadolu bölgesi için 1958 yılında 220 kuruş, 1959 yılında 340 kuruş olarak uygulanmıştır.¹⁰² Tütün tüketimi 1950 yılında 18.000.000 kilogram iken 1956 yılında 26.500.000 kilogram olmuştur.¹⁰³

Türkiye'de tütün işleri ile uğraşan nüfusun 1956 yılında 2 milyona yaklaştığı,¹⁰⁴ 1959 yılında ise tütüncülüğten geçimini sağlayan nüfusun 5-6 milyon olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Türkiye'de tütün ekim alanları 1950 yılında 123.345 hektardan, 1960 yılında 189.587 hektara çıkmıştır.¹⁰⁶

c-Tütün Üreticisinin Sıkıntıları

c1-Kaçakçılık

Piyasaya sunulan tütünün devlet tarafından zamanında alınmaması dolayısıyla, üreticilerin bu ürünleri değerinin altında bir para ile bu işin ticaretini gayrimeşru bir şekilde yapanlara satmak mecburiyetinde kaldıkları; böylece kaçakçılık faaliyetlerinin ortaya çıktığı görülmüştür. Hattâ bu kaçak faaliyetleri önlemek üzere görevli olan takip memurlarının da

⁹⁴ Tarım Vekili Nedim Ökmen (Maraş); 26.02.1932, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1134.

⁹⁵ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.499.

⁹⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit Yetkin (Malatya); 18.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.234.

⁹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara); 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.900.

⁹⁸ Hüsnü Akyol (Ordu); 16.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1131.

⁹⁹ Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1014.

¹⁰⁰ Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1017.

¹⁰¹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Nazım Tanıl (Yozgat); 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.968.

¹⁰² Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.964.

¹⁰³ Gümrük ve İnhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1011.

¹⁰⁴ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Hadi Uzer (Samsun); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1008.

¹⁰⁵ Reşit Önder (Tokat); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.957.

¹⁰⁶ Kerime Karabacak; "Türkiye'de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı", *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 2017, s.33.

görevlerini tam olarak yapmadıkları, bunun da kaçakçılığı teşvik ettiği hususunda şikâyetler dile getirilmiştir.¹⁰⁷ Buna cevap olarak Gümrük ve Tekel Bakanı, 1951 yılı itibarıyla tütün, tömbeki ve enfiye olarak kaçak şekilde yakalanan ürün miktarının 51.555 kilogram, yabancı sigaranın 8564 paket ve sigara kâğıdının 11.508.515 varak olduğunu söyleyerek, mücadelenin devam ettiğini söylemiştir.¹⁰⁸

Bunun yanında Türk tütününün Avrupa pazarlarına çıkışına ve oralarda satılmasına engel olma çalışmalarının görüldüğü de dile getirilmiştir.¹⁰⁹

Tütün üretimini olumsuz etkileyen bir olay da devlet tarafından tütün ekimine izin verilen alanların dışında, izin verilmeyen alanlarda da kaçak olarak üretim yapılarak meşru yoldan üretim yaparak geçimini sağlayan üreticilerle rekabet etmek suretiyle üreticinin tütününü düşük fiyatlara satarak zarara uğraması gibi hususlar şikâyet konusu olmuştur.¹¹⁰

Tütün kolcularının vatandaşlara karşı uygun olmayan davranışları da zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurul gündemine gelmiştir. Bunlardan birinde, bir vatandaşın şikâyeti şu şekilde ifade edilmiştir:¹¹¹

“Biz bu vatanda bir güncük korkusuz yaşayamayacağız. Kazancım müsait değil, tütün pahalı, tekelin sigaraları benim işlediğim sanatın ağırlığıyla beni tatmin etmiyor. Parasızlık ve ince sigara beni ham tütün içmeye mecbur kılıyor. Sabah evimden kalkıyorum. Tütün kesesini belime yerleştiriyorum. Tarlaya gittiğimde mütemadiyen etrafı gözetlemekten salim çalışmıyorum. Eğer o gün benim için talihsiz bir gün ise bir ormanın dibinde tütün kolcusu çıkar, ben derhal belimdeki ve elimdekini atarım. O zaten biliyor, hemen yanıma gelir, benim izmaritlerimi bulur ve hakkımda derhal zabıt varakası tutacağını söyler, ben yalvarırım, o anlaşma teklif eder, eğer param varsa kurtulurum, yoksa bir sene mahkemeye gider gelirim.”

Başka bir üretici de tütün eksperlerinin yanlış davranışlarını şöyle anlatmıştır:¹¹²

“... Alınırken tütünün kalitesine bakılmaz, yalnız sahibinin durumuna bakılır. Sahibinin biraz gözü açıksa, eksperle iş birliği yapmışsa muhakkak ki tütünün kalitesi ne olursa olsun, en iyi kalite tütünün en fiyattan alınır. Fakat sahibi eğer zavallı bir adam ise, anlaşılmamışsa, bu işi becerememişse, en iyi kalite tütünün en aşağı bedel mukabilinde satılır. Bu vatandaşın bütün ümidi satacağı tütün olduğu gibi, bütün varlığı da bu tütündür. Ayağında çarığı, sırtında gömleği bulunmayan, belki yeleşti olmayan bu vatandaş mustaribdir.”

c2-Tütün Üreticilerinden Yapılan Kesintiler

Tütün üreticilerinin ürününü düşük fiyata satarak zarar etmelerini önlemek, tütün piyasasını kontrol altında tutmak amacıyla destekleme alımları yapmak üzere üreticilerin kazandığı paralardan yüzde 5 kesinti yapılarak bir fon oluşturulmuştur. 1947 yılından beri tütün piyasasının düzenlenmesi maksadıyla kurulacak bu müessesede kullanılmak üzere üreticinin tütün satış bedellerinden önceleri yüzde 5, daha sonra yüzde 4 ve son senelerde yüzde 2 prim kesilmektedir. Bu yolla 1955 yılına kadar 65 milyon lira toplanmıştır.¹¹³

¹⁰⁷ Hasan Remzi Kılıç (Tunceli); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.972.

¹⁰⁸ Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri Özsan (Muğla); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.978- 979.

¹⁰⁹ Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu Adına Cezmi Türk(Seyhan); 27.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt:28, s.955.

¹¹⁰ Yusuf Aysal (Kütahya); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1104.

¹¹¹ Ahmet Kocabıyıkoglu (Balıkesir); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.986.

¹¹² Hasan Remzi Kılıç (Tunceli); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.971.

¹¹³ İlhan Sipahioğlu (İzmir); 25.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.769.

Ancak sonraki yıllarda yapılan uygulamalarda bu fonun fonksiyonlarını yerine getirmediği ve kesilen yüzde 5'lik kısımların amacına ulaşmadığından şikâyet edilmeye başlanmıştır.¹¹⁴ Bu fonda toplanan para miktarının 1957 yılında 74 milyon lira,¹¹⁵ 1960 yılında 86 milyon lira olduğu görülmektedir.¹¹⁶ Bu paralarla tütün piyasasını kontrol altına alacak banka benzeri bir organizasyon kurulamamış olması, Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar şikâyet konusu olmuştur.¹¹⁷

d-Şekerpancarı

Şekerpancarı ekimi yapan çiftçi sayısı 1950 yılında 97.000 iken 1960 yılında 227.000'e yükselmiştir.¹¹⁸ Buna bağlı olarak şekerpancarı üretimi de yıllara göre artış göstermiştir. 1946-1950 yılları arasında yılda 718.000 ton şekerpancarı üretilirken, 1958 yılında bu rakam, 2.300.000 tona yükselmiştir.¹¹⁹ 1960 yılına gelindiğinde ise üretilen miktar 3.468.000 ton olmuştur.¹²⁰

Şekerpancarı üretimine bağlı olarak şeker üretiminde de artışlar olmuştur. 1950 yılında 118.000 ton olan şeker üretimi 1957 yılında 361.000 tona,¹²¹ 1959 yılında 365.000 tona yükselmiştir.¹²²

1955 yılında şekerpancarı eken çiftçi adedi 130.805, üretilen şekerpancarı 1.706.408 ton, elde edilen şeker 254.703 ton, tüketilen şeker 213.464 ton, kişi başına tüketilen şeker 8,9 kilogram olarak tespit edilmiştir.¹²³

e-Çay

Yıllara göre çay üretim rakamları ilgili bakanlar tarafından şöyle verilmiştir:¹²⁴

1949-1950	1.552.422 kilogram
1950-1951	1.837.732 kilogram
1951-1952	2.368.030 kilogram
1952-1953	2.899.301 kilogram

1958 yılında bu rakam 3.263.716 kilogram olarak tespit edilmiştir.¹²⁵

¹¹⁴ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Hasan Kangal (Tokat); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1016.

¹¹⁵ Gümrük ve İhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.1019.

¹¹⁶ Gümrük ve İhisarlar Vekili Hadi Hüsman (Muğla); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.818.

¹¹⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Avni Ural (Uşak); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.831.

¹¹⁸ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.28.

¹¹⁹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.303.

¹²⁰ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.28.

¹²¹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Yekta Teksel (Bursa); 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:5, s.1064.

¹²² Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.295.

¹²³ 50 Yılda Türk Sanayii, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973, s.28.

¹²⁴ İktisat ve Ticaret Vekili Fethi Çelikbaş (Burdur); 25.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.966.

¹²⁵ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Nazım Tanıl (Yozgat); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.961.

Çay üreticilerinin sayısı 1950 yılında 11.000'den 1960 yılında 33.000'e, çay üretimi ile uğraşan köy sayısı 1950 yılında 159'dan 1960 yılında 472'ye, üreticilere ödenen para 1950 yılında 237.000 liradan 1960 yılında 53.000.000 liraya yükselmiştir.¹²⁶

Çay tüketimi ise, 1950 yılında 1.741.652 kilogramdan 1959 yılında 7.000.000 kilograma çıkmıştır.¹²⁷ 1949-1959 yılları arasında çay ihracatından 22.425.000 dolar döviz elde edilmiştir.¹²⁸

1960 yılında çay üretilen alan 214.000 dekar, çay üreticisi sayısı 100 bin olarak tespit edilmiştir.¹²⁹

f-Pamuk

1949-1952 yılları arasında pamuk üretim rakamları şu şekilde verilmiştir:¹³⁰

1949	45.685 ton
1950	52.406 ton
1951	50.600 ton
1952	47.824 ton.

1954 yılında Türkiye'nin, dünyanın beşinci pamuk ihraç eden ülkesi olduğu ifade edilmiştir.¹³¹ Türkiye'nin genel ihracaatında pamuk ve buğdayın oranları ise şu şekilde gerçekleşmiştir:¹³² 1952 yılında yüzde 49, 1953 ve 1954 yıllarında yüzde 47, 1956 yılında yüzde 21, 1957 yılında yüzde 19.

Pamuk ekim alanları 1950 yılında 458.459 hektardan 1960 yılında 621.000 hektara; pamuk üretimi ise, 118.377 tondan 175.500 tona ulaşmıştır.¹³³

4-Hayvancılık

Türkiye'deki hayvan varlığı ile ilgili ilk bilgiler 1953 yılında verilmiştir. Kars milletvekili Sırrı ATALAY, 100 nüfusa 246 hayvan düştüğü şeklindeki bir orantıyı açıklamıştır.¹³⁴ Takip eden yıllarda ülkedeki hayvan sayısı Tarım Bakanı Esat BUDAKOĞLU tarafından paylaşılmıştır. Buna göre Türkiye'de hayvan sayısı 1954 yılında 54 milyon, 1955 yılında 63 milyon olarak tespit edilmiştir.¹³⁵ 1957 yılında hayvan sayısı Başbakan Adnan MENDERES tarafından 66 milyon olarak ifade edilmiştir.¹³⁶ Diğer bir bilgide 1948-1956 yılları arasında hayvan mevcudu, hayvan cinslerine göre verilmiştir. Buna göre 1948 yılında koyun sayısı 25

¹²⁶ Yaşar Gümüşel (Artvin); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 12, s.812.

¹²⁷ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Nazım Tanıl (Yozgat); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.961.

¹²⁸ Yaşar Gümüşel (Artvin); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt: 12, s.813.

¹²⁹ "Türkiye'de Çay Tarımı", *Milliyet*, 19 Ekim 2014.

¹³⁰ Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu Adına Cezmi Türk (Seyhan); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.543.

¹³¹ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.511.

¹³² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü Aksal (Ankara); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.193.

¹³³ Hamdi Kara; "Türkiye'de Pamuk Üretim Alanları", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, Ankara, 1968, s.84.

¹³⁴ Sırrı Atalay (Kars); 25.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.951.

¹³⁵ Ziraat Vekili Esat Budakoğlu (Balıkesir); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1032.

¹³⁶ Başvekil Adnan Menderes (İstanbul); 22.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.339.

milyondan 1956 yılında 27.097.000'e, keçi sayısı 14 milyondan 16 milyona, tiftik sayısı 3 milyondan 5.027.000'e, sığır sayısı da 11 milyondan 11.546.000'e yükselmiştir.¹³⁷ Et üretimi ise, 1949 yılında 160 bin tondan 1957 yılında 360 bin tona ulaşmıştır.¹³⁸

Bununla birlikte hayvancılık sektöründe yaşanan bazı sıkıntılara da dikkat çekilmiştir. Bunların başında meraların tarlaya çevrilerek topraksız köylülere dağıtılmasının hayvancılık faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediği ifade edilmiştir.¹³⁹ Mera arazinin miktarı 1950 yılında 41.000 kilometre kare iken 1958 yılında 28.000 kilometre kareye düşmüştür.¹⁴⁰ Buna karşılık bir çözüm yolu olarak Türkiye'de mera hayvancılığından ahır ve ağıl hayvancılığına geçiş teklif edilmiştir.¹⁴¹

Hayvan sağlığı konusundaki eksiklikler de dile getirilmiştir. Sonbaharda hayvanların aşıları yapılmadığı ve gerekli ilaçlar verilmediği için bazı bölgelerde hayvan kayıplarının yüzde 50 oranına kadar yükseldiği tespit edilmiştir.¹⁴² Bu tablonun sebeplerinden biri olarak 1952 yılında 400 veteriner kadrosunun boş bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁴³

Hayvan hırsızlığını yasaklayan kanunun¹⁴⁴ çıkartılmasına rağmen, uygulamada eksiklikler olduğu,¹⁴⁵ mezbahalarda kesilen hayvanların sayısı kadar da köylerde kesildiği dile getirilmiştir.¹⁴⁶ 1958 yılına gelindiğinde ise Arjantin ve Uruguay'dan etlik canlı hayvan, Amerika Birleşik Devletleri'nden et, buğday, süt ve peynir alındığı görülmüştür.¹⁴⁷

Hayvanlar Vergisi uygulamalarında da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Hayvan varlığı üzerinden alınan bu verginin toplamı 1950 yılında 26 milyon lira olarak tespit edilmiştir.¹⁴⁸ Çeşitli hayvan cinslerinden her bir baş için alınan vergi miktarı da şöyle açıklanmıştır:¹⁴⁹ Koyun 16,78 lira, keçi 15 lira, inek 47.08 lira. Sonraki yıllarda bu konularla ilgili hiçbir bilgi paylaşılmamıştır. Bununla birlikte Demokrat Parti iktidarının hayvanlardan alınan vergiyi kaldırmak istediği dile getirilmiş; ancak 1960 yılına gelindiği halde bu verginin kaldırılmadığı görülmüştür.¹⁵⁰

¹³⁷ Himmet Ölçmen (Konya); 24.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.457.

¹³⁸ Başvekil Adnan Menderes (İstanbul); 22.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.339.

¹³⁹ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır); 24.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:17, s.686.

¹⁴⁰ Sırrı Atalay (Kars) 21.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.280-281.

¹⁴¹ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Sadettin Karacabey (Bursa); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1028.

¹⁴² Sabri Erduran (Erzurum); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1152.

¹⁴³ Tarım Bakanı Nedim Ökmen (Maraş); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:13, s.1148.

¹⁴⁴ 22 Mart 1950 tarih ve 5617 sayılı "Hayvan Hırsızlığının Men'i Hakkında Kanun" *T.C. Resmî Gazete*, 27 Mart 1950, Sayı.7467, s.18165-18166.

¹⁴⁵ Osman Bölükbaşı (Kırşehir); 19.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.1159.

¹⁴⁶ Bütçe Encümeni Mazbata Muharriri Sebati Ataman (Zonguldak); 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.986.

¹⁴⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Avni Ural (Uşak); 27.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.984.

¹⁴⁸ Sabri Erduran (Erzurum); 27.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.233.

¹⁴⁹ Nurettin Ertürk (Kastamonu); 27.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.1159.

¹⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İlyas Seçkin (Ankara); 28.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.1079.

5-Ormancılık

Türkiye'deki orman varlığı konusunda araştırmalar yapan Alman Profesör Heske'ye göre, 1950 yılında orman servetinin 300 milyon metreküp olduğu; bu rakamın 1960 yılında 150 milyon metreküpe düşeceği anlaşılmıştır.¹⁵¹

Orman varlığının azalmasının pek çok sebebi vardır. Bunlardan biri ormanların korunamaması ve tahrip edilmesidir. Bakanlıklar arasında ormanların korunması hususunda bir koordinasyonun bulunmadığı, orman koruma memurlarının ormanları korumakta yetersiz kaldığı, şehirlerin yakacak ihtiyacının ormanlardan karşılanmaya devam edilmesi, ormanların azalmasının sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir.¹⁵²

İkinci sebep orman yangınlarıdır. Orman yangınları da üç kategoride incelenebilir:¹⁵³

1-Tarla açmak için orman yakmak,

2-Yanan yerlerde ot bitsin de sürüler otlasın diye orman yakmak,

3-Ormancıların köylüye eziyet etmesinin sonunda ormancıdan öğ almak için orman yakmak.

Her yıl ortalama 33.000 hektar orman arazisinin yandığı gibi bir istatistik ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ 1950-1955 yılları arasında toplam 229.172 hektar orman arazisinin yandığı tespit edilmiştir.¹⁵⁵

Türkiye'de üretilen orman ürünlerinin 3,5 milyon metremikâp olduğu, senelik sarfiyatın ise 17 milyon metremikâp olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁶ 1949-1957 yılları arasında elde edilen orman ürünlerinin miktarları da şu şekilde açıklanmıştır:¹⁵⁷

Üretim	1949	1957
Tomruk (metre küp)	478.129	1.385.791
Tel Direği (metreküp)	12.689	21.730
Maden Direği (metre küp)	63.396	182.949
Sanayi Odunu (metre küp)	28.634	37.050
Yakacak Odun (kental)	38.824.497	43.928.107

1953 yılında 6500-7000 orman köyünde toplam 3.000.000 orman köylüsünün bulunduğu;¹⁵⁸ bu rakamın 1955 yılında 7.000.000 olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁹ Orman köylüsünün

¹⁵¹ Saim Karaömeroğlu (Adana); 27.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.850.

¹⁵² Ahmet Kocabıykoğlu (Balıkesir); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:5, s.993.

¹⁵³ Burhanettin Onat (Antalya); 17.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.392.

¹⁵⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ahmet Fırat (Malatya); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:12, s.1023.

¹⁵⁵ Yakup Çukurova (İçel); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:10, s.1030.

¹⁵⁶ Esat Oktay (Kars); 27.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9. Dönem)*, Cilt:28, s.1127.

¹⁵⁷ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.165.

¹⁵⁸ Ekrem Alican (Kocaeli); 18.02.1954, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.355.

¹⁵⁹ Celâl Tüzün (Kocaeli); 26.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.829.

çalışma şartlarının zorlukları da Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda şu şekilde dile getirilmiştir:¹⁶⁰

“Orman köylüleri yüzde 50 rüsum mükellefiyetiyle çalışmaya mahkûmdurlar. Baltalık sakini köylüler bugün kömürün kilosunu toptan 5 kuruşa satarlar. Fakat arkadaşlar, bu usûl ile yalnız rüsumu 100 kiloda para yahut iki kuruştur. Baltalık köylüleri fukara olduklarından ekserisi arabasızdır, kiloda 2 kuruş da nakliye verirler, kendilerine 40 para kalır. Piyango kabilinden bir aileye ancak ve ancak senede 10 bin kilo kömür isabet eder. Bu da yüzde 1'i bulmaz. Bunların senelik kazançları 100 liradır arkadaşlar. Bu 100 lira ile buradaki sakin insanlar bir sene yaşamaya mahkûmdurlar. Artık bir vakiadır, inkâr etmeyelim. Bu hal bugün devam ediyor.”

Bunların sonucunda orman köylülerinin orman ürünlerinden yeteri kadar istifade edemedikleri,¹⁶¹ geçimlerini sağlayabilmeleri için ovalara yerleştirilmeleri¹⁶² veya orman köylülerinin kalkınması için verilen kredi miktarının artırılması teklif edilmiştir.¹⁶³

6-Balıkçılık

1951 yılından 1958 yılına kadar balıkçılık alanında yaşanan bazı problemler dile getirilmiştir. Bunlardan ilkinde, balıkçılık faaliyetlerine destek olmak üzere bütçeye konulan 7 milyon liralık ödeneğin yetersiz olduğu, bunun ancak soğuk hava depolarının tesisi için gereken yatırımı karşılayabileceği, diğer alanlara yetişmeyeceği ifade edilmiştir.¹⁶⁴

Balıkçılık sektörünün ikinci problemi, yasaklanmış olmasına rağmen dinamitle avlanması hususudur. 1951 yılında yapılan bir açıklamada bu uygulamanın balık neslinin tükenmesine sebep olduğu ifade edildiği halde,¹⁶⁵ aynı şikâyetler, aynı milletvekili tarafından 1954 yılında tekrarlanmıştır:¹⁶⁶ *“Ta Trabzon’dan İskenderun’a kadar uzanan sahillerimizde, kanunen menedildiği halde maalesef lâıykıyla murakabe yapılamaması yüzünden dinamitle balık avı şiddetle devam etmektedir. Dinamitle balık avlanması suretiyle adeta bir balık katliamı yapılmaktadır.”*

Balıkçıların problemlerinin çözümü için bazı teklifler de yapılmıştır. 1953 yılında konuyu gündeme getiren Çanakkale Milletvekili Nurettin KİRİŞÇİOĞLU, balıkçılara Ziraat Bankasından kredi desteği sağlanmasını teklif etmiştir.¹⁶⁷ 1955 yılında konu, tekrar Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiş, 6118 sayılı kanunla Ziraat Bankasının çiftçilere tanıdığı kredi kolaylıklarının balıkçılara da tanındığı, ancak uzun vadeli kredilerde bankanın teminat istemesi dolayısıyla balıkçıların, bu imkânlardan yeteri kadar istifade edemedikleri dile getirilmiştir.¹⁶⁸

Yapılan eleştirilere cevap olmak üzere Ekonomi ve Ticaret Bakanı Enver GÜRELİ, balıkçılık konusunda önemli olan noktanın balık üretimi değil, balık tüketimi olduğunu; bol miktarda balık üretildiği zaman fiyatların düştüğüne ve satılmayan ürünün denize döküldüğüne dikkat çekerek bu şikâyetleri ortadan kaldırmak için halkın balık yeme alışkanlığının artırılması

¹⁶⁰ Şevket Mocan (Tekirdağ); 27.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.1026.

¹⁶¹ Sinan Tekelioğlu (Seyhan); 26.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.996.

¹⁶² Devlet Vekili Şem’i Ergin (Manisa); 24.02.1957, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:17, s.693.

¹⁶³ Saim Karaömeroğlu (Adana); 27.02.1960, TBMM, TBMM ZC (11. Dönem), Cilt:12, s.850.

¹⁶⁴ Emrullah Nutku (Erzurum); 26.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.924.

¹⁶⁵ Müfit Erkuyumcu (Balıkesir); 26.02.1951, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:5, s.971.

¹⁶⁶ Müfit Erkuyumcu (Balıkesir); 26.02.1954, TBMM, TBMM ZC (9. Dönem), Cilt:28, s.1017.

¹⁶⁷ Nurettin Kirişçioglu (Çanakkale); 26.02.1953, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt:20, s.1114.

¹⁶⁸ Sabri İşbakan (Ordu); 25.02.1955, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:5, s.720.

gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹ Maliye Bakanı Hasan POLATKAN da, 1949 yılında 45 bin ton olan balık üretiminin 1956 yılında 140 bin tona yükseldiğini söylemiştir.¹⁷⁰

Yunanlı balıkçıların Akdeniz ve Ege Denizinde balık avlayarak bizim balıkçılarımıza zarar verdikleri konusu da birkaç defa Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda dile getirilmiştir. Konu ilk olarak Antalya Milletvekili Burhanettin ONAT tarafından, *“Adalardan yüzlerce mil mesafede Anamur yakınlarına kadar asri teçhizatla mücehhez çok sür’atli Yunan balıkçı gemilerinin ta sahillerimize sokularak balık avlamaları ve kullandığı vesaitten de balığın köküne kibrit suyu ekmeleri balıkçıları ve halkı çok düşündürmektedir”* sözleriyle dile getirilmiştir.¹⁷¹ Aynı şikâyetler 1955¹⁷² ve 1958 yıllarında tekrarlanmıştır.¹⁷³

Sonuç

Demokrat Parti iktidarının en iddialı olduğu ve en büyük faaliyetlere sahne olan alan, ziraî faaliyetler olmuştur. Hükümet programlarındaki ifadeler ile ziraat ve hayvancılık, iktisadî bünyemizin temeli olarak kabul edilmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için pek çok alanda faaliyete geçilmiştir.

Demokrat Parti iktidarının her şeyden önce ele aldığı konu, topraksız çiftçilere toprak dağıtmak olmuştur. Önceki iktidar zamanında başlatılan bu çalışmalar daha da arttırılarak 1950-1959 yılları arasında 4015 köyde 333.292 aileye 16.812.335 dönüm toprak dağıtılmıştır. Bunun sonucunda ekilebilen arazi miktarı ülke topraklarının yüzde 30’una ulaşmıştır. Bununla birlikte kendi adına kayıtlı toprağı olmayan çiftçilerin teşkil ettiği ziraat işçiliğı alanında bazı sıkıntılar yaşanmıştır.

Ziraatte makineleşme hususu da, Demokrat Parti’nin çok önem verdiği bir konu olmuştur. 1950 yılında 6000 olan ülkedeki toplam traktör sayısı 1960 yılında 43.800’e çıkarılmıştır. Böylece traktör sayısındaki artış yedi katından fazlasına çıkarılmıştır. Ancak ülkeye getirilen traktörler çok farklı marka ve çeşitlerde olduğu için, bunların tamir ve yedek parçalarının temininde ciddi problemler yaşanmıştır. Ziraatte plânsız makineleşme olarak ifade edilen bu duruma rağmen traktörle işlenen arazi miktarı 1950 yılında 1.244.000 dönüm iken 1960 yılında 19.000.000 dönüme çıkarılmıştır.

İşlenen toprak miktarı ve makineleşme faaliyetleri, ziraî üretimin artmasına imkân vermiştir. Hububat üretimi 1959 yılında 15.000.000 tona ulaşmıştır. Tütün üretim artışına paralel olarak ihracatından elde edilen döviz miktarı da artmıştır. 1950-1960 yılları arasında tütün ekim alanları yüzde 50 oranında genişlemiştir. Ancak tütün ekim ve satışlarındaki kaçak faaliyetler, üreticilere zorluklar yaşattmıştır.

Şekerpancarı ve şeker üretiminde de ilerlemeler kaydedilmiştir. Şekerpancarı ekimi yapan aile sayısı 1950 yılında 97.000 iken 1960 yılında 227.000’e ulaşmıştır. Şekerpancarı üretimi ise 718.000 tondan 3.468.000 tona ulaşmıştır. Şeker üretimi de aynı dönemde iki misline

¹⁶⁹ Ekonomi ve Ticaret Vekili Enver Güreli (Balıkesir); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1122-1123.

¹⁷⁰ Maliye Vekili Hasan Polatkan (Eskişehir); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.165.

¹⁷¹ Burhanettin Onat (Antalya); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9. Dönem)*, Cilt:20, s.1135.

¹⁷² Müfit Erkuyumcu (Bursa); 25.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.766.

¹⁷³ Müfit Erkuyumcu (Bursa); 26.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.704.

çıkarılmıştır. Çay üretimi 1.552.422 kilogramdan 3.263.716 kilografa; pamuk üretimi 118.377 tondan 175.500 tona ulaşmıştır.

Mera alanlarının bir kısmının ziraate açılmasıyla hayvancılık faaliyetlerinde ilerleme olmamışsa da kişi başına düşen oran (100 kişiye 246 hayvan) korunmuştur. Hayvan sağlığı konusunda da bazı eksiklikler yaşanmıştır.

Ormancılık konusu, Demokrat Parti hükümet programlarında da ifade edildiği gibi pek başarılı olunamayan bir alandır. Ormanların korunması ve vatandaşların orman ürünlerinden faydalanabilmeleri konularında, diğer alanlarda olduğu kadar başarılı olunamamıştır.

Balıkçılık sektörü de ciddi bir şekilde ele alınamamıştır. Karadeniz'de doğru olmayan usullerle avlanılması; Akdeniz'de Yunanlı balıkçıların bizim sularımıza avlanmalarının önüne geçilemediği için deniz ürünlerinden yeterli ölçüde istifade edilememiştir.

KAYNAKÇA

1-Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem)*, Cilt:5, Ankara, 1951.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:12, Ankara, 1952.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:13, Ankara, 1952.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:20, Ankara, 1953.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9.Dönem), Cilt:22, Ankara, 1953.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (9.Dönem), Cilt:28, Ankara, 1954.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt:5, Ankara, 1955.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt: 10, Ankara, 1956.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt: 12, Ankara, 1956.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1957.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11.Dönem), Cilt: 2, Ankara, 1958.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:5, Ankara,1959.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:7, Ankara,1959.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11.Dönem), Cilt: 12, Ankara, 1960.

2-Diğer Eserler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

50 Yılda Türk Sanayii, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.

EVŞİLE, Mehmet; *Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2020, s.195-196.

Hükümetler ve Programları I. Cilt 1920-1960, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988, s.159-204.

KARA, Hamdi; “Türkiye’de Pamuk Üretim Alanları”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, Ankara, 1968, s. 71-90.

KARABACAK, Kerime; “Türkiye’de Tütün Tarımı ve Coğrafi Dağılışı”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 15(1), 2017, s.27-48.

OKTAR, Suat- VARLI, Arzu; “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası” *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl:2010, Cilt:XXXVIII, Sayı:I, s.1-22.

SUNGUR, Zahide; “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:8, Sayı 14, Mart 2016, s. 1-24.

ŞENER, Sefer; *1923-1963 Döneminde Türkiye’de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

“Türkiye’de Çay Tarımı”, *Milliyet*, 19 Ekim 2014.

YURTOĞLU, Nadir; *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasî, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

T.C. Resmî Gazete, 27 Mart 1950, Sayı.7467.

CEDİDÇİLİK VE RUSYA TÜRKLERİ’NİN BAĞIMSIZLIK HAREKETİNE ETKİSİ

*Cedidism and Its Influence On The Independence Movement Of The Turks
Of Russia*

Mehtap Uçan – Bahattin Demirtaş

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye – Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
e-mail:mehtapucan25@hotmail.com - bdemirtas2606@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8913-9479 – 0000-0001-8452-0019

Near East Historical Review

12/2, April / Nisan 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 21.03.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 07.04.2022
Pages - Sayfa : 107 - 124

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.58054>

Citation - Atıf: Mehtap Uçan – Bahattin Demirtaş, “Cedidçilik Ve Rusya Türkleri’nin Bağımsızlık Hareketine Etkisi”, *Near East Historical Review*, 12/2, April, 2022, pp. 107 – 124.

CEDİDÇİLİK VE RUSYA TÜRKLERİ'NİN BAĞIMSIZLIK HAREKETİNE ETKİSİ

Cedidism and Its Influence On The Independence Movement Of The Turks Of Russia

Mehtap Uçan – Bahattin Demirtaş

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye – Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
e-mail: mehtapucan25@hotmail.com - bdemirtas2606@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8913-9479 – 0000-0001-8452-0019

Öz

19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başındaki yıllarda Çarlık Rusya'sında yaşayan Türkler arasında Usûl-i Cedid adı verilen batı modelinde eğitim-öğretim ve din alanında yenileşme hareketleri yaşanmıştır. Bu hareketlerin ortaya çıkmasında 1800'lerin ortalarında başlatılan Panslavizm uygulamaları etkili olmuş; Ruslaştırma ve Ortodokslaşmaya yönelik zorlamalar nedeniyle Çarlık Rusya'sı içinde kalan Türkler, varlıklarını koruyabilmek için “*Millî değerlere dönmek*” düşüncesine yönelmişlerdir. 20. Yüzyıl başına gelindiğinde, eğitim-öğretim, din alanları ile birlikte sosyal ve kültürel yenilik hareketleri de başlamıştır. Bu dönemde Usûl-i Cedidin ilk uygulayıcısı olan İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı “*Tercüman*” gazetesi, “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” sloganıyla bu düşüncenin sözcülüğünü yapmıştır. Ayrıca Tercüman'da Türk dünyasının tanınmış aydınlarından yazanlar olmuştur. Bu dönemde 1904-1905 Rus-Japon savaşında yenilen Çarlık Rusya'sında 1905 Devrimi yapılmış, bu yüzden Çar II. Nikolay, meşruti bir yönetimi (Duma) kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece siyasi partiler yasallaşmış ve ardından ülke genelinde seçimler yapılmıştır. Cedidçilerin önderliğinde, Rusya Türkleri de hem resmi temsilcilerini seçmek hem de siyasi, toplumsal ve dini haklar elde etmek için 1905-1917 yılları arasında beş kongre gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan Ekim 1917 Bolşevik devriminden sonra Rusya sınırlarının içindeki halklara kendi kaderlerini tayin etme hakkı verileceği sözü üzerine birçok Türk cumhuriyeti kurulmuştur. Bu çalışmada Cedidçiler ile 1905-1917 Rusya Müslümanları kongreleri ve Bolşevik devrimi sonrasında kurulan Türk Cumhuriyetleri arasındaki bağlantılar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cedidçilik, Rusya Müslümanları, Rusya Türkleri, İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi.

Abstract

Between the end of the 19th century and the beginning of the 20th, among the Turks (Turkic people) living in Tsarist Russia, there were reform movements in the Western model in the fields of education and religion, called “*usul-i jadid* (the new method)”. The Panslavism practices that started in the mid-1800s were effective in the emergence of these movements; the Turks who remained in Tsarist Russia turned to the idea of “returning to national values” in order to preserve their existence in the face of the compulsions for Russification and Orthodox-Christianization. At the beginning of the 20th century, social and cultural revival movements started along with those in the fields of education and religion. In this period, the newspaper “*Tercüman* (Tarjuman – the Interpreter)”, published by İsmail Gaspıralı (Ismail Gasprinsky) —who was the first practitioner of the *usul-i jadid* (the new method)—, acted as the speaker for this idea with the slogan “*Unity in Language, Idea and Work*”. In addition, there were some well-known intellectuals of the Turkic world who wrote in *Tercüman*. In this period, the 1905 Revolution took place in Tsarist Russia, which had been defeated in the 1904-1905 Russo-Japanese War; therefore, Tsar Nicholas II had to accept a constitutional regime and a parliament (Duma). Thus, political parties were legalized and elections were held throughout the country. Under the leadership of the Jadidists, the Russian Turks held five congresses between 1905 and 1917 in order to elect their official representatives and to obtain religious, political and social rights. Besides, after the October 1917 Bolshevik Revolution, many Turkic republics were established upon the promise that the peoples within the borders of Russia would be given the right to self-determination. In this study, the connections between the Jadidists and the 1905-1917 congresses of the Muslims of Russia as well as the Turkic Republics established after the Bolshevik Revolution will be discussed.

Keywords: Jadidism, Muslims of Russia, Turks of Russia, İsmail Gaspıralı, Ismail Gasprinsky, the Newspaper Tercüman.

Giriş

Cedidçilik diğer adıyla Usûl-i Cedid, yenilikçi reform hareketi Rusya Müslümanlarının aydınlanmasını hedef almıştır. 19. Yüzyılın ortalarında dil, eğitim-öğretim ve dinle ilgili alanlarda yenileşme hareketi olarak başlamıştır.¹ Cedidçilik hareketinde ilk reformcular, İdil-Ural'da (Kazan Tatarları arasında) Abdünnasir Kursavi (1771/1772-1812), Şihabeddin Mercani (1818-1889), İbrahim Half(in) (1778-1829), Hüseyin Feyizhani (1828-1866), Kayyum Nasırı (1824-1902)'dir. Kırım'da Cedidçilik hareketlerinde reformcu, İsmail Gaspıralı (1851-1914)'dır. Azerbaycan'da Cedidçilik hareketlerinde ilk reformcular, Abbas Kuli Ağa Bakihan(ov) (Kudsi) (1794-1847), Mirza Fethali Ahund(ov) (1812-1878), Hacı Seyyid Azim Şirvani (1835-1888), Hasan Melikzade Zerdabi (1837-1907)'dir. Kazaklar arasında Cedidçilik hareketlerinde ise ilk Avrupalı reformcular, Çokan Cengizoglu Velihan(ov) (1835-1865) İbrahim Altınarı(n) (1841-1889) ve İbrahim Abay Kunanbay(ev) (1841-1889)'dir.² 19. yüzyılın ortalarında başlayan Panslavizm uygulamaları ile Ruslaştırma ve Ortodokslarıya yönelik zorlamalar karşısında Çarlık Rusya'sı içinde kalan Türklerde varlıklarını koruyabilmenin tek yolunun “*Millî değerlere dönmek*” olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyıl başlarında ise yenileşme hareketinin ilk uygulayıcısı olan İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı haftalık gazete “*Tercüman*” ile bu düşüncelerin sözcülüğü yapılmıştır. Bu döneme kadar kendilerini Rusya Müslümanları olarak tanımlayan bu insanlar yeni usulde mektepler açarak, Gaspıralı'nın “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” sloganıyla belirginleşen “*Cedidçilik*” akımını başlatacaklardır.³

1. Cedid Hareketi ve İsmail Gaspıralı

Batı ülkelerinde Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan Aydınlanma Felsefesi, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Çarlık Rusya'sında yaşayan ve Türkçe'nin çeşitli lehçelerini konuşan bölgeleri de etkilemiştir. Eğitim ve kültür alanlarında başlayan bu yenileşme hareketi, öncelikle belirli bir ticaret burjuvazisine sahip olan Kırım'da ve ardından Kazan'da ortaya çıkmıştır. Daha sonra Azerbaycan'a ve Türkistan'a yayılmıştır. Usûl-i Cedid adı verilen eğitim ağırlıklı hareket, ilköğretimde etkili olmuştur. O dönemlerde, ilköğretim, şehir merkezlerinde medreselerin bünyesinde, köylerde ise camilerin yanı başında yer alan mekteplerde yürütülmüştür. Öğrencilere okuma-yazma öğretilerek, ilmiyal bilgisi anlatılmış ve Kuran'dan bazı sureler ezberletilmiştir. Usul-i Kadim adı verilen bu geleneksel yönetime karşı çıkarak batılı eğitim sisteminden etkilenen bir modernleşme önerenlere Cedidçiler, bu akıma da Cedidçilik denilmiştir.⁴

İlköğretimde yeni eğitim sisteminin en önde gelen temsilcisi, Kırım Tatarı olan İsmail Gaspıralı'dır. İsmail Gaspıralı, Cedidçilik akımını olgunlaştırıp sistemleştirmiştir. Ancak okullarda reform yapma fikri ilk kez Kazanlı Şehabettin Mercani'nin⁵ öğrencisi Hüseyin Feyizhani (1828-1866) tarafından ortaya atılmıştır.⁶

Gaspıralı, Tatar ilkokullarında ilk defa uygulamaya başladığı Usul-i Savtiye (ses çıkaran harf) ile hece usulüne karşı güçlü bir mücadele başlatmıştır.⁷ 1883 yılında Kırım'da yayın hayatına geçirdiği iki dilde çıkan “*Tercüman/Perevotçik Gazetesi*”nde temel hedef ve ilkelerini

¹ Nadir Devlet, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayın Grubu, Ada Ofset, İstanbul 2011, s.47.

² Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.13-33.

³ A. Ahat Andican, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları: 58, Has Matbaacılık, İstanbul 2006, s.111.

⁴ Halit Kakinç, *Sultangaliyev*, İmge Kitabevi, Ankara 2011, s.117-118.

⁵ Mercani, Kazan'da dinde reform ve ulusal uyanış akımının önderidir. Kazanlılara ulus kavramının var olduğunu öğretmeye çalışmıştır. Bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.4.

⁶ Alexandre Benningsen, Chantal Quelquejey, *Sultan Galiyev Ve Sovyet Müslümanları*, Cantekin Matbaası, İstanbul 2005, s.34; H. Kakinç, *a.g.e.*, s.118.

⁷ N. Devlet, “*Unutturulan Türkçü, İslamcı....*” s.48.

açıklamıştır.⁸ İsmail Gaspıralı, hedef ve ilkeleri doğrultusunda, 1884 yılında Bahçesaray'da (Kırım) ilk Usûl-i Cedid okulunu hizmete açmıştır. Gaspıralı, bu okulda kendisinin kaleme aldığı ve öğrencilere kısa zamanda okuma-yazma öğreten metot kitabı "*Hoca-i Sübyan*"ı kullanmıştır. Bu sırada Kazan, Kafkasya ve Türkistan'ın en uzak bölgelerinden Cedidçiliği tanımak ve öğrenmek için öğretmenler ve mollalar Bahçesaray'a gelmişlerdir.⁹

Çeşitli şehirlerde, usûl-i savtiye adıyla, pozitif bilimlerin de okutulduğu okullar açılmaya başlanmıştır. Halk arasında yeni olan bu öğrenme metodundan (usûl-i savtiye) dolayı bu okullara "*Usûl-i Cedid okulları*", bu harekete de "*Usûl-i Cedid hareketi*" denilmiştir. Diğer taraftan, eski metot taraftarları ile yeni metod taraftarları arasında "*Kadimcilik*", "*Cedidçilik*" tartışmaları yaşanmıştır.¹⁰

2. Kazan'dan Azerbaycan'a Cedidçilik

Gaspıralı, yöntem olarak Cedidçiliği sistematize eden kişi olmakla birlikte, kullandığı verilerin bir kısmını Kazan'da, Kazan Tatarları tarafından sağlanmıştır. Hüseyin Feyzani ve İsmail Gaspıralı'dan daha önceleri, Abdünnasir Kursavi (ölümü 1812), eski-yeni tartışmasını başlatmıştır. Kazan Tatarları'nın aydınlarından tarihçi, arkeolog ve kelam bilgini Şehabeddin Mercani, tarih araştırmalarında bulunmuş, Kadı Rızaeddin Fahreddinoğlu modern öyküler kaleme almış, Abdülkayyum Nasırı dil alanında çalışmalar yürütmüş, Musa Carullah Bigi ilahiyat alanındaki eserleriyle Cedidçilik hareketine önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹¹

1887 yılında ise İdil boyu Tatarları'nın yaşadığı Han Kiran (Kasimov) şehrinde, ikinci Usûl-i Cedid okulu açılmıştır. Müderris Alimcan Barudi de, Gaspıralı'nın izinden giderek Kazan'da Usûl-i Cedid yöntemlerine göre 1901 yılında Muhammediye Medresesi'ni kurmuştur. Barudi, öğrenim dili olarak yalnızca Türkçe kullanmış ve Cedidçiliği savunmakla birlikte İslam Birliği anlayışını zayıflatabileceği endişesiyle soya dayalı milliyetçilik ile batıcılık gibi akımlara karşı çekimser yaklaşmıştır.

Diğer taraftan Cedidçilik Kazan'da bilim-düşünce ve edebiyat alanlarında birçok ismi etkilemiştir. Abdürreşid İbrahim, Hadi Atlasi, Fatih Kerimi, Abdullah Tukay, Fatih Emirhan, Kerim Tinşur, Hadi Maksudi, Sadri Maksudi ve Yusuf Akçura Cedidçilik hareketinin etkisinde kalarak yetişmişlerdir. Cedidçilik hareketinden etkilenenler arasında olan ilk kadın dış doktoru Raziye Süleymanova, 1912'de Ufa'da Müslüman kız okulunu açarak bir ilki gerçekleştirmiştir. Muhammed Ayaz İshaki ve Mirseyid Sultangaliyev de ihtilal döneminde bu gruba eklenmiştir.

Cedidçilik hareketi, Kırım ve Kazan'dan sonra Azerbaycan'da etkisini göstermiştir. Edebiyatçı ve şair Abbaskulu Ağa Han Bakıhanlı (ölümü 1846), eğitim dilinin Türkçe olması gerektiğini savunarak bu yönde bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bilim adamı ve eğitimci Hasan Zerdabi (ölümü 1907), eğitimin Türkçeleştirilmesini gündeme getirmiştir. İlk Azeri gazetesi "*Ekinci*"yi yayınlamış ve ilk Azeri-Türk kız ortaokulunu açmıştır.¹² Kuzey Azerbaycan'da ilk Usûl-i Cedid okulu Ordubad'da 1890'da Sıtkı Seferoğlu tarafından

⁸ "Usûl-i Cedid", kısaca özetlemek gerekirse, şudur: İlkokulun medreseden ayrılması ve öğretmenlerinin bulunması, öğretmene sadaka değil maaş verilmesi, fonetik metot uygulanarak öğretilecek okumanın yanı sıra yazı öğretimine de önem verilmesi, kız çocukları için ayrı okullar açılması, eğitimin, her yaşa göre ders kitapları hazırlanarak bir program dâhilinde yapılması." Beşir Ayvazoğlu, "Gaspıralı İsmail Bey Dilde, Fikirde, İşte Birlik", *Türk Yurdu*, 8/7, 1987, s.15.

⁹ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.119-120.

¹⁰ N. Devlet, "*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*", s.48-49.

¹¹ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.120.

¹² H. Kakinç, *a.g.e.*, s.122. Ekinci (1875-1877), Rusya'da bağımsız ilk Türk gazetesidir. Bkz. N. Devlet, "*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*" s.35.

açılmıştır. Seferoğlu 1894'te Nahçevan'da Terbiye adlı yeni bir okul açmıştır.¹³ Şirvan, Bakü gibi şehirlerde de Cedid okulları açılmış ve Cedidçi aydınlar yetişmeye başlamıştır.

Cedidçilik hareketi, Kazan, Kırım, Azerbaycan'da yayılmasına rağmen Türkistan'da ilgi görmemiştir. Bu ilgisizliği yenebilmek için Gaspıralı 1893 yılında Türkistan'a bir gezi düzenlemiş fakat 1900 yılına kadar herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. Kadimcilerle emir adı verilen feodal yöneticilerin direnişlerine rağmen Cedidçilik etkilerini göstermeye başlamıştır.¹⁴

Buhara ve Semerkand çevresinde reform hareketi fikri ilk olarak Ahmed Kalle adıyla tanınan Ahmed Daniş¹⁵ (1828-1904) ortaya atmıştır. Türkistan'da ilk Cedid okulunu 1893'te Semerkant'ta İsmail Gaspıralı kurmuştur. 1897'de Tatar zenginleri, Andican'da Tatar ve yerli Müslüman çocukları için Usûl-i Cedid okulunu açmışlardır. Diğer taraftan, 1900 yılında Buhara'da Molla Çorabay tarafından açılmış fakat üç ay sonra kapanmıştır. Taşkent'te ilk Usûl-i Cedid Okulu 1901'de Münevver Kari (1880-1933) ve 1903'te Semerkant'ta Mahmud Hoca Behbudi (1874-1919) tarafından kurulmuştur.¹⁶ Ancak Türkistan'da sosyal yapı, diğer Türkçe konuşan bölgelere kıyasla daha sert bir kadimci direniş göstermiş ve Cedidçilik çok başarılı olmamıştır. Nitekim 1910 yılına doğru, Çarlık Rusya'sı sınırları içinde Müslüman Türk dilli toplumlara hizmet veren Usûl-i Cedid okullarının sayısı 5000'i bulurken, Türkistan'da bu sayı 100'ü aşmamıştır.¹⁷

Basın da buna paralel bir yönde ilerlemiştir. 1905 İhtilali'ne kadar Çarlık Rusya'sında değişik Türk lehçeleri ile gazete veya dergi olmak üzere 12 adet mevkute (sürelî yayın) çıkartılabilmektedir. Bunlardan 6'sı Azeri, 4'ü Tatar (Kazan ve Kırım) lehçesinde iken yalnızca birer tanesi Özbekçe ve Kazakçadır. Özbekçe ve Kazakça olanlar da Rus hükümetinin denetimi altındaki resmi vilayet gazetelerinden ibaret olmuştur.¹⁸ Türkistan'da Cedidçilik hareketi ile ilk edebi teşkilat olarak “*Çağatay Gürüŋi*” kurulmuş ve etrafında aydınlar toplanmıştır. Aydınların amaçları Türkistan'da bağımsız bir devlet kurmak ve çağdaş fikirleri halka tanıtmaktır. Cedidçiler bu fikirlerini edebi-içtimai sahalarda yaymaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Türkistan'da Cedidçilerin ilk gazetesi olan “*Orta Asya'nın Ömürgüzarlığı*” 1905 yılında çıkarılmış fakat kısa süre sonra Çar hükümeti tarafından yasaklanmıştır.¹⁹ 1906 yılından sonra Türkistan'daki Cedidçi yayınlar artmıştır. *Terakki*, *Hurşid*, *Şöhret*, *Buhara-i Şerif*, *Turan*, *Semerkand*, *Sada-yi Türkistan*, *Sada-i Fergana*, *Kazak* ve *Balapan* gazeteleri ile *Ayna*, *Islah*, *Yurt* dergileri bu dönemde yayınlanmıştır. Ancak birkaç yıl içinde bu yayınlar Çar hükümeti tarafından kendisi için zararlı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır.²⁰

¹³ N. Devlet, “*Rusya Türklerinin Milli...*” s.27.

¹⁴ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.122

¹⁵ Islahat fikirlerini yazı (yazıları arasında devrinin sosyal problemlerini işleyen Nevadirül-Vekai ve Tercüme-i Ahvali Emiran-i Buhara-i Şerif adlı iki eseri önemlidir) ve başka yollarla yaymıştır. Bkz. N. Devlet, “*Rusya Türklerinin Milli...*” s.39.

¹⁶ N. Devlet, “*Rusya Türklerinin Milli...*” s.40.

¹⁷ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.122. Bu okulların sayısı 92'yi bulmuştur. Bkz. N. Devlet, “*Rusya Türklerinin Milli...*” s.40.

¹⁸ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.122.

¹⁹ Çağatay Koçar, *Türkistan ile ilgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1272, Kamer Matbaacılık, Ankara 1991, s.216.

²⁰ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.123. Hurşid, 6 Eylül 1906'da Münevver Kari, Mahmut Hoca Behbudi ve başka Türkistanlı aydınlar tarafından çıkarılmıştır. Şöhret, Taşkent'te Abdullah Avlaniy muharrirliği altında çıkarılmıştır. Münevver Kari, Mahmut Hoca Behbudi ve başka Cedidçiler yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Buhara-i Şerif, 11 Mart 1912'de Türkistan'daki Cedidçiler tarafından çıkarılmıştır. Sadraddin Ayni, Abdulrauf Fitrat tarafından Cedidçilik fikirleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Turan, 1912'de Buhara'da çıkarılmıştır. Semerkand, Mahmut Hoca Behbudi çıkarılmıştır. Saday-i Türkistan, Ubeydullah Hoca ve Asadullah Hoca tarafından Nisan 1914'te çıkarılmıştır. Saday-i Fergana, 9 Nisan 1914'te çıkarılmaya başlanmıştır. Muharriri ve kurucusu A. Mahmut'dur. Ubeydullah Hoca'nın yardımı ile Cedidçilik fikirleri yayılmıştır. Ayna, Mahmut Hoca Behbudi tarafından 20 Ağustos 1913'te çıkarılmıştır. Ayrıca 1917'de Taşkent'te Şura-i İslam ve Kengaş adlı gazeteler çıkarılmıştır. Kengaş, Zeki Velidi Togan ve Münevver Kari

Rus yönetimi, genellikle Cedidçi okulların açılmasına karşı çıkmamakla birlikte, Türkçülük düşüncesinin uyanacağı endişesini taşımıştır.²¹ 1909 yılında, Türkistan Genel Valisi Samsonov, Rus Hükümeti Kültür Bakanı Schwartz'a bir rapor yollamıştır. Samsonov bu okullarda milliyetçilik tohumlarının atıldığını söylemiş ve şöyle devam etmiştir: “*Bu okullar devam ettiği takdirde netice Panislamizm (Türk birliği) ve hatta Panasyatizm (Asya birliği) olacaktır.*” 1911’de İçişleri Bakanı Mahlokov ise gerekli tedbirlerin alınmasını bildirmiştir.²²

Bu dönemde Rus yöneticiler Kadimcilerle işbirliği yapmışlardır. Kadimciler ihbarlarda bulunmuş, Rus Millî Eğitim Örgütü ve Rus müfettişler de bu haberlere dayanarak Usûl-i Cedid okullarını kapatmışlar ve buralardaki görevlileri uzak bölgelere sürgüne göndermişlerdir. Cedidçiler de bu cepheye karşı, Batı yanlısı Rus aydınları ve Rus sosyalistleri yanlarında destekçi olarak bulmuşlardır.

Cedidçilik akımı, 1905 yılına kadar ilkokulların ıslahı sorunundan ibaretken bu tarihten sonra sosyal ve kültürel alanlarda yeniliği savunan bir hareket haline gelmiştir. 1905-1917 yılları arasında politikaya yönelmişler ve birçoğu siyasal hareketler içinde yer almışlardır. Bu durum üzerine Çarlık Rusya’sı, Usûl-i Cedid okullarını ihtilal ocakları olarak değerlendirmeye başlamıştır. 1912 Yılında çok sayıda Cedidçi öğretmen kovuşturmayla uğramış ve tutuklanmıştır. Böylece başlangıçta sıradan bir aydınlanma hareketi olarak ortaya çıkan Cedidçilik, kültürel tezlerine uygun bir biçimde politik hedeflere yönelmiştir. Çarlık Rusya’sında yaşayan Türk dilli grupların bağımsızlık mücadelelerindeki siyasi ideolojisi haline dönüşmüştür. Cedidçiler, Lenin’in bütün milletlere kendi kaderlerini tayin hakkının verileceği şeklindeki ifadesinden büyük ölçüde etkilenmişlerdir.²³

Cedidçilik hareketi Rusya’ya komşu olan Doğu Türkistan’da da alevlenmeye başlamıştır. Doğu Türkistan’dan Türkiye, Mısır, Hindistan, İran ve Afganistan gibi ülkelere gidip yüksek tahsil yapan Türk aydınları vatanına dönüp bu büyük yenileşme hareketinin öncülüğünü yapmaya başlamıştır. Bunların en başında yüksek ilmi ve vatanperverliği ile halkın gönlünde taht kuran meşhur şair ve âlim Abdülkaadir Abdolvâris Azizi’dir.²⁴

tarafından Şura-i İslam’ın devamı olarak çıkarılmıştır. Sahibi “Türkistan Müslüman Merkezi Şurası” idi. Bkz. Ç. Koçar, *a.g.e.*, s.216-224.

²¹ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.124.

²² N. Devlet, “*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*” s.67.

²³ H. Kakinç, *a.g.e.*, s.124.

²⁴ “Azizi, 1862’de Doğu Türkistan’ın Artuş ilinin Meşhed köyünde Abdolvâris adlı bir büyük bilginin ailesinde dünyaya gelmiştir. O, ilköğrenimini kendi memleketindeki Hazreti Sultaniye Medresesinde tamamladıktan sonra Kaşgar’daki yüksek ilim yuvası olan Hanlık Medresesine gelip yükseköğrenimine başlamıştır. Yurt içindeki yükseköğrenimini başarıyla tamamlayan Azizi, ilmin daha yüksek basamaklarına yükselmek için Buhara, Semerkant ve Ufa’daki yüksekokullarda tahsil yapmaya gitmiştir. Batı Türkistan’daki İlmî çalışmalarını tamamlayan Azizi, Taşkent, Hocent, Kazan, İstanbul ve bazı gelişmiş Avrupa ülkelerinde İlmî ziyaretlerde bulunduktan sonra Türk Dünyasının ancak İsmail Gaspıralı ve onun arkadaşlarının eğitimde ortaya koydukları ‘Usûl-ü Cedid’ ile cehaletten kurtulabileceğine inanmış ve Doğu Türkistan’da bu yeni hareketin öncülüğünü yapma kararına varıp 1907’de memleketine dönmüştü. Azizi, Doğu Türkistan’a döndüğü sıralarda Kaşgar, Atuş gibi illerde ‘Usûl-ü Cedid’e göre okullar açılıp bir hayli mesafe katedilmiş durumda idi. Bu tip okulların ilki 1884 yılında Bahçesaray’da İsmail Gaspıralı tarafından kurulan okuldan hemen sonra (1885) Artuş ilinin Yukarı Artuş kasabasının İkisak köyünde kurulan ‘Hüseyniye Mektebi’ idi. Okulun adının ‘Hüseyniye’ olmasının sebebi ise bu okulun kurulmasını finans eden uzak görüşlü vatanperver Hüseyin Musa Bay (1844-1936) ve kardeşi Bahavudun Musa Bay’ın (1851-1928) aziz hatırasını yaşatmak idi. Hüseyin Musa Bay ile Bahavudun Musa Bay, Uygur Yakınçağ tarihinde Uygur millî eğitimine yaptığı büyük yardımı ve vatanseverliği ile ün kazanan Abdurresul Bay’ın torunları idiler. Onlar dedelerinin yoğun ilgisi ve terbiyesi ile tıpkı dedesi gibi yardım sever ve milliyetperver olarak yetişen babası Musa Bay’ın yoğun terbiyesi ve ilgisi ile küçük yaşlarından itibaren ticarete uzmanlaşmaya başlamışlardı. Onlar sadece ticaret yapmanın ve uluslararası iş adamı olmanın yollarını öğrenmekle kalmamışlar aynı zamanda kendilerinin de doğup büyüdükleri vatanlarına hizmet etmek, helâl yollarla kazandıkları servetlerini halkın cehaletten ve esaretten kurtulması için kullanmak, aynı tarih, aynı coğrafya ve aynı vatani paylaştan halkı ile sosyal yardımlaşma ve

Azizi ve dava arkadaşları cehalete, işgale ve zulme karşı Cedidizm hareketinin yani yenileşme hareketinin başına geçtiler. Onlar yabancı işgalcilerin ve onların işbirlikçileri olan yerli feodal güçlerin zulmünden milleti kurtarmak ve yeniliğe geçmek için bu yenileşme hareketini eğitimden başlatmaya karar verdiler. Netice itibarıyla medreseleri değiştirerek, açılan modern okullarda bir takım ıslahat yapıldı. Bu ıslahatta Türkiye’de eğitimi tamamlayıp gelen genç öğretmenler çok önemli rol oynadılar. Azizi, eğitimde reform yapmaya öncülük ederken diğer yandan yenilikçi hareketin gereği olarak yayın ve neşir faaliyetlerine de önem verdi. O, öncelikle okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere birçok eser yazarak, onları 1910 yılında Bahavudun Musa Bay’ın maddi desteği ile ‘Matbaa-i Hurşid’, ‘Matbaa-i Nur’ adlı taş matbaalarda Kaşgar’da neşir ettirdi ve Tanrı Dağı’nın güney ve kuzeyinde kurulan yeni okullara bedava dağıttı.²⁵

3. İsmail Gaspıralı’nın Eserleri ve Görüşleri

Gaspıralı’nın bütün eserlerinde ve özellikle Tercüman gazetesiyle yaydığı fikirleri şu şekildedir:

- ❖ Okullarda Avrupa tarzı eğitim yapılması,
- ❖ Türkler için ortak bir yazı meydana getirilmesi,
- ❖ Kadınların esaretten kurtarılması,
- ❖ Rusya Türkeri’nin iktisadi hayata katılmaları,
- ❖ Dini idarelerin düzeltilmesi,
- ❖ Yardımlaşma cemiyetlerinin kurulması.²⁶

Gaspıralı, 1881’de yayınlanan Russkoe Musulmanstvo adlı eserinde on iki adet, her biri bir iki sahifeden oluşan broşürler yayınlamıştır. Bu broşürlerde, genel konularla birlikte dil meselesini de incelemiştir. Gaspıralı, 1881-1882 yıllarında üç eser daha kaleme almıştır. İkiisi Türkçe, Mirat-ı Cedid (Yenilik Aynası) ve Salname-i Türki (Türki Yıllığı) diğeri ise Rusça olan Russkoe Musulmanstvo’dur (Rus Müslümanlığı). Russkoe Musulmanstvo adlı eserinde, Müslümanlara Rusça’dan Türkçe’ye tercümeler yapılarak bunların daha geniş bir toplum tarafından okunmasının sağlanmasını, Avrupalı eğitim örneklerini tavsiye etmiştir.²⁷ Ruslar ile Müslümanlar arasında yakınlaşmanın gerektiğini vurgulamış, diğer taraftan Ruslaştırma politikasına karşı olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Gaspıralı, Ruslar ile eşit şartlarla

dayanışma içinde olmak gibi güzel karakterleri de kendilerinde yetiştirmişlerdir. Onlar babalarının "İnsanoğluna yalnız mal-mülk sahibi olmak yetmiyor, bir o kadar ilim-hikmetin de sahibi olmak gerekiyor" diyen güzel öğüdüne sadık kalarak, kazançlarını halkın eğitimi için sarf etmişlerdir." Varis Abdurrahman, "Doğu Türkistan'daki "Cedidçilik" Hareketi ve Ahmet Kemal İlkul", *Türk Yurdu*, 21/170, 2001, s.52.

²⁵ V. Abdurrahman, *a.g.m.*, s.53.

²⁶ N. Devlet, "Unutturulan Türkçü, İslamcı..." s.117.

²⁷ "İsmail Bey Gaspıralı 1881 'de yayınladığı *Russkoe Musulmansıvo* (Rusya Müslümanlığı) adlı ilk eserinde "Türk-Tatar halkları"nın Rusya İmparatorluğundaki en kalabalık ikinci milliyet olarak tanımlamakta ve "Türk-Tatarların zaafına, böyle geride kalışına sebep nedir? Türk-Tatar milletini mahvolmaktan kurtarmak için ne yapmalı?" sorularını yöneltilmektedir. İşte bu mühim mesele, İsmail Bey'in düşünce ve faaliyetlerinde ölünceye kadar geçerli kalacak, hayatı boyunca bu meseleye cevap vermekle uğraşacaktır. Bunun için modern anlamda bir milli kimlik tanımlama zarureti ifade etmeye çalışan İsmail Bey bulunduğu ortamı da dikkate alarak daha başlangıçtan itibaren Türk adını öne çıkarmaya çalışmıştır. Her ne kadar 1905 yılına kadar bunu dikkatli bir üslupla ifade etmeye çalışmışsa da asıl fikrinin Türk adı etrafında birleşmek olduğu aşikârdır. Bunu 21 Kasım 1905 tarihli *Tercüman* gazetesinde "Yine Lisân Bahsi" başlıklı makalesinde açıkça şöyle ifade etmektedir. "Rusya'ya tâbi bulunan Türklere "Tatar" lâkâbı verilmiş ise de bu bir isnaddır, hatadır. Rusların Tatar ve Buhârâlı'ların 'Nogay' tesmiye ettikleri halklar hakikat-i hâlde Türk'tür." M. Şahingöz, *İsmail Bey Gaspıralı ve Salnâme-i Türki Risalesi*, İsmail Bey Gaspıralı için, Baş editör: Hakan Kırımlı, Ankara 2004, s.175-176.

ortaklık veya işbirliği yapabileceğine işaret etmiştir. Ruslar ile iş birliği yaparak, geri kalmış olan Türkleri Rusya aracılığı ile batıdan alınacak ilim ile kalkındırmayı planlamıştır.²⁸ Gaspıralı, ana ilkesi olan “Dilde, fikirde işte birlik” doğrultusunda, Türklerin ortak dilde yazıp konuşmasını istemiş, Tercüman gazetesini de bu ilke doğrultusunda çıkarmıştır.²⁹ Osmanlıca Türkçesini kullanmış fakat Arapça ve Farsça terkipleri (tamlamaları) kullanmayarak herkesin daha doğrusu İstanbul neşriyatından haberdar olan aydınların anlayabileceği bir dilde yazmıştır. Ancak, 1905 1. Rus ihtilalinden sonra nispeten basın hürriyetine kavuşan değişik Türk boyları arasında bir gazete yayın patlaması gerçekleşmiş ve bunların çoğu basıldıkları bölgenin mahalli şivesini kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, Gaspıralı tarafından ortak dilden ayrılma olarak yorumlanmıştır.³⁰ Gaspıralı, kızı Şefika Gaspıralı'nın yönetiminde 1906'da Alem-i Nisvan (Kadınlar Dünyası) adlı Rusya Türkleri tarafından çıkarılan ilk kadın dergisini yayınlamıştır. Bunların dışında Alem-i Sübyan adlı çocuk dergisini, “Ha! Ha! Ha!” adlı mizah dergisini çıkarmıştır. Kırım Tatarları genç aydınları arasında sosyalist ve daha mücadeleci olan “Genç Tatarlar” bir grup ortaya çıkmıştı. “Genç Tatarlar”, “Genç Türkler” hareketini örnek almışlar ve başta yer altında faaliyet göstermişlerdi. Genç Tatarlar, Karasubazar'da öğretmenlik yapan Abdürreşid Mehdiyev (1880-1912) liderliğinde 1906'da “Vatan Hadimi” (Vatan hizmetçisi) gazetesini çıkarmaya başlamışlardı. Vatan Hadimi'nin Tercüman'a rakip hale gelmesiyle 1906'da Tercüman'dan daha çok hem milliyetçi hem de sosyal konulara eğilen ve Rusya'ya daha açık düşmanlık gösteren haftalık “Millet” gazetesini çıkarmaya başlamıştır.³¹

4. Tercüman Gazetesinin Türk Birliği Fikri Üzerindeki Etkisi

Yusuf Akçura, Türkçülük fikrinin yayılmasını ve Gaspıralı'daki bu fikrin gelişimini şöyle açıklamıştır:

“İlk önce Batı (Osmanlı) Türkleri arasında görülen Türkçülük ve “Bütün Türkçülük” fikirleri bir süre sonra Azerbaycan Türkleri içinde, daha sonra Kırım Türkleri ve Kuzey Türklerinden Kazanlılar arasında ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'dan Mirza Feth Ali Ahundzade ile Melekzade Hasan Bey Zerdabi, İstanbul ile çok münasebette bulunmamışsa da “Bütün Türklük” görüşünü çalışmasıyla kurmaya çalışmış olan Gaspıralı, İstanbul'dan etkilenmiştir. Başta Panislavist Katkof'un etkisiyle millî duygu ve şuuru duymaya başlamış, daha sonraları Süleyman Paşa ve Şemseddin Sami Bey'in telkinleriyle bu duygu ve şuurunu geliştirmiştir.”³²

İsmail Gaspıralı'nın, “Dilde, Fikirde, İşte birlik” ilkesi ilk defa 1911'de Tercüman gazetesinin başlığının altına yerleştirilmiş olarak ortaya çıkmıştır.³³ Gaspıralı, Türk birliği hakkındaki fikirlerini Tercüman aracılığıyla halka yaymaya çalışmıştır. Tercüman'daki yazılarında kabileciliğin üstünde Türklük ve Türk birliği olduğunu anlatmıştır. Rusya Türklerinin Kırgız, Çuvaş, Sart, Özbek, Tatar gibi kabilelere ayrılarak değil, Türklüklerini anlayarak birleşmeleriyle kuvvetli millî ve medeni bir varlık gösterebileceklerini açıklamaya çalışmıştır. Gazetede, Türk tarih ve dil birliğinin yanında Türk dünyasının her noktasındaki gelişmeler de takip edilmiştir. Diğer taraftan Tercüman'ın sağlam bir millî programı savunması geniş bir sahaya yayılmasını sağlamıştır. Kırım'dan başlayarak Kafkasya, Kazan, Sibirya,

²⁸ N. Devlet, “Unutturulan Türkçü, İslamcı...”, s.35-37.

²⁹ “Gaspıralı'nın bütün Müslüman Türkler tarafından kullanabilecek bir yazı dili ortaya koymak için gösterdiği büyük gayret, Rusya Türkleri arasında kabile duygusunun ne kadar güçlü olduğu düşünülecek olursa, olağanüstü bir cesaret istiyordu. Nitekim Gaspıralı'nın faaliyetleri, büyük başarısının yanı sıra, küçümsenemeyecek bir muhalefete de karşılaşmıştır. Kazan Tatar şairi Abdullah Tukay, Gaspıralı'nın ısrarla savunduğu ortak edebî dil hakkında şöyle diyordu: “Biz Tatarlık ve öyle kaldık. Türkler İstanbul'dadır, biz ise buradayız.” Ayvazoğlu, a.g.m., s.14.

³⁰ N. Devlet, “Unutturulan Türkçü, İslamcı...”, s.92-93.

³¹ N. Devlet, “Unutturulan Türkçü, İslamcı...”, s.111-112.

³² Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri-1928 Yılı Yazıları*-, Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları:421, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1981, s.80.

³³ Hakan Kırımlı, “İsmail Bey Gaspıralı Ve “Birlik” Kavramı Üzerine”, *İsmail Bey Gaspıralı Ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: H. Dünder Akarca, Türksöy Yayınları No:19, Güney Repro Matbaacılık Tic. Ltd. Şti., Ankara 2003, s. 20.

Türkistan, Çin Türkistan'ında ve Çin'de okunmuştur.³⁴ Ayrıca Türkiye, Mısır, İran, Hindistan, Fas'ta da satılmıştır.³⁵ Tercüman yalnız Kırım ve Rusya Müslümanları ile değil bütün Türk ve İslam alemi ile ilgilenmiştir. Tercüman gazetesi yayınlanana kadar bu kadar geniş sahada okunan ikinci bir Türk gazetesi mevcut değildir.³⁶

Gaspıralı'nın Türklerin kültür ve dil birliği meselesine Tercüman'da çok fazla önem vermesinden etkilenecek Türkiye'de, Azerbaycan'da ve Kazan'da bu fikrin çok güçlü taraftarları meydana gelmiştir (Necib Asım, Mehmet Emin, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Ali Hüseyinzade ve Fuad Köprülü).³⁷ Gaspıralı'nın fikirlerinden etkilenen aydınlar arasında olan Yusuf Akçura 1904'de “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eseriyle siyasi sahada ilk defa Türkçülüğü gündeme getirmiştir. Bundan dolayı bazı batılı yazarlar “*Marksistler için Komünist Manifesto ne ise Türkçüler için de Üç Tarz-ı Siyaset odur*” demişlerdir.³⁸

Ayrıca Tercüman'da Türk dünyasının tanınmış aydınlarının yazıları neşredilmiştir. Bu aydınların arasında Türkiye'den Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, Ahmet Muhtar Paşa, Yusuf Akçura ve Rusya'dan Remiev kardeşler, Ahmet Hadi Maksudi, Rızaeddin Fahreddin, Feridun Bey Köçerli, Ali Ekber Refibeyli, Neriman Nerimanov, Osman Akçoraklı, Ahmed Özenbaşlı, Hasan Sabri Ayvazov, İbrahim Fehmi bulunmaktadır.³⁹ Bu durumun Türk aydınları arasında bir fikir birliği oluşmasına katkı sağladığı söylenebilir.

5. Umumi Rusya Müslümanlarının Kurultayları

Rusların 1904-1905 Rus-Japon savaşı devam ederken ülkenin çeşitli şehirlerinde hürriyet ve eşitlik ilkeleri temelinde devleti yeniden ıslah maksadıyla toplantılar yapılmıştır.⁴⁰ Bu durum karşısında Çar II. Nikolay, bir manifesto ilan ederek, meşruti bir anayasayı ve seçilmiş bir parlamentoyu (Duma) kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece siyasi partiler yasallaştırılmış ve ardından ülke genelinde seçimler yapılmıştır.⁴¹ Bu durumda, Rusya Türkleri de siyasallaşma yoluna gidecek ve hem Duma'ya resmi temsilcilerini seçmek, hem de siyasi, toplumsal ve dini haklar elde etmek için 1905-1917 yılları arasında beş kongre gerçekleştireceklerdir.⁴² Özellikle Kazan, 20. yüzyılda Rus yönetimi altında yaşayan Türklerin siyaset merkezi rolünü de üstlenmiştir. 1905'ten sonra Rusya Türklerinin bağımsızlık hareketleri Kazan'dan yönetilmiş ve yönlendirilmiştir. Nitekim Kadı Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, Ali Merdan Topbaşı, Musa Carullah Bigi, Abdullah Apanay, Sadri Maksudi ve İsmail Gaspıralı gibi ilim ve fikir adamlarının önderliğinde “*Rusya Müslümanları Kongresi*” Kazan'da toplanmıştır. Ayrıca, çok sayıda bilimsel yayın, dergi ve gazete burada çıkarılmıştır.⁴³

³⁴ Zuhul Yüksel, “*Gaspıralı Ve Dil Birliği*”, İsmail Bey Gaspıralı Ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildiriler, Türksoy Yayınları No:19, Güney Repro Matbaacılık, Tic. Ltd. Şti., Ankara 2003, s.35.

³⁵ N. Devlet, “*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*” s.110.

³⁶ Z. Yüksel, *a.g.e.*, s.36.

³⁷ A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.I, Arkadaş, İbrahim ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947, s.558. “Tercüman'ın İstanbul'da da genellikle 5 bin adet satıldığı zaman zaman bu sayının 10-15 bine ulaştığı biliniyor. Ne var ki, bu inanılmaz başarı, Birinci Dünya Savaşı ve Rus İhtilali'yle birlikte kesintiye uğrayacaktır. Türkiye dışındaki Türk topluluklarının, ihtilalden sonra dil ve kültür alanında maruz kaldıkları ağır baskılar, Gaspıralı'nın “ortak yazı dili” idealini, artık bir ütopya haline getirmiştir.” Ayvazoğlu, *a.g.m.*, s.14.

³⁸ A. Andican, “*Değişim Sürecinde Türk...*” s.111.

³⁹ N. Devlet, “*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*” s. 110.

⁴⁰ İsmail Türkoğlu, “Müslüman Kongreleri”, *DİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, ss.96-98, s.96.

⁴¹ A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, Tunç Matbaacılık A.Ş., İstanbul 2003, s.31. 26 Şubat 1904 beyannamesi, 12 Aralık 1904 ferman ve 17 Ekim 1905 hürriyet beyannamesine dayanarak Müslümanlar bir takım haklar talep etmişlerdir. Bkz. N. Devlet, “*Unutturulan Türkçü, İslamcı...*” s.136.

⁴² İ. Türkoğlu, *a.g.m.*, s.96. Duma, halkın seçtiği temsilcilerden oluşan bir yasama meclisi olarak ortaya çıkmıştır. 1906'da ilk Duma, 1907'de ise ikinci Duma açılmıştır. Bkz. Melih Coşgun, “Ekim Devrimi'ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 44, 2014.

⁴³ Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara 2016, s.310-311.

Kongrelerin tertip edilmesinin nedeni Rusya Türklerinin dinî, siyasî ve toplumsal haklar elde etmek amacına matuftu. Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı ve Azerbaycanlı Alimerdan Topçubaşı'nın girişimleri neticesinde 15 Ağustos 1905'te Nijni Novgorod'da toplanan ilk kongreye İsmail Gaspıralı başkanlık yapmıştır. Kafkasya, İdil- Ural ve Kırımdan 108 kişinin katıldığı kongre sonucunda, Rusya Müslümanları birliği teşkilatının oluşturulması, birliğin on altı oblasta bölünmesi, Müslümanların, Ruslarla eşit haklara sahip olması için faaliyette bulunulması ve bu konuda Rus ilericileriyle işbirliği yapılması yönünde kararlar alınmıştır.⁴⁴

Abdürreşid İbrahim ve İsmail Gaspralı'nın da teşvikiyle 13-23 Ocak 1906 tarihleri arasında gerçekleşen ikinci kongre, 23 Ocak 1906'da elliden fazla delegenin katılımıyla Muhammed Âlim Maksud'un evinde alınan kararlarla sona ermiştir.⁴⁵ Bu kongrede, Ali Merdan Topçubaşı'nın hazırladığı Rusya Müslümanları İttifakı Nizamnâmesi kabul edilmiştir. Bu nizamnâme'ye göre Rusya Müslümanlarının İttifakı adı verilen teşkilâtın bir merkez komitesi kurulacak ve bütün Rusya on altı bölgeden oluşturulacaktır. Her bölgede mahalli meclisler kurulacak ve meclis üyeleri o bölgede toplanacak kongre tarafından seçilecektir. Her yılın 15 Ağustos'u'nda merkezlerden birinde genel kongre yapılmasına ve Müslümanların sayısına göre Duma'ya milletvekili göndermek için Rusya hükûmetine başvurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca kongrede, Rus siyasi partileriyle iş birliği konusu görüşülmüş ve alınmış olan kararlar bir dilekçeyle hükûmete bildirilmiştir.⁴⁶ Üçüncü kongrede ise (16-21 Ağustos 1906) ise "İttifak"⁴⁷ resmi bir siyasi parti niteliği kazanmıştır. Programı da Rus liberal burjuva aydınlarının partisi olan Kadet⁴⁸ (Meşrutiyetçi Demokratlar)'inkine yakındır. Kadet ile İttifak arasında işbirliğinin yolu açılmak istenmiştir.⁴⁹ Siyasi bir kimlikle ortaya çıkmakla birlikte, İttifak'ın siyasi veya belirli bir bölgeye ait iddiaları bulunmamıştır.⁵⁰ Üçüncü kongrede, görüşülen konulardan biri de eğitim meselesidir. Kongrede alınan kararlara göre, Rusya Müslümanlarının eğitim sistemi her bölgede aynı olacak ve mekteplerde mahalli ağızlarla birlikte Türkleri birleştirici edebi Türkçe (Türkiye Türkçesi) okutulup öğretiləcəktir. Bu kongrede görüşülen başka bir konuda dinî-ruhani müesseselerin ıslahı olmuş ve toplantıya katılanların tamamı Usûl-i Cedid-i benimsemiştir.⁵¹ Üçüncü Kongre, Rusya Müslümanlarının ittifakı ve haklarının alınabilmesi için 72 maddelik bir program kabul edilmiş ve Abdürreşid İbrahim başkanlığında, bu program yönünde çalıştırılmak üzere daimi komite seçilmiştir. Ancak Rus hükûmeti, Rusya Müslümanlarının bütün isteklerini geri çevirmiş ve komiteyi dağıtmıştır. Bu komitenin üyelerinden Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim ve diğer bazı aydınlar Osmanlı Devletine ve Avrupa ülkelerine geçerek mücadelelerini sürdürmüşlerdir.⁵²

⁴⁴ M. Şahingöz-Y. E. Tekinsoy, *Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Dünyası'nda Milli Hâkimiyeti Gerçekleştirmeye Yönelik Girişimler*, TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Tür Demokrasi Tarihi Yazıları, Editörler: İsmet Türkmen vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2021, s.741; N. Devlet, "Unutturulan Türkçü, İslamcı..." s.137.

⁴⁵ M. Şahingöz-Y. E. Tekinsoy, *a.g.e.*, s.741.

⁴⁶ İ. Türkoğlu, *a.g.m.*, s.97.

⁴⁷ Partinin adı "İttifak'ül-Müslimin"'dir. Bkz. Alaeddin Yalçinkaya, *Sömürgecilik, Pan-İslamizm Işığında Türkistan*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.293

⁴⁸ Rus liberallerinin kurduğu anayasal Demokrasi Partisi (Kadet), Rusya'nın milliyetlere göre bölüneceği federal bir yapılanmaya karşıdır. Tek bir merkeze bağlı "Bütün bir Rusya" önermiş ve Polonya dışında hiçbir millete siyasi otonomi hakkı tanımayan bir programı benimsemiştir. Buna karşın Rusya'yı oluşturan milletlerin kültürel öz yönetim hakları ve kendi dillerinde eğitim hakları olabilecektir. (Bkz. A. Andican, *a.g.e.*, s.31.) Birçok Müslüman aydın Rus Kadet Partisine üye olmuş ve milletvekilliğine adaylık koymuştur. Fakat çeşitli solcu Rus Partilerine üye olanlar da mevcuttur. Kadetler Rusya'daki Müslüman seçmenden oy almak amacıyla partilerine Müslümanları kabul etmişlerdir. Bkz. Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Mas Matbaacılık, Ankara 1991, s.46.

⁴⁹ N. Devlet, "Unutturulan Türkçü, İslamcı..." s.159.

⁵⁰ A. Yalçinkaya, *a.g.e.*, s.293.

⁵¹ İ. Türkoğlu, *a.g.m.*, s.97.

⁵² Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi Ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2012, s.384-385.; Kongrenin programının kesin şekilde tespiti için 15 kişiden oluşan bir merkez komitesi seçilmiştir.

1906 seçimlerinde Duma'ya (Rus Meclisi) 36 Türk temsilci gönderilmiştir. Diğer taraftan 1907'de Çar Duma'yı lağvetmiş ve Türklerin seçmenlik hukukunu daraltan bir kanun çıkartarak yeni bir seçim yaptırmıştır. Böylece Çar, çeşitli engellerle seçilmesini istemediği Türkleri Meclis dışında tutmuştur. 2. Duma'ya, 39 Müslüman girmesine rağmen aynı yıl seçimler yenilenmiştir. 1. ve 2. Dumalarda belli sayıya ulaşan Türklerin Müslümanların eğitim, toprak ve diğer vatandaşlık hakları ile ilgili meseleleri gündeme getirmeleri sebebiyle daha sonraki seçimlere girememesi için birçok engel konulmuştur. Türklerin, seçmenlik haklarının çok kısıtlanması sonucu 3. Duma'ya 8 Türk girebilmiştir.⁵³

Dördüncü Kongre, Haziran 1914'de toplanmıştır. Hükûmet Petersburg'daki kongreye müsaade etmekle birlikte gazetecilerin kongreyi takip etmesi yasaklanmıştır. 15 Haziran 1914'te Hasan Ata Muhammedov'un açtığı kongreye, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden otuz bir delege katılmıştır. Bu kongrede, din ve eğitim alanında görüşmeler yapılmıştır. Mektep ve medreseler, vakıflar, vilâyet meclisleri, şer'î mahkemeler, müftüler ve şeyhülislâmlar hakkında 119 maddelik bir lâyiha kabul edilmiştir. Ayrıca, Türkistan ve Bozkır (Dala) eyaleti Kırgızlarına da (Kazak) Duma'ya temsilci gönderme hakkının tanınması isteğinde bulunmuştur.⁵⁴

1914'te yapılan 4. ve son Duma'ya ise 6 Türk girebilmiştir. Bu arada çıkan kanun ile bütün okullarda Rusça eğitim kabul edilmiştir. Diğer taraftan, Türklerin toprak ve diğer ekonomik meselelerinin hiçbirinin çözümüne yanaşılmamış, halkın durumu daha da kötüleşmiştir.⁵⁵

Rusların Türkleri birçok alanda kısıtlamalarının yanı sıra başka bir sorun gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık, 1916'da Müslümanların askere alınmalarına, Türkistan Genel Valiliği ve Bozkır Genel Valiliği'nden beş yüz bin asker toplanmasına karar vermiştir. 1916 Temmuz'unda bu talep, halk arasında protesto gösterileri düzenlenmiş ardından Türkistan millî ayaklanması⁵⁶ başlamıştır. Hocent ayaklanmanın merkezi olmuş, birçok kasabalarda ve Semerkand çevresinde ayaklanma yayılmıştır. Ruslar Cizzak'ta katliam yapmış, Turgay çevresi ve Çatkal Dağları'nda ayaklanma 1917 sonlarına kadar devam etmiştir. Bu ayaklanma bütün Türkistan'a yayılmış ancak merkezi bir yönetimleri olmamıştır. Ruslar, yüz binlerce Türk'ü öldürmüşler, iki yüz bine yakın Türkistanlı Sibirya'ya sürülmüş, üç yüz bin kadar Kazak da Kırgız Doğu Türkistan'a kaçmıştır.⁵⁷

Kerenski önderliğinde Rusya'da, Kadetler, S-R'ler (Sosyalist İhtilalciler Partisi) ile Sosyal Demokratlar tarafından 1917 Şubat İhtilali yapılmış ve ülkede kısmi serbestlik havası ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Bununla birlikte, ihtilalden sonra Rusya'da kurulan geçici hükûmetin siyasi toplantılara izin vermesi üzerine 1 (14) Mayıs 1917'de Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı toplanmıştır. 112'si kadından oluşan 980 delege ile Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu başkanı Kafkasyalı Ahmet Salihov'un başkanlığında kongre çalışmalarına başlanmıştır.⁵⁹ Diğer taraftan 1917 Bolşevik İhtilâli'nin dört önemli isminden biri olan Mirseyid Sultangaliyev

Merkez Komiteye seçilen kişilerin oy sırasına göre listesi şöyledir: 1- Abdürreşid İbrahim, 2-Yusuf Akçura 3- Seyid Gerey Mirza Alkin 4-İsmail Gaspıralı, 5-Ali Merdan Topçubaşı, 6-Abdullah Apanay, 7-Alimcan Barudi, 8-Sadri Maksudi, 9-Şah Haydar Sırtlan(ov), 10-Musa Carullah Bigi, 11-Abdullah Bubi, 12-Hadi Maksudi, 13-Mustafa Davud (oviç), 14-Şahmerdan Kuşçegul(ov), 15-Selim Gerey Cantur(in) Bkz. N. Devlet, "Unutturulan Türkçü, İslamcı..." s.159.; 4. Kongre, Haziran 1914'te ve 5. Kongre, Mayıs 1917'de düzenlenecektir. Bkz. İ. Türkoğlu, a.g.m., s.97.

⁵³ A. Yalçinkaya, a.g.e., s.320.

⁵⁴ İ. Türkoğlu, a.g.m., s.97.

⁵⁵ A. Yalçinkaya, a.g.e., s.320.

⁵⁶ Bkz. Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi-Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, Erkam Matbaası, İstanbul 2002, s.41. Çokay'a göre 1916 İsyanı, Türkistan millî ayaklanmasının alfabeti olmakla birlikte ve genel olarak bakıldığında Ruslaştırma ve Rus emperyalizmine karşıdır. Bkz. Kara, a.g.e., s.49.

⁵⁷ N. Köseoğlu, a.g.e., s.385.

⁵⁸ A. Andican, "Ceditizm'den Bağımsızlığa..." a.g.e., s.38-39.

⁵⁹ İ. Türkoğlu, a.g.m., s.97.

(diğerleri Lenin, Stalin, Troçki), Mayıs 1917'de Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda genel sekreterliğe seçilmiştir.⁶⁰ Kongredeki görüşmelerde, Yabancı Dinler Dairesi başkanı Kotlayerski, ülke sınırları içindeki Müslümanların ve Rus olmayan milletlerin din, dil ve eğitim meselelerine yönelik hükümetin gayret göstereceğini, ama Rusya'dan ayrılma taraftarı olan milletlere bu hakkın verilmeyeceğini belirtmiştir. Ahmed Salihov, Rusya'nın gelecekte parlamenter bir halk cumhuriyeti olmasını ve Müslümanların millî-medeni özerkliklerinin anayasa tarafından garanti altına alınmasını talep etmiştir. Mehmed Emin Resulzâde ise Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan için özerklik istediklerini söylemiş ve yapılan oylama sonunda bu görüş çoğunlukla kabul edilmiştir. Bununla birlikte, İlyas Alkin'in başkanlığındaki yapılan oturumda ise İç Rusya, Sibiry ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'nin seçimleri yapılmıştır. Kongrenin önemli gündem maddeleri arasında Müslüman kadının geleceği konusu da yer almıştır. Sert geçen müzakereler sonucunda Musa Carullah Bigi ve Alimcan Barudi gibi din âlimlerinin fikirlerine müracaat edilerek 24-27 Nisan'da (7-10 Mayıs) Kazan'da yapılan Kadınlar Kurultayı'nda alınan kararlar benimsenmiştir.⁶¹ Sonuç olarak, beşinci kongrede Rusya'nın gelecekteki alacağı devlet şekli, İslam-Türk kavimlerinin durumu, bunların birlik ve bağımsızlıkları hakkında görüşüldükten sonra Ahmed Salihati başkanlığında bir Millî Merkezi Şura kurulmuştur.⁶²

Kongreden sonra Millî Merkezi Şura, Sadri Maksudi, Ayaz İshaki ve Şah İslam'dan oluşan bir heyeti Moskova'ya hükümet ile görüşmek için göndermiştir. Ancak, Kerenski başkanlığındaki ihtilal hükümeti, İslam-Türk kavimlerine kültürel muhtariyet vermek niyetinde olmamıştır.⁶³ Rusya'daki rejimin değişmiş olmasına rağmen Türkistan'daki Rusların hâkimiyeti elden bırakmamaları ve Kerenski hükümetinin bu durumu desteklemesi nedeniyle Türkistan için “Rusya dışında bir çözüm aranması gerektiği” düşünülmeye başlanmıştır. Türkistanlı yerel kadrolar otonom bir Türkistan Cumhuriyeti kurulması ve ülkede Rus yasalarının geçerli olmaması konuları tartışılmıştır.⁶⁴ Kerenski Hükümeti, kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkardığı gibi Rusya genelinde istikrarı sağlayabilecek bir yönetim oluşturamamıştır. Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali gerçekleşmiştir.⁶⁵

1917 yılı içerisinde birbirinin peşi sıra gerçekleşen Rus ihtilalleri, Rusya Türkleri arasında istiklal fikrinin canlanmasını, en azından ilk aşamada muhtariyet söylemlerinin artmasını sağlamıştır. Nitekim gerçekleştirilen kongrelerde de farklı fikirler olmakla birlikte Türklerin meskûn olduğu bölgelerde muhtariyete sahip devletlerin teşkiliyle ilgili genel bir kanaat oluşmuş durumdaydı. Bu süreçte bir taraftan tertiplenen yerel ve genel kongreler aracılığıyla sorunlara çözüm aranırken diğer taraftan devlet organizasyonlarının oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Ayrıca Rusya Türkleri; Alaş-Orda, Başkurt Millî Muhtar Cumhuriyeti, Kırım Ahali Cumhuriyeti, İdil-Ural, Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkistan Millî Muhtariyeti gibi devlet ve hükümetler kurarak istiklal yolunda önemli adımlar attılar. Ancak hiçbirisi uzun ömürlü olamamıştır.⁶⁶

⁶⁰ Azmi Özcan, “Mir Said Sultan Galiyev”, *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2005, s.130.

⁶¹ İ. Türkoğlu, *a.g.m.*, s.97-98.

⁶² N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.387. Kadet Partisi'nin görüşlerini benimsemiş olan İttifak (Müslüman İttifakı) partisi önemini kaybetmiş, çarlık zamanında ihtilalciler olarak tanınan Tanğcı'lar grubundan daha solcu gruplar ortaya çıkmıştır. Tatar aydınlarının bir kısmı Sosyal Demokrat (Menşevik) partisinin siyasetini izlemiş olmasına rağmen Ekim (Bolşevik) ihtilaline kadar Rusya Sosyal Demokrat İşçi (Bolşevik) partisine yönelen Türklerin sayısı azdır. N. Devlet, “Rusya Türklerinin Milli...” s.249.

⁶³ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.387.

⁶⁴ A. Andican, “Ceditizm'den Bağımsızlığa...” s.41.

⁶⁵ A. Andican, “Ceditizm'den Bağımsızlığa...” s.38.

⁶⁶ M. Şahingöz-Y. E. Tekinsoy, *a.g.e.*, s.748.

6. Rusya Türklerinin Kurduğu Özerk Cumhuriyetler

1905 ihtilalinden sonra oluşan kısmi özgürlük ortamından yararlanan Türkler, Lenin'in liderliğinde “*bağımsızlık için mücadele eden toplumlara yardım*” sloganıyla hareket eden Bolşeviklerin kendilerine daha çok hak ve özgürlükler tanıyacaklarına inanmışlardır. Bu nedenle Türkler ile diğer Müslüman halkların önemli bir bölümü, Kızılordu'nun yanında yer almışlardır.

Diğer taraftan Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra 2 Kasım 1917'de “*Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi*”nde bazı hususlar belirlenmiştir. Böylece, yayınlanan bu bildirgeye dayanarak, Türk soylu halklar özerkliklerini ya da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Hokand Millî Muhtar Cumhuriyeti (Türkistan Mahalli Muhtar Cumhuriyeti), Alaş-Orda Kazak Millî Hükümeti, Buhara Millî Devleti, Hive (Harezmi) Devleti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Başkurt Muhtar Cumhuriyeti, Kırım Millî Cumhuriyeti, İdil-Ural Millî Muhtariyeti kurulmuştur. Ancak, kuruluşlarından hemen sonra bütün bu cumhuriyet ve özerk bölgeler ortadan kaldırılarak Sovyetler Birliği'ne bağlanacaklardır.⁶⁷ Nitekim 30 Aralık 1922'de toplanan SSCB 1. Sovyet Kongresi, SSCB'nin Kuruluş Deklarasyonu'nu onaylamıştır. Böylece, SSCB kurulmuştur.⁶⁸ Lenin'e göre, kendi kaderini tayin hakkı Rusya'dan ayrılmak anlamına gelmemiştir. Rusya'dan ayrılabilmek için ön koşul, proleter sınıfın uluslararası mücadelesini bölmemektir.⁶⁹

Söz konusu kurulan devletler hakkında kısaca şu şekilde bilgi verilebilir:

Hokand Millî Muhtar Cumhuriyeti: 10 Aralık 1917'de İslam Şurası⁷⁰ ve Ulema Cemiyeti⁷¹ tarafından toplanan 180 delegenin katıldığı kongrede, Türkistan Mahalli Muhtar Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Muhammed Tınışbay başkanlığında 10 kişilik bir hükümet kurulmuştur. 1918'de Cumhurbaşkanı Tınışbay'ın istifası ile yerine Mustafa Çokay getirilmiş, Ubeydullah Hoca da yardımcısı olmuştur.⁷² Taşkent'teki Bolşevikler, 31 Ocak'ta bir kongre toplayarak Hokand Hükümeti'ni “Karşıdevrimci Burjuva Hükümeti” olarak ilan etmiş ve bu hükümeti acilen dağıtma kararı almıştır. Kızıl muhafızlar, Avusturya-Macaristan harp esirleri ve mahalli Ermeni milislerin desteğiyle 14 Şubat 1918 tarihinde Hokand şehrine saldırmışlardır. 18 Şubat'ta Türkistan Muhtar Hükümeti düşmüştür. Hükümet başkanı, Mustafa Çokayoğlu kendisini kurtarabilmiştir. Kazakistan'a daha sonra Başkurdistan'a geçerek, bu yerlerde kurulmakta olan millî otonomi faaliyetlerine katılmıştır. Diğer taraftan Hokand Hükümeti'nin yıkılmasından sonra şehri ve hükümeti savunma görevini yüklenmiş olan Ergeş Korbaşı emrindeki kuvvetlerle birlikte Bolşevizm karşıtı bir direniş hareketi başlatmıştır. Basmacılık hareketi olarak anılan bu direniş hareketi, bütün Türkistan coğrafyasına yayılarak iki yıl içinde

⁶⁷ A. Buran, *a.g.e.*, s.328.

⁶⁸ A. Buran, *a.g.e.*, s.328.

⁶⁹ A. Andican, “*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*” s.35.

⁷⁰ 1917 Şubat ihtilalinin kısmi serbestlik havasından sonra Türkistanlı aydınlar, Türkistan'daki sosyal ve siyasi olayları yönlendirebilmek amacıyla Mart 1917'de, Münnever Kari başkanlığında İslam Şurası'nı kurmuşlardı. İçinde Türkistanlı muhafazakarların da yer aldığı İslam Şurası, 17 Nisan 1917'de Taşkent'te 440 delegeli ilk Türkistan Müslüman Kongresi toplanmıştı. Kongrede “Rusya'nın gelecekteki yönetim biçimi ile Türkistan'ın bu yapı içerisindeki konumu” ve “Rus göçmenlere verilen arazilerin durumu” gibi konular tartışılmıştı. Kongre Cedidçilerle muhafazakarları bir araya getirmek için Millî Merkez (Türkistan Müslüman Merkez Şurası) kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Çokayoğlu getirilmişti. Şura'da Mahmud Hoca Behbudi, Ubeydullah Hoca, Abidcan Mahmud, Şah Ahmed Şah İslam, Mir Adil ve Müftü Sadrettin Han gibi tanınmış Türkistanlı ileri gelenler yer almıştır. Bkz. A. Andican, “*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*” s.40.; Millî Merkez, Fergana'da, Semerkand'da, Hazar-ötesi bölgelerde, Sir-Derya ve Yedi İrmak bölgelerinde mahalli teşkilatlarını kurmuştur. Bkz. N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.387

⁷¹ Türkistanlı muhafazakarlar Şir Ali Lapin önderliğinde Ulema Cemiyeti adıyla bir teşkilat kurmuşlardır. Bkz. A. Andican, “*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*”, s.40.

⁷² Bkz. N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.388.

ülkenin büyük bir bölümünü etkisi altına almıştır. Bu nedenle Hokand Muhtariyetinin yıkılması, Türkistan'daki Basmacılık Hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁷³

Buhara Millî Devleti: 1918 yılında Kızılordu, Buhara'ya girmiş, fark gözetmeden buradaki insanları soymuş, ahlak dışı davranışlar sergilemiş ve katliamlar yapmıştır. Nitekim 19-20 Şubat 1918 tarihinde Hokand şehri top ateşine tutulmuş ve 10.000 civarında Türk öldürülmüştür. Bu baskın sırasında 180 dolayında köy de ateşe verilerek yaşanamaz hale getirilmiştir. Bu olaylar ile birlikte Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmek isteyen “çeteler, milisler” oluşmaya başlamıştır. Çeşitli baskınlar düzenleyerek Rus birliklerine önemli kayıplar verdiren bu gruplara “Basmacılar” denilmiştir.⁷⁴ Diğer taraftan bu dönemde, Sovyet Rusya, Buhara Emirliği'nden kaçarak Semerkand, Çarçoy ve Taşkent şehirlerinde yaşamakta bulunan Buharalı Cedidçilerin bir grubu ile iş birliği yapmıştır. Bununla birlikte Sovyet Rusya, 25 Eylül 1918'de Taşkent'te Buhara Komünist Partisini kurmuştur. Genç Buharalılar ve onların arasından gelen komünistler, Buhara'da emirlik rejimini ortadan kaldırmayı, kendilerinin siyasi niyeti olarak ileri sürmüşlerdir. Sovyet Rusya ve onun Türkistan Cephesi Komutanlığı ve Türkistan Komisyonu, Buhara Devleti'nde Sovyet hâkimiyetini kurmak için hazırlıklarda bulunmuşlardır.⁷⁵ Kızılordu tarafından 2 Eylül 1920'de Buhara ele geçirilmiş, 6 Ekim 1920'de Buhara Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş ve hükümeti kurma görevi Genç Buharalılara verilmiştir. Ancak, bu cumhuriyette Sovyet Rusya'nın Sovyetleşme cereyanının gerçekleşmediği görülmektedir. 1921'de devlet Başkanlığına getirilen Osman Hoca, Buhara'ya gelen Enver Paşa ile iş birliği yapmıştır. Sovyet Rusya 1924'te Buhara'ya hakim olduktan sonra 19 Eylül 1924'te Buhara Halk Cumhuriyeti, Sosyalist Cumhuriyet olarak ilan edilmiştir. Daha sonra lağvedilerek Rusya'nın bir eyaleti haline getirilmiştir.⁷⁶

Hive (Harezmi) Devleti: Genç Hiveliler'in desteğiyle Kızılordu birlikleri 25 Aralık 1919'da Hive Hanlığı'nın topraklarına girmişlerdir. 25 Ocak 1919'da Hive şehri düşmesinin ardından 1 Şubat 1920'de Harezmi Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Genç Hiveliler'den Pehlivan Hacı Niyaz Yusuf Devlet Başkanı olmuş, Baha Ahun Selimoğlu Başbakanlığa getirilmiştir. Sovyet Rus Hükümeti de Harezmi'nin bağımsızlığını kabul etmiştir.⁷⁷ Bu dönemde Sovyet Rusya'nın Harezmi'deki temsilciliği, Harezmi Cumhuriyeti'nde Komünist Partisi'ni oluşturmak için harekete başlamıştır. Harezmi, Kızılordu tarafından işgal edilene kadar bu bölgede hiçbir yerli komünist yoktur. Genç Hiveliler arasından seçilen kişilerle 28 Mayıs 1920'de Harezmi Komünist partisi kurulmuş, bu şekilde Harezmi'i Sovyetleştirmenin gerçekleşeceği düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak, Harezmi Komünist Partisi, millî duygularla devleti idare etmek hareketlerinde bulunan millî hükümet aleyhinde faaliyetlere başlamıştır.⁷⁸ Mart 1921'de mahalli komünistlerin Sovyetlerle birlikte hareketi sonucu Pehlivan Niyaz ve Hükümet üyeleri tutuklanmışlardır. Mayıs 1921'de toplanan kongre, Devlet Başkanlığı'na Ata Mahdum'u getirmiş ve yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu durum üzerine Kızılordu birlikleri Hive'ye girerek, Devlet Başkanı ile birlikte Hükümet üyelerini

⁷³ A. Andican, “Cedidizm'den Bağımsızlığa...”, s.46.; Hokand yakılmış ve on binin üstünde Türk öldürülmüştür. Bkz. N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.388.

⁷⁴ A. Buran, *a.g.e.*, s.328-329.

⁷⁵ Hayit Baymirza, “20. Yüzyılda Türkistan'ın Millî Ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri”, *X. Türk Tarih Kongresi*'nden ayırması, TTK Basımevi, Ankara 1991, ss. 787-801, s.789.

⁷⁶ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.389.

⁷⁷ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.389-390.; Hükümet, Haziran 1918'den beri Urgenç şehrinde Sovyet-Rusya vekilleri ile işbirliği yapan Genç Hiveliler'in İhtilal Komitesi tarafından kurulmuştur. Bkz. H. Baymirza, *a.g.m.*, s.793.

⁷⁸ H. Baymirza, *a.g.m.*, s.793.

tutuklamıştır.⁷⁹ Harezm Halk Cumhuriyeti, 20 Ekim 1924'te Harezm Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir.⁸⁰

Alaş-Orda Kazak Millî Hükümeti: 18-26 Aralık 1917'de Orenburg'da toplanan Kazak 3. Kazak Kongresi Alaş-Orda Mahalli Muhtariyetini ilan etmiştir.⁸¹ Alihan Bökeyhan başkanlığında 15 üyeli bir Alaş-Orda Hükümeti kurulmuştur. Ruslar tarafından yıkılan Hokand Muhtariyet Hükümetinin ilk başkanı Muhammed Tınışbayoğlu da bu hükümetin İç İşleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Alaş-Orda Hükümeti kurulduğu sırada, Kızılordu ve Beyazordu arasında varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ekim devriminin başladığı sırada kuzeydeki Omsk şehri, Kızıllara karşı savaşıyan Beyaz Rus Generali Kolçak'a bağlı kuvvetler tarafından ele geçirilmiştir. 1919 yılı başlarında Frunze tarafından yönetilen Kızılordu, Beyaz kuvvetleri mağlup ederek, önce Uralsk, daha sonra da Orenburg'u ele geçirmiştir. Bu gelişme üzerine Alaş-Orda yönetimi, Başkurdistan Hükümeti ile birlikte hareket ederek Sovyet yönetimiyle uzlaşmak zorunda kalmıştır. 16 Şubat 1919'da Başkurt Hükümeti adına Zeki Velidi Togan ve Alaş-Orda hükümeti adına Ahmet Baytursun Moskova'ya giderek bir antlaşma imzalamışlardır. Daha sonra Orenburg'da görüşmeler yapılmış ve Alaş-Orda askeri kuvvetlerinin Beyazlarla tüm ilişkilerinin kesildiği ilan edilmiş ve askeri birlikleri Kızılordu saflarına katılmıştır. Alaş-Orda kuvvetlerinin bazı bölgelerde Kızılordu'ya katılmayı reddetmeleri üzerine Kirrevkom, 11 Ocak 1920'de toplanarak Alaş-Orda'nın Kırgız (Kazak) Devrim Komitesi ile birleştirildiğini ilan etmiştir. Bolşevik yönetimi, Nisan ayında ise Kirrevkom'un bütün yetkilerini devralan Rus Bolşevik Partisi Kırgız Bürosu'nu kurmuştur. 4 Ekim 1920'de ise Kırgız (Kazak) Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.⁸²

Azerbaycan Cumhuriyeti: Kızılordu 1920 yılında Beyazordu ile müttefiklerini yenerek iç savaşı kazanmıştır. 1920-1921 yıllarında Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya Federasyonu gibi ulusal cumhuriyetlerin statüleri ve ilişkileri yeniden ve açık bir biçimde tanımlanmıştır. Bu nedenle 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne de son verecektir.⁸³ 28 Mayıs 1918'de Mehmed Emin Resulzade başkanlığında, merkezi Gence olmak üzere Azerbaycan Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ancak, 27 Nisan 1920'de Bolşevik ordularının Azerbaycan'ı işgal etmesiyle "*Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti*" kurulmuştur.⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin kendine bağlamak istediği yeni kurulan bu cumhuriyetler ve özerk bölgelerde birçok sayıda insan katledilmiştir.⁸⁵

Başkurt Muhtar Cumhuriyeti: Başkurt Merkez Şurası, 29 Kasım 1917'de ilan edilmesine karar vermiştir. Orenburg'da Hukukçu Yunus Bekov başkanlığında Millî Başkurt hükümeti kurulmuştur. Dâhiliye ve Harbiye Nazırlıkları görevi tarihçi Zeki Velidi Togan'a verilmiştir.⁸⁶ Beyaz Rus ordusu 1918'de bu hükümeti dağıtmış fakat kısa süre sonra Başkurtlar ordu kurarak yeniden Orenburg'a girmişlerdir. 1919'da, Kızılordu birlikleri ile çarpışmalar başlamış, daha sonra iki taraf arasında "*dâhili işlerde muhtariyet*" şartı ile barış yapılmıştır. Bir kısım Başkurtlar Türkistan'a geçerek Basmacı hareketine katılmışlardır.⁸⁷

⁷⁹ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.390.; Karakum çöllerinde Harezim'de Sovyet Rusya aleyhinde savaşımlara devam eden (Hive'nin eski hanı) Cüneyd Han, Ocak 1924'te Hive'yi kuşatmıştır. Şehirde 15.000'e yakın kişi ayaklanmıştır. Kızılordu, 4 Şubat 1924'te Hive'yi işgal ederek ayaklanmayı bastırmıştır. Bkz. H. Baymirza, *a.g.m.*, s.794.

⁸⁰ H. Baymirza, *a.g.m.*, s.795.

⁸¹ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.388.

⁸² A. Andican, "*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*", s.54. Kirrevkom, Kazak steplerinin yönetiminden sorumlu olacak bir ihtilal komitesidir. Bkz. Andican, "*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*", s.54.

⁸³ A. Buran, *a.g.e.*, s.327.

⁸⁴ Bkz. N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.400.

⁸⁵ A. Buran, *a.g.e.*, s.328.

⁸⁶ A. Andican, "*Cedidizm'den Bağımsızlığa...*", s.56.

⁸⁷ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.400.

Kırım Millî Cumhuriyeti: Çarlık zamanında Kırımlı aydınların gizli teşkilatı olan Vatan Cemiyeti 17 Nisan 1917'de Bahçesaray'da Kırım Müslümanlarının 1. Umumi Kongresi'ni toplamış ve Kırım'ın medeni muhtariyetini ilan etmişlerdir. Müftü Çelebi Cihan başkanlığındaki İcra Komitesi, aynı yıl toplanmış olan Rusya Müslümanları Umumi Kongresi'nin millî devletler kurmak kararına uygun olarak çalışmalara başlamıştır. Millî Kurultay, 13 Kasım 1917'de 18 maddelik bir anayasa kabul ederek Kırım Millî Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Nisan 1919'da Bolşeviklerin Kırım'a hâkim olmasına rağmen Millî Kurultay çalışmalarını devam ettirmiştir. 24 Haziran 1919'da Beyaz Rus ordusu Kırım'ı işgal etmiş ve bütün millî kuruluşları kanun dışı ilan etmiştir. 1920 Kasım'ında Bolşevikler yeniden hâkim olmuşlar ve 18 Ekim 1921'de Rusya'nın bir parçası olmak üzere, Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir.⁸⁸

İdil-Ural Muhtariyeti: Rusya Müslümanları Umumi Kurultayı'nın kararları doğrultusunda, Kazan çevresinde bir idil-Ural Muhtariyet bölge kurma çalışmalarına girilmiştir. 22 Temmuz 1917'de Millî Medeni Muhtariyet ilan edilmiş, 9 Şubat 1918'de toplanan Meclis, anayasayı kabul etmiştir. Sadri Maksudi Arsal başkanlığındaki Millî Hükümet, Bolşevikler gelinceye kadar çalışmalarını sürmüştür. Bolşeviklerin 12 Nisan 1918'deki işgali ile İdil-Ural hükümeti ortadan kaldırılarak yerine mahalli Sovyet cumhuriyetleri kurulmuştur.⁸⁹ Bu bölgede yaşayan Türkler, Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan Özerk cumhuriyetleri şeklinde ayrılarak Moskova'ya bağlanmışlardır.⁹⁰ Bu durumun ardından Mirseyid Sultangaliyev, 1919 ve 1920 yıllarında İdil-Ural Cumhuriyeti kurma projesini bildirmiş ama Lenin şovenist eğilimler taşıdığı gerekçesiyle reddetmiştir. 1920 yılında Sultangaliyev, Zeki Velidi (Togan) ve bir grup önde gelen Müslüman aydın ile Turan Federe Sosyalist Devleti'ni kurmak için İttihat ve Terakki adlı örgütü oluşturmuştur. Ancak, Sovyet devriminin geleceği ve komünist politikalar hususunda Moskova'daki Bolşevik liderliği ile Sultan Galiyev arasındaki fikir ayrılıkları belirginleşmiştir.⁹¹

Bu dönemde devrim düşmanı ilan edilen kişiler olmuş, bunlar ya öldürülmüş ya da çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Bu uygulamalar sırasında köylülerin elindeki tahıl zorla alındığı için 1920-1922 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde geniş çaplı bir kıtlık meydana gelmiştir. Özellikle İdil-Ural bölgesi Türkleri ile Ukraynalıların etkilendiği bu açlık felaketinde milyonlarca insan ölmüştür. Lenin "*devrim düşmanlarına karşı kitle terörünü*" benimsemiş ve onun iktidarı sırasında özellikle devrim karşıtlarına, muhalifler ile isyancılara karşı acımasız bir politika izlenmiştir. Örneğin, 1922 yılında Shuia kentinde din adamları tarafından çıkarılan ayaklanma sırasında yaklaşık 8.000 kadar din adamı öldürülmüştür. Bununla birlikte, iç savaşın ve devrimin yol açtığı karışık dönemde Kızılordu tarafından yerleşim birimleri yakılmış, insanların malları mülkleri zorla ellerinden alınmış, buna karşı koyanlar tutuklanmış, işkence görmüş ve öldürülmüşlerdir.⁹²

Bolşeviklerin iktidarı sürecinde, yerine göre baskı ve katliamlarla sürdürülen Lenin'in politikasının, Stalin'in hazırlık dönemi gibi olduğu söylenebilir. Marksist-Leninist anlayış içinde yaşamayan insanlar için totaliter rejimin işkenceleri, hapishaneleri, sürgün kampları her an beklemiştir. Nitekim Sovyetler Birliği dönemi boyunca öldürülen 46.6 milyon kişinin 4 milyonu Lenin döneminde katledilmiştir.⁹³

1924 yılında ise Harezmi, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri dağıtılmasının ardından yerlerine Türkistan toprakları etnik bir ayrışmaya bağlı olarak Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ile Tacikistan şeklinde bölünmüştür.

⁸⁸ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.398.

⁸⁹ N. Köseoğlu, *a.g.e.*, s.402.

⁹⁰ A. Buran, *a.g.e.*, s.329.

⁹¹ A. Özcan, *a.g.m.*, s.131.

⁹² A. Buran, *a.g.e.*, s.326-328.

⁹³ A. Buran, *a.g.e.*, s.330-331.

1924 yılında Türkistan'daki direniş hareketleri sırasında binlerce aydın ve sivil Ruslar tarafından katledilmiştir. Bu direniş hareketleri sırasında “Basmacılar” ile “Cedidçiler” büyük zararlar görmüş ve çok sayıda mensuplarını kaybetmişlerdir. Aynı zamanda, 1924 yılında Türkistan'da Basmacılık hareketinin bastırılmasından sonra Cedidçilerin ortadan kaldırılması ve grupların yok edilmesi programı uygulamaya konulmuştur. Bolşevik yönetiminin tehlikeli gördüğü bilim, düşünce adamları, şairler ile yazarlar baskı altına alınmış, tutuklanmış ve hapse atılmışlardır. 1929 yılında Cedidçilik hareketi ortadan kaldırılarak “kette buruluş” denilen Sovyet ideolojisine yönelme başlamıştır.⁹⁴ Bu durum karşısında, Cedidçiler de baskı altına alınmaya, tutuklanmaya ve Cedidçilik suç olmaya başlayınca bazı yazarlar edebiyattan uzaklaşırken bazıları da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁹⁵ Bunların arasında Türkiye Türkolojisi'nin önemli isimlerinden Reşit Rahmeti Arat, Zeki Velidi Togan, Ahmet Caferoğlu, Abdülkadir İnan, Ayaz İshaki, Sadri Maksudi (Arsal), Ahmet Temir gibi bilim adamları ve şair Elmas Yıldırım bulunmaktadır.⁹⁶

Sonuç

Rusya içinde yaşayan Türk boyları millî benliklerini uzun yıllar İslam dinine sarılarak muhafaza etmişlerdir. Köy okullarında ve şehirlerinde medreselerde ancak ibadete yetecek kadar dini bilgiler alan, Kur'an okumasını öğrenen halka, pozitif bilimlere üzerine eğitim verilmemiştir. Batı sistemiyle öğretimin yapıldığı Rus okullarında tahsil gören İsmail Gaspıralı gibi aydınlar, pozitif bilimlerin okutulduğu Usûl-i Cedid okullarını açmışlardır. Bu sayede Rusya Türklerinin fikir hayatının geliştiğini söylemek mümkündür.

Yenileşme hareketinin uygulayıcısı Kırımli İsmail Gaspıralı Türk okullarında reform yapma meselesi ile sınırlı kalmayarak “dilde, fikirde ve işte birliği” sloganıyla millî şuuru oluşturmaya çalışmıştır. Tercüman gazetesi ile bu fikir Türk dünyasında yayılarak, Türk boyları arasında millî bir uyanış başlatılmıştır. Diğer taraftan Türklerin bağımsızlık yolunda ilerlemesine 1905 ve 1917 İhtilalleri zemin hazırlamıştır. 1905 İhtilali'nden sonra yenileşme hareketi güçlenmiş ve başta Usûl-i Cedid okullarında, basın ve yayında ilerlemeler yaşanmıştır. Ayrıca Rusya'da ihtilalden sonra kurulacak Duma için Türkler de temsilci göndererek kendilerini temsil etme şansını yakalamışlardır.

1917 yılında Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra yönetimin, halkların kendi kaderini tayin hakkının verileceği vaadinde bulunması, Rusya Türklerini bölgesel devletler kurmaya yönlendirmiştir. Böylece, 1917 İhtilali'nden sonra ortaya atılan self-determinasyon ilkesine göre Rusya Türkleri özerk yönetimlerini ilan etmişlerdir. Ancak Rusya'nın self-determinasyondan amacı sınırları içindeki halkların kendisinden ayrılması değildir. Nitekim sonunda kurulan özerk cumhuriyetler Sovyet Rusya'ya bağlanmıştır. Diğer taraftan Rusya Türklerinin kalıcı millî devletler kuramamasında, kendi aralarında birlik sağlayamamış olmalarının etkisi bulunmaktadır. Bu durumun önemli kanıtlarından biri ise Rusya Türklerinin ileri gelenlerinin bir araya geldiği Müslüman kongrelerinde, Türk birliği yerine bölgesel sorunların gündeme getirilmesidir.

Kaynakça

Abdurrahman, Varis, “Doğu Türkistan'daki “Cedidçilik” Hareketi ve Ahmet Kemal İlkul”, *Türk Yurdu*, 21/170, 2001, s. 51-58.

Ayvazoğlu, Beşir, “Gaspıralı İsmail Bey Dilde, Fikirde, İşte Birlik”, *Türk Yurdu*, 8/7, 1987, s. 11-15.

⁹⁴ A. Buran, *a.g.e.*, s.333-334.

⁹⁵ A. Buran, *a.g.e.*, s.329.

⁹⁶ A. Buran, *a.g.e.*, s.341.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri -1928 Yılı Yazıları-*, Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları:421, Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara 1981.

Andican, A. Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, Tunç Matbaacılık A.Ş., İstanbul 2003.

Andican, A. Ahat, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*, Emre Yayınları:58, Has Matbaacılık, İstanbul 2006.

Ayda, Adile, *Sadri Maksudi Arsal*, Mas Matbaacılık, Ankara 1991.

Baymirza, Hayit, “20. Yüzyılda Türkistan’ın Millî Ve Sovyet Devletlerinin Karakterleri”, *X. Türk Tarih Kongresi'nden ayrışım*, TTK Basımevi, Ankara 1991, ss. 787-801.

Benningsen, Alexandre; Ouelquejay, Chantal, *Sultan Galiyev Ve Sovyet Müslümanları*, Cantekin Matbaası, İstanbul 2005.

Buran, Ahmet, *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara 2016.

Coşgun, Melih, “Ekim Devrimi’ne Açılan Kapı: Rus Modernleşmesi”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 44, 2014.

Devlet, Nadir, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayın Grubu, Ada Ofset, İstanbul 2011.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Kakıncı, Halit, *Sultangaliyev*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

Kara, Abdulvahap, *Türkistan Ateşi-Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayıncılık, Erkam Matbaası, İstanbul 2002.

Kırımlı, Hakan, “İsmail Bey Gaspıralı Ve “Birlik” Kavramı Üzerine”, *İsmail Bey Gaspıralı Ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: H. Dünder Akarca, Türksoy Yayınları No:19, Güney Repro Matbaacılık Tic. Ltd. Şti., Ankara 2003.

Koçar, Çağatay, *Türkistan ile ilgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1272, Kamer Matbaacılık, Ankara, 1991.

Köseoğlu, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi Ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2012.

Özcan, Azmi, “Mir Said Sultan Galiyev”, *DİA*, Cilt 30, İstanbul 2005, ss.130-132.

Şahingöz, Mehmet, *İsmail Bey Gaspıralı ve Salnâme-i Türkî Risalesi*, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Baş editör: Hakan Kırımlı, Ankara 2004.

Şahingöz, Mehmet; Tekinsoy, Yunus Emre, *Yirminci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türk Dünyası'nda Milli Hâkimiyeti Gerçekleştirmeye Yönelik Girişimler*, TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Tür Demokrasi Tarihi Yazıları, Editörler: İsmet Türkmen vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2021.

Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C.I, Arkadaş, İbrahim ve Güven Basımevleri, İstanbul 1942-1947.

Türkoğlu, İsmail, “Müslüman Kongreleri”, *DİA*, Cilt 32, İstanbul 2006, ss.96-98.

Yalçinkaya, Alaeddin, *Sömürgecilik, Pan-İslamizm Işığında Türkistan*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006.

Yüksel, Zuhale Yüksel, “Gaspıralı Ve Dil Birliği”, *İsmail Bey Gaspıralı Ve Ziya Gökalp Sempozyumları Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: H. Dünder Akarca, Türksoy Yayınları No:19, Güney Repro Matbaacılık, Tic. Ltd. Şti., Ankara 2003.

124

12 / 2
April
2022

**İSTANBUL MEKTEPLERİNDE MEŞHUR BEŞ MUALLİM:
Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal
BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSIZ**

*Five Famous Teachers In Istanbul Schools: Abdullah Mahir İZ, Hüseyin
Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL and
Bedriye ATSIZ*

Nuri Güçtekin – Muzaffer Fehmi Şakar

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye – Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye
e-mail: nuri.guctekin@hbv.edu.tr – mufesak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6115-5979 - 0000-0002-2593-2168

Near East Historical Review

12/2, April / Nisan 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 20.09.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 15.10.2021
Pages - Sayfa : 125 - 136

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62067>

Citation - Atıf: Nuri Güçtekin – Muzaffer Fehmi Şakar, “İstanbul Mekteplerinde Meşhur Beş Muallim: Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSIZ”, *Near East Historical Review*, 12/2, April, 2022, pp. 125 – 136.

**İSTANBUL MEKTEPLERİNDE MEŞHUR BEŞ MUALLİM:
Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR,
Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSIZ***

Five Famous Teachers In Istanbul Schools: Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL and Bedriye ATSIZ

Nuri Güçtekin – Muzaffer Fehmi Şakar

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye – Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye
e-mail: trakeagle@gmail.com – mufesak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6115-5979 – 0000-0002-2593-2168

Öz

İstanbul Valiliği'nin 5 Kasım 2018 tarihli oluru ile gerçekleştirdiğimiz “İstanbul’un Tarihi Mektepleri Osmanlıca (eski Türkçe) Evrakının Arşivlenmesi ve Envanteri (1839-1928)” isimli projemiz ile dört yıllık bir süreçte İstanbul’un 39 ilçesine bağlı 40 tarihi okulda saha çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada ise projemiz kapsamında, Osmanlı Devleti’nin son dönemi ile Cumhuriyet devrinde, İstanbul’da orta ve lise kademesindeki eğitim kurumlarında Türkçe, Edebiyat, Coğrafya, Tabiiye ve Tarih muallimi olarak devlet hizmetinde istihdam edilmiş ve meşhur olan beş eğitimcinin biyografilerine yer verilmiştir.

Çalışmamızda ele alınan isimler, alanlarında birçok ilkleri gerçekleştirmiş, eser bırakmış ve birçok farklı özelliğe sahip öncü isimler olmalarına rağmen kamu vazifeleri hakkında sınırlı, hatalı ya da eksik bilgi bulunmaktadır. Görev yaptıkları okullardaki siciller ışığında ele alınan çalışmamız, biyografisi verilen isimlerin öğretmenlik yıllarını tüm yönleriyle ve ayrıntılı olarak ilk kez ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, ilk kez neşredilen fotoğraf, belge, bilgi ve bulgularla Türk Eğitim Tarihi literatürüne ve ileride yapılacak neşriyata katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Eğitim Tarihi, Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL, Bedriye ATSIZ.

Abstract

The project entitled “Archiving and Inventory of Ottoman (old Turkish) Documents of Historical Schools in Istanbul (1839-1928)” was carried out in 40 historical schools in 39 districts of Istanbul in a four-year period with the approval of the Istanbul Governorship on 5 November 2018. In this study, within the scope of our project, it is aimed to include the biographies of five renowned educators who were employed in the state service at secondary and high schools in Istanbul as teachers of Turkish Language, Literature, Geography, Nature and History during the last period of the Ottoman Empire and the Republic period.

Even though the names presented in the study are pioneers with many different features, who achieved several firsts in their fields and left precious works behind; there is limited, incorrect or incomplete information about their public duties. Our study, which is conducted in the light of the records of the schools where they work, reveals the teaching years of the names whose biographies are given for the first time in all aspects and in detail. Within this framework, it is targeted to contribute to the literature of Turkish History of Education and to further studies with the photographs, documents, data and findings published for the first time.

Keywords: Turkish Education History, Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSIZ, Şükûfe Nihal BAŞAR, Azize Kâniye ÇAMLİBEL, Bedriye ATSIZ.

* 2023 Vizyon Projesi kapsamında İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir. “İstanbul’un Tarihi Mektepleri Osmanlıca (eski Türkçe) Evrakının Arşivlenmesi ve Envanteri (1839-1928)” adı altında yürütülen Ar-Ge projesinden çıkarılmış bir makaledir. İstanbul Milli Eğitim Müdürü Sayın Levent Yazıcı’ya, çalışmamıza göstermiş olduğu ilgi ve destekleri dolayısıyla müteşekkirimiz.

Giriş

İstanbul'daki tarihî okullarda söz konusu proje kapsamında yapılan saha araştırmalarında, Cumhuriyet dönemi Türk Eğitim tarihinin aydınlatılması adına ilk elden önemli belge ve kaynaklarla birlikte aynı zamanda binlerce öğretmen ve idarecinin mesleki süreçlerinin durumu gösteren en son çalıştıkları eğitim kurumlarındaki sicil bilgisine ulaşılmıştır. Araştırma sürecinde, birçok önemli sorunla karşılaşmıştır. Bazı kurumlarda; yangın, taşınma, yer değiştirme, kapanma, isim değiştirme gibi doğal nedenler yanında, arşiv olarak kullanılan mekânın alt katta ve uygunsuz bir ortamda muhafaza edilmeye çalışılması neticesinde sel basması, ayrıca özensizlik ve ilgisizlik ya da diğer nedenler dolayısıyla belge ve defterler kullanılmaz hale gelmiştir. Böylece günümüze intikal eden çok az vesika bulunmakta ya da maalesef hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Diğer önemli bir sorun da öğretmenin başka bir kuruma tayin edilmesi neticesinde, çalıştığı kurumdaki sicil kaydının sona ermesi olmuştur. Bir öğretmenin meslek hayatı boyunca, 25-45 yıl içinde en az 10 kez yer değiştirdiği düşünüldüğünde, eğer son çalıştığı kurumda bilgi ve belge yoksa bu durum öğretmenin tüm siciline ulaşmayı imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda ele alınan kişilerin biyografisini hazırlayabilmek için, görev yapmış oldukları ve günümüzde eğitim faaliyetlerine devam eden tarihî okullar dışındaki diğer eğitim kurumlarının da arşivlerine gidilmek zorunda kalınmıştır.

Çalışmamız iki bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde Edebiyat alanında meşhur olan, Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSİZ ve Şükûfe Nihal BAŞAR'ın biyografisine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türk Edebiyat ve siyasetinde önemli isimlerinden olan Faruk Nafiz ÇAMLİBEL ve Hüseyin Nihâl ATSİZ'in öğretmen eşleri olan ve haklarında sınırlı bilgi sahibi olduğumuz Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSİZ'in biyografisi ele alınmıştır. Çalışmada, 11 adet fotoğrafa ve iki adet belgeye yer verilmiş olup bu hususta alanına yeni belge ve bilgilerle katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Edebiyat Alanında Meşhur Olanlar

1.1. Abdullah Mahir İZ (28 Ocak 1895 - 9 Temmuz 1974)

28 Ocak 1895'te İstanbul'da doğmuştur. Abdülhalim Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini Eğrikapı Rüştîyesinde yapmıştır. Orta öğrenimini Ankara Sultanîsi'nde ikmal ederek, 17 Haziran 1917'de 27 umumi 7 hususi numaralı diplomayla mezun olmaya hak kazanmıştır. Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Şubesi'nde yapmıştır. 18 Şubat 1938 tarihinde 295 numaralı diplomayla mezun olmuştur. 1938 yılında -aile dostlarından şair Raif Bey'in kızı Mihrinur Hanım'la- evlenmiş ve bir kız çocuğu olmuştur.

SN	Çalıştığı Mektepler ve Vazifesi	Aldığı Maaş Aylık Kuruş	Göreve Başlama Ayrılma Tarihleri	Açıklamalar
1/1	Ankara Sultanîsi Kısım-ı İbtidâi Muallim Vekilliği	400	23.09.1916-25.10.1916	Asalet
1/2		400	16.12.1916-31.03.1917	Zam

1/3	Ankara Sultanîsi Kısım-ı İbtidâi	600	01.04.1917-30.09.1918	Zam
1/4	Muallimliği	700	01.10.1918-24.12.1919	Zam
1/5		800	25.12.1919-05.08.1920	İstifa
2/1	BMM Zabıt Kâtibi	1.000 Ücret	03.04.1920-01.08.1920	Ücretin maaşa dönüşmesi
2/2	BMM Zabıt Kâtibi	1.000 Maaş	01.08.1920-14.10.1920	Zam
2/3	BMM Zabıt Kâtibi	1.400	14.10.1920-01.03.1921	Zam
2/4	BMM Zabıt Kâtibi	1.500	01.03.1921-01.07.1923	Terfi
3	BMM Zabıt Mümeyyizliği	2.500	01.07.1923-02.12.1925	İstifa
4	Ankara Darülhilafe Medresesi Türkçe Muallimliği	1.000	12.10.1922- Ayrılma tarihi verilmemiştir.	-
5	Ankara Sultanîsi Devre-i Ülâ Arabî Asil Muvakkat Muallimliği	1.500	06.11.1923-30.06.1924	Vazifesinin lağvı
6	İstanbul İmam Hatip Mektebi Tarih-Coğrafya Muallimliği	1.500	16.12.1924-01.12.1925	İstifa
7	(Fransız) Jan Dark Koleji Türkçe Muallimliği	-	16.12.1925-01.10.1932	İstifa
8	Halıcıoğlu Askeri Lisesi Edebiyat Muallimliği	8.000 Ücret	01.09.1928-30.06.1930	Nakil
9	Çengelköy Askeri Orta Mektebi Türkçe Muallimliği	9.800 Ücret	01.07.1930-01.06.1932	Mektebin lağvı
10/1	Üsküdar Orta Mektebi Türkçe Muallim Vekâleti	5.000 Ücret	10.01.1932-01.07.1932	Tatil münasebetiyle
10/2	Üsküdar Orta Mektebi Türkçe Muallimliği	2.500 Maaş	29.08.1932-27.09.1932	Naklen
11/1	Davud Paşa Orta Mektebi Türkçe Muallimliği	2.500	29.09.1932-06.03.1933	Zam
11/2	Davud Paşa Orta Mektebi Müdür Muavinliği	3.000 Ücret	29.09.1932-31.08.1933	Nakil
11/3	Davud Paşa Orta Mektebi Türkçe Muallimliği	3.000	06.03.1933-23.05.1933	Zam
11/4	Davud Paşa Orta Mektebi Türkçe Muallimliği	3.500	23.05.1933-31.08.1933	Terfian Nakil
12/1	Edremit Orta Mektebi Türkçe Öğretmenliği	3.500 Maaş	12.09.1933-11.09.1934	Maaşına Zam
12/2	Edremit Orta Mektebi Müdürlüğü	3.000 Ücret	12.09.1934-06.09.1936	Ücretine Zam
12/3	Edremit Orta Mektebi Müdürlüğü	3.500 Ücret	01.03.1936-06.09.1936	Nakil
12/4	Edremit Orta Mektebi Türkçe Öğretmenliği	4.000 Maaş	01.03.1936-06.09.1936	Nakil
13/1	Beykoz Orta Mektebi Türkçe Öğretmenliği	4.000 Maaş	09.09.1936-30.08.1938	Maaşına Zam
13/2	Beykoz Orta Mektebi Yar Direktörü Vekâleti	2.500 1/3 Ücret	01.10.1936-21.12.1936	Asalet
13/3	Beykoz Orta Mektebi Yar Direktörü	2.500 Ücret	22.12.1936-17.09.1938	Terfian Nakil
13/4	Beykoz Orta Mektebi Türkçe Öğretmenliği	4.500 Maaş	31.08.1938-17.09.1938	Nakil
14/1	Nişantaşı Erkek Ortaokulu Türkçe Öğretmenliği	4.500 Maaş	19.09.1938-31.08.1939	Zam
14/2	Nişantaşı Erkek Ortaokulu Müdürlüğü	5.000 Ücret	19.09.1938-15.11.1948	Görevinden ayrıldı

14/3	Nişantaşı Erkek Ortaokulu Türkçe Öğretmenliği	5.000 Maaş	01.09.1939-30.06.1942	Zam
14/4		6.000 Maaş	01.07.1942-30.06.1944	Terfi. Kadro dışı zam
14/5		7.000 Maaş	30.06.1944-30.06.1947	Terfi. Kadro dışı
14/6		8.000 Maaş	30.06.1947-02.03.1949	Haydarpaşa Lisesi'ne Nakil
15/1	Haydarpaşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	8.000	02.03.1949-02.06.1950	Kadro dışı zam
15/2		9.000	02.06.1950-02.06.1953	Kadro dışı zam
15/3		10.000	02.06.1953-28.02.1957	Terfi
15/4		12.500	28.02.1957-02.11.1957	Çamlıca Kız Lisesi'ne Nakil
16/1	Çamlıca Kız Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	90/125	02.11.1957-28.01.1960	Yaş haddinden emekliye
16/2	Çamlıca Kız Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	11 Saat Ders Ücreti	16.02.1960-26.09.1960	Sene Sonu

Devlet hizmetine girdiği 23 Eylül 1916'dan, emekliye ayrıldığı 28 Ocak 1960'a kadar toplam hizmet süresi 43 yıl 4 ay 5 gündür.¹ 9 Temmuz 1974'de vefat etmiş ve 11 Temmuz 1974 tarihinde Erenköy Sahrâ-yı Cedîd Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.²

1.2. Hüseyin Nihâl ATSIK (12 Ocak 1905 - 11 Aralık 1975)

12 Ocak 1905'te İstanbul'da doğmuştur. Nail Bey'in oğludur. İlk ve orta tahsilini Kadıköy Sultanîsi'nde ikmal etmiştir. Yüksek tahsilini İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde yapmıştır. 15 Ekim 1938 tarihinde 717 numaralı diplomayla mezun olmuştur. İkinci eşi olan Bedriye ATSIK (1913-2002) ile 27 Şubat 1936'da evlenmiştir. 1939'da Yağmur ve 1946'da Buğra adlı iki oğlu olmuştur. Kâniye ATSIK ise evlatlık kızıdır.

SN	Çalıştığı Mektepler ve Vazifesi	Aldığı Maaş Aylık Kuruş	Göreve Başlama Ayrılma Tarihleri	Açıklamalar
1	Darülfünun Edebiyat Fakültesi Asistanlığı	2.000	25.01.1931-13.03.1933	Naklen. 2 Sene 1 Ay 18 Gün
2	Malatya Orta Mektebi Türkçe Öğretmenliğine	2.500	08.04.1933-31.08.1933	Naklen. 4 Ay 23 Gün
3	Edirne Erkek Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine	2.500	11.09.1933-28.12.1933	3 Ay 17 Gün
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanıp Vekâletçe mekteplerde tedrisi kabul edilen kitaplar hakkında merbut bulunduğu idari ve ilmi müesseselerden sormak sureti(y)le endişelerini izâle etmesi lazım gelirken böyle yapmayıp doğrudan doğruya, mecmuada tenkit yollu istihfaf edici dil kullanmak sureti(y)le neşriyatta bulunduğundan ve Yusuf Akçura Beye attığı beyanatın yerini göstermeyerek hakikate uymaz isnatlarda bulunduğundan dolayı İnzibat Komisyonunun 21.12.1933 tarih ve 380 nolu kararı ile Vekâlet emrine alınmıştır.				

¹ Sicil Dosya Numarası: 3142.

² Mâhir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975.

4	Açık Maaşı	2.500 1/4	01.01.1934-30.05.1936	-
5	İstanbul Davutpaşa Ortaokulu Türkçe Öğretmenliğine	3.000	25.07.1949-20.09.1950	Haydarpaşa Lisesi'ne nakil.
6/1	Haydarpaşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	3.000	21.09.1950-31.07.1951	Kadro dışı terfi.
6/2	Haydarpaşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	3.500	31.07.1951-30.07.1952	Kadro dışı terfi.
(X) Not: İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'ne 5 Nisan 1951 tarih ve 7/71677 nosuyla Hizmet müddeti 30.5.1951 sonuna kadar (5) yıl, (10) gün olduğu bildirildi. Not: 1. Özürsüz (4) saat dersini yapmamış olduğundan 1702 Nolu Kanunun 21 ve 35. maddeleri gereğince ücret kesilmesi cezası tatbik edilmiştir. 10 Mayıs 1952 ve 1/2390 ve 12 Mayıs 1952 ve 1/2415 No. Ceza Haziran 1952 maaşından bordro ile kesilmiştir. Not: 2. İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 26 Mayıs 1952 tarih ve 7/55567 No. 5439 Ceza Kanununun 2. maddesi gereğince 31 Mayıs 1952'den itibaren Süleymaniye Kitaplığı'nda görevlendirilmiştir.				
6/3	Haydarpaşa Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	4.000	31.07.1954-30.07.1957	Terfi
6/4		5.000	30.07.1957-30.07.1960	Terfi
6/5		6.000	30.07.1960-Ayrıldığı tarih verilmemiştir.	-

Sicil bilgileri 30 Temmuz 1960 tarihinde sona ermiştir.³ 31 Mayıs 1952'den 1 Nisan 1969'a kadar Süleymaniye Kitaplığı'nda 17 yıl memur olarak çalışmıştır.⁴ Bu tarihte kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. 1975 yılının Mart ayında eşinden boşanmıştır. 11 Aralık 1975'te saat 20.00'da geçirdiği kalp krizi neticesinde vefat etmiştir. 13 Aralık 1975'te Kadıköy Osmanağa Camii'nde kılınan ikindi namazına müteakip Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.⁵

1.3. Şükûfe Nihal BAŞAR (1896 - 24 Eylül 1973)

1312/1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. Miralay Ahmet Bey'in kızıdır. İlk tahsilini Çamlıca Kız Mekteb-i İbtidâyesi'nde ikmal etmiştir. Orta tahsilini hususi olarak görmüştür. Yüksek tahsilini İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Coğrafya Şubesi'nde ikmal ederek 1919'da mezun olmuştur. Böylece Darülfünundan mezun ilk kadın olmakla beraber aynı zamanda üniversite mezunu ilk kadın coğrafyacı unvanını da almıştır. 1912'de Mithat Sadullah SANDER (1892-1961) ile evlenmiş ve Necdet (SANDER 1914-1983) isminde bir oğlu olmuştur. 1915 yılında ilk eşinden boşanmıştır. İkinci evliliğini ise Ahmet Hamdi BAŞAR (1897-1971) ile İstiklal Savaşı yıllarında yapmış ve Günay (ALOK? -1969) isminde bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir.

³ Sicil Dosya Numarası: 6450.

⁴ Ömer Faruk Akün, "Hüseyin Nihal Atsız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991. s. 87-91.

⁵ <http://openaccess.marmara.edu.tr>, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. "Nihal Adsız vefat etti" ve "Nihal Atsız Bugün Toprağa Veriliyor".

Telif ve tercüme ettiği eserler: Gidiş ve gölgeler, Şehir mecmuası, Hazan rüzgârları, Renksiz ızdırap, Küçük Roman, Tevekkülün cezası, Küçük hikâye, muhtelif taplanmamış (basılmamış) şiirler.

SN	Çalıştığı Mektepler ve Vazifesi	Aldığı Maaş Aylık Kuruş	Göreve Başlama Ayrılma Tarihleri	Açıklamalar
1	İstanbul Kız Muallim Mektebi Coğrafya Muallimeliği	800	05.10.1919-01.08.1922	Mecburi mezuniyet
2	Bezmiâlem Mektebi Coğrafya Muallimeliği	800	01.09.1923-30.11.1923	Nakil ve Zam
3	Nişantaşı Kız Orta Mektebi Coğrafya Muallimeliği	1.800	01.12.1923-31.08.1926	Nakil ve Zam
4	İstanbul Kız Lisesi Coğrafya Muallimeliği	2.875	01.09.1926-08.12.1926	İstifa
5/1	Nişantaşı Kız Orta Mektebi Türkçe Muallimeliği	1.750	01.09.1929-31.08.1930	Zam
5/2	Nişantaşı Kız Orta Mektebi Türkçe Muallimeliği	3.000	01.09.1930-31.08.1931	Nakil
6	Kandilli Kız Lisesi Türkçe Muallimeliği	3.000	16.09.1931-01.09.1933	Nakil ve Zam
7	Kadıköy Kız Orta Mektebi Türkçe Muallimeliği	3.500	01.09.1933-28.08.1934	Nakil
8/1	İstanbul Kız Lisesi Coğrafya Muallimeliği	3.500	30.08.1934-16.08.1937	İlave
8/2	İstanbul Kız Lisesi İlave Türkçe Öğretmenliği	400	03.11.1934-30.09.1935	Zam
8/3	İstanbul Kız Lisesi İlave Türkçe Öğretmenliği	800	01.10.1935-30.05.1936	Değişme
8/4	İstanbul Kız Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	4.000	17.08.1937-17.09.1941	Nakil
9/1	İnönü Kız Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	4.000	17.10.1941-02.06.1943	Zam
9/2		5.000	02.06.1943-02.06.1945	Zam
9/3		6.000	03.06.1945-01.10.1945	Nakil
10/1	Beyoğlu Kız Lisesi Edebiyat Öğretmenliği	6.000	01.10.1945-15.01.1946	Maaşı kadro içine alındı.
10/2		6.000	16.01.1946-02.06.1948	Terfi. Kadro derecesi 70 lira
10/3		7.000	02.06.1948-02.06.1951	Terfi. Kadro derecesi 80 lira
10/4		8.000	02.06.1951-17.08.1954	Ankara Atatürk Lisesi'ne nakil.

Ankara Atatürk Lisesi'ndeki göreve başlamamış ve kendi isteğiyle emekli olmuştur.⁶ 1950'lerin sonundaki boşanmayı izleyen yılları, acı içinde geçmiştir. Annesini affetmeyen oğlunun ilgisizliği, 1962 yılında geçirmiş olduğu kaza sonucu sakat ardından yatağa bağlı kalışı ve kızının doğum yaparken ölümü onu yalnızlaştırmıştır. 24 Eylül 1973'te Bakırköy'de kaldığı huzurevinde vefat etmiş ve 26 Eylül 1973'te Aşçıyan Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷

⁶ Sicil Dosya Numarası: 1533. Telif ve tercüme ettiği eserler, sicilinde yazıldığı gibi verilmiştir.

⁷ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011. s. 97.

Vazife			Türkçe		Muallimliği	
Maaşın miktarı			Vazifeye başladığı tarih	Aynıduğu tarih	İ S M İ	V U K U A T
Bir senelik maaşı	Aylığı					
	Aslı	Tutarı				
100 800	3000	84 00	16-9-99	1/9/1933	Vazife cihal H.	<i>Şisantaş orta mektebilerinden Mektup Teşrin</i> <i>edilmistir. 8 Karar</i> <i>2-9-991 462 8 Sayın Emrin</i> <i>10-9-991 6619</i> <i>1933 - 1934 dus gile kadrasın maaşlıdır</i> <i>Kad. Şişantaş orta mektebilerinde Mektup Teşrin</i>

Belge 1. Kandilli Kız Lisesi'ndeki Görev Kaydı

2. Meşhur Edebiyatçı Eşleri

2.1. Azize Kâniye ÇAMLIBEL (1901 - 1967)

1317/1901 yılında İstanbul'da doğmuştur. Abdullah Medhi Bey'in kızıdır. İlk tahsilini Bilecik Mekteb-i İbtidâiyesi'nde ikmal etmiştir. Orta tahsiline Bezmiâlem Sultanîsi'nde başlamıştır. 1337-1338/1921-1922 ders yılında, 193 öğrenci numarasıyla Adile Sultan İnâs Sultanîsi (Kandilli Kız Lisesi) 10. sınıfına naklen kayıt edilmiştir. 1337-1338/1921-1922 ders yılında, son sınıf genel imtihanları neticesinde, aliyyü'l-a'lâ derece ile mezun olmaya ve 16 umumi 2 hususi numaralı diplomayı almaya hak kazanmıştır. Yüksek tahsilini Darülfünun Tabiiye Şubesi'nde ikmal ederek 15 Ekim 1925'te mezun olmuştur. 1931 yılında şair ve siyasetçi Faruk Nafiz ÇAMLİBEL (1898-1973) ile evlenmiştir. İsmet ve Yelis isminde biri erkek biri kız iki çocuğu dünyaya gelmiştir.

SN	Çalıştığı Mektepler ve Vazifesi	Aldığı Maaş Aylık Kuruş	Göreve Başlama Ayrılma Tarihleri	Açıklamalar
1/1	Mudurnu İbtidâî Mektebi Muallime-i Sani	600	10.09.1922-30.09.1922	Zam
1/2	Mudurnu İbtidâî Mektebi Muallime-i Sani	800	01.10.1922-31.08.1923	Müstaî kabul edilmiştir.
2	İstanbul Kız Sanayi Mektebi Muallim Muavinliği	800	25.10.1924-01.06.1925	Naklen
3/1	Selçuk Kız Sanayi Mektebi Muallim Muavinliği	1.500	01.06.1925-31.08.1926	Zam

3/2	Selçuk Kız Sanayi Mektebi Muallim Muavinliği	2.000	01.09.1926-30.05.1927	Nakil
4	İstanbul Kız Muallim Mektebi Tabiiye Muallim Muavinliği	2.000	01.06.1927-01.09.1927	Terfi
5/1	Ankara Kız Lisesi Şube Tabiiye Muallimliği	2.500	01.10.1927-30.10.1928	Nakil
5/2	İlaveten: Ankara Kız Lisesi Müdür Muavinliği	2.000 Ücret	01.11.1927-30.11.1927	-
6/1	Ankara Ana Muallim Mektebi Müdür Muavinliği	2.500 Ücret	18.11.1927-31.09.1928	-
6/2	Ankara Ana Muallim Mektebi Müdür Muavinliği	3.000	31.08.1929-01.10.1930	-
6/3	Ankara Ana Muallim Mektebi Tabiat Muallimliği	2.500	30.10.1928-31.08.1929	Naklen
6/4	İlaveten: Ankara Ana Muallim Mektebi Fizik Muallimliği	1.700	31.10.1928-31.08.1929	Naklen
7/1	İstanbul Kız Lisesi Şube Tabiiye Muallimliği	3.000	01.09.1929-31.08.1930	Nakil
7/2	İlaveten İstanbul Kız Lisesi Müdür Muavinliği	2.000 Ücret	-	Vazifeye başlamadan istifa etmiştir.
8/1	Çamlıca Kız Orta Mektebi Şube Tabiiye Muallimliği	3.000	01.09.1930-31.08.1932	Zam
8/2	İlaveten Çamlıca Kız Orta Mektebi Müdür Muavinliği	2.500 Ücret	01.12.1930-02.09.1931	Zam
8/3	İlaveten Çamlıca Kız Orta Mektebi Müdür Muavinliği	3.000 Ücret	03.09.1931-01.10.1932	İstifa etmiştir.
8/4	Çamlıca Kız Orta Mektebi Tabiiye Muallimliği	3.500	01.09.1932-30.10.1932	Nakil
9/1	İstanbul Kız Lisesi Tabiiye Muallimliği	3.500	31.10.1932-21.02.1936	Zam
9/2		4.000	22.02.1936-30.08.1938	Zam
9/3		4.500	31.08.1938-24.08.1939	Zam
9/4		5.000	25.08.1939-08.01.1942	Nakil
10/1	Kandilli Kız Lisesi Tabiiye Öğretmenliği	5.000	09.01.1942-09.06.1942	Zam
10/2		6.000	10.06.1942-02.06.1944	Zam
10/3		7.000	02.06.1944-02.06.1947	Zam
10/4		8.000	02.06.1947-30.12.1949	Emekliye ayrılmıştır.

Devlet hizmetine girdiği 10 Eylül 1922'den, emekliye ayrıldığı 30 Aralık 1949'a kadar toplam hizmet süresi 27 yıl 3 ay 20 gündür.⁸ 1967 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Zincirlikuyu'daki Çamlıbel aile mezarlığına defnedilmiştir.

⁸ Sicil Dosya Numarası: 3668.

2.2. Bedriye ATSIZ (1913 - 28 Mart 2002)

1329/1913 yılında İzmir’de doğmuştur. Sabit Bey’in kızıdır. İlk tahsilini Maltepe İlkokulu’nda ve orta tahsilini Erenköy Kız Lisesi’nde ikmal ederek 1931 yılı Haziran’ında mezun olmuştur. Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Şubesi’nde tamamlamış ve 1935 yılı 205 numaralı diplomayla mezun olmaya hak kazanmıştır. Türkiye Enstitüsü İnkılap Sertifikasına haizdir. 27 Şubat 1936’da Hüseyin Nihal ATSIZ (1905-1975) ile evlenmiştir. 4 Kasım 1939’da Yağmur ve 14 Temmuz 1946’da Buğra adlı iki oğlu olmuştur.

Telif ve tercüme ettiği eserler: Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi ve bazı tarihi makaleler.⁹

SN	Çalıştığı Mektepler ve Vazifesi	Aldığı Maaş Aylık Kuruş	Göreve Başlama Ayrılma Tarihleri	Açıklamalar
1	Fatih Ortaokulu Tarih Öğretmenliği	2.500	16.09.1937-10.10.1939	Nakil
2/1	Göztepe Kız Ortaokulu Tarih Öğretmenliği	2.500	12.10.1939-30.06.1940	Zam
2/2		3.000	01.07.1940-13.09.1943	Zam
2/3		3.500	13.09.1943-13.09.1943	Nakil
3	Erenköy Kız Lisesi Tarih Öğretmenliği	3.500	14.09.1943-15.05.1944	Bakanlık emrine alındı.
4	Kartal Ortaokulu Tarih-Coğrafya Öğretmenliği	3.500	29.04.1946-20.01.1947	Nakil
5/1	Erenköy Kız Lisesi Tarih Öğretmenliği	3.500	21.01.1947-06.08.1948	Terfi. Kadro dışı
5/2		4.000	06.08.1948-26.01.1950	İl onayına göre ayrılışı. Maaş tahakkukuna göre ayrılışı
6/1	Haydarpaşa Lisesi Tarih Öğretmenliği	4.000	27.01.1950-22.08.1951	Kadro dışı zam.
6/2		5.000	22.08.1951-31.08.1954	Kadro dışı zam. Kadrosu (40)
6/3		6.000	31.08.1954-06.05.1957	Terfi. Kararname ile düzeltildi. (X) Not: (5) yıl (11) ay ve (4) günde Azınlık Okulları’ndan dolayı borçlanmış ve borcunu ödemiştir.
6/4		7.000	06.05.1957-28.02.1958	Terfi

⁹ Bedriye Sabit, *Kırım’ın Osmanlı İmparatorluğuna Eklenmesi Meselesi*, Tolunay & Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1934. 1950’li yıllara kadar yayınladığı makalelerde ise Tolunay ya da Bedriye Sabit adını kullanmıştır.

6/5		8.000	28.02.1958-16.07.1959	Almanya 2. Bölge Öğrenci Müfettişliği Başkâtip ve Kültür Ataşe Muavinliğine Nakil.
-----	--	-------	-----------------------	--

1953 ve 1956 yıllarında Galatasaray Lisesi Tarih öğretmeni Hilmi Oran ile beraber “Yeni Lise Tarih Kitapları” hazırlamıştır.¹⁰ 16 Temmuz 1959’da öğretmenliği sona ermiştir.¹¹ 1973-1984 yılları arasında dergilerde yayınlanmış makale, tebliğ ve Almancadan çevirdiği yedi eserine ulaşılmıştır. Ayrıca Almanca yayınlanan Türkçe Deyimler Toplanması isiminde bir ortak kitap ile Ahmed Resmî Efendi’nin Viyana ve Berlin Sefaretnameleri isimli eserini de Osmanlıcadan sadeleştirmiştir.¹² 1975 yılının Mart ayında eşinden boşanmıştır. 28 Mart 2002’de vefat etmiş ve 31 Mart 2002’de Ümraniye Kocatepe Kabristanı’na defnedilmiştir.¹³

Sicil No. 8043 40 Vazifesi Carib Öğretmeni Fiş

Sosyal durumu					İlmi durumu	
Adı Bedriye					İlk tahsilini nerede yapmıştır?	Maltepe İlkokulu
Soyadı Atsız						
Doğduğu yer ve yıl İzmir 1329					Orta tahsilini nerede yapmıştır? Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur? Diplomasının tarihi?	Erenköy Kız Lisesi Haziran 1931
Babasının adı Sahit						
Ulusu Türk					Yüksek tahsilini nerede yapmıştır? Bitirmediyse hangi sınıfa kadar okumuştur? Diplomasının tarih ve numarası?	Edebiyat Fakültesi Carib Şubesi'nden Haziran 1935 Dip. No: 205
Evli midir evliyse evlendiği tarih Evli 27.5.1936						
Çocuklarının sayısı, yaşları, ödevi veya evli bulunanların sayısı İki oğlan					Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir? Haiz olduğu belgeler nelerdir?	Türkîyat Enstitüsü İki tıp Sertifikası
Şahsının ve ailesinin mülkü ve geliri var mıdır? -						
Geçindirmeye borçlu olduğu aile efradı sayısı -						
Yazdığı ve çevirdiği eserler Celîl: Krumun Osmanlı İmparatorluğu'nun eklenmesi meselesi, Bazı tarihi makaleler.						

Belge 2. Erenköy Kız Lisesi’ndeki Sicil Kaydı

¹⁰ Bedriye Atsız & Hilmi Oran, *Tarih III Yeni ve Yakın Çağlar*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1953. Bedriye Atsız & Hilmi Oran, *Tarih II Orta Çağ*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1956. Bedriye ATSIŞ, Haydarpaşa ve İngiliz Erkek Liseleri Tarih öğretmenidir.

¹¹ Sicil Dosya Numarası: 8043.

¹² Bedriye Atsız & Hans-Joachim Kissling, *Sammlung türkischer Redensarten (Türkçe Deyimler Toplaması)*, Wiesbaden: Otta Harrasowitz, 1974. Ahmed Resmî Efendi, *Viyana ve Berlin Sefaretnameleri*, sadeleştiren Bedriye Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980.

¹³ <http://openaccess.marmara.edu.tr>, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. “VEFAT Merhum Nihâl ATSIŞ’ın Eşi, Yağmur ve Buğra’nın Anneleri, Gökçe-Ünal YALTIRIK’ın Teyzeleri BEDRİYE ATSIŞ 28 Mart 2002 Perşembe gecesi vefat etmiştir. Cenazesi 31 Mart 2002 Pazar günü Erenköy, Galib Paşa Camii’nde kılınacak öğle namazını müteakiben, Ümraniye Kocatepe Kabristanı’na defnedilecektir. Allah rahmet eylesin.”

Sonuç

Mahir İz, 23 yaşında iken 23 Eylül 1916'da devlet hizmetine girmiş ve 28 Ocak 1960 tarihinde yaş haddinden emekli oluncaya kadar 43 yıl 4 ay 5 gün öğretmenlik yapmıştır. 1960 yılının Mart'ında Yüksek İslâm Enstitüsü'nde İslâmî Edebiyat Tarihi hocalığı unvanıyla mesleğe yeniden dönmüştür. 1970 yılına kadar burada Tasavvuf Tarihi, Hitabet ve İrşat dersleri verdikten sonra ikinci kez emekli olmuştur. 80 yıla yaklaşan ömrünün 53 yılını çok severek yaptığı eğitimciliğe ayırmıştır. Birçok önemli ismin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Eğitimci, yazar ve şair kimliği dışında ayrıca birçok vakfın ve cemiyetin kuruluşunda aktif rol oynamıştır. Bu müesseselerin yaşatılması ve yayılmasında önemli görevler almıştır. Böylece Türk Eğitim tarihinde mümtaz şahsiyetlerden biri olmuştur.

Nihâl Atsız, 25 Ocak 1931'de 26 yaşında iken Darülfünun Edebiyat Asistanlığı ile devlet hizmetine girmiştir. 1 Nisan 1969'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Türkçü fikir adamı, Türkolog, Tarihçi, şair ve roman yazarıdır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın tarifiyle "*Atlıy atından indirecek derecede şiddetli yazılar yazan*" Atsız, ateşli ve keskin bir üsluba sahiptir. Atsız Mecmua, Orhun, Orkun ve Ötüken dergilerindeki yazıları fikirlerini yaymada ve okuyucuyla ilk kez buluşmasında önemli rol oynamıştır. İnandığı davada Milliyetçi-Türkçü-Turancı çizgide, Edebiyat alanına önemli eserler kazandırmış ve günümüzde de ilgiyle okunan ve müessir yazarlardan biri haline gelmiştir. 1972 yılında Ötüken Neşriyat'ta yayınlanan "*Ruh Adam*" isimli romanında, kendisini Yüzbaşı Selim Pusat, ikinci eşi Bedriye Atsız'ı ise Ayşe Pusat karakteriyle ilişkilendirmiştir.

Bedriye Atsız; Erenköy Kız Lisesi Tarih öğretmeni iken 15 Mayıs 1944'te hiçbir soruşturma geçirmeden ve sebep belirtilmeden bakanlık emrine alınmış ve 16 Mayıs 1944'te tutuklanmıştır. 2 ay 10 gün hapiste kaldıktan sonra 26 Temmuz 1944 tarihinde hapisten çıkarılmıştır. 29 Nisan 1946'da Kartal Ortaokulu Tarih-Coğrafya öğretmenliğine atanana kadar ki süreçte 23 ay 14 gün maaş alamamıştır. 6 Ağustos 1948'de yeniden Erenköy Kız Lisesi'ne Tarih öğretmeni olarak tayin edilmiştir. 27 Ocak 1950'de ise Haydarpaşa Lisesi Tarih öğretmenliğine naklen tayin olmuştur. 16 Temmuz 1959 tarihinde vazifesi Almanya 2. Bölge Öğrenci Müfettişliği Başkâtip ve Kültür Ateşe Muavinliğine nakledilmiştir.

Şükûfe Nihal, Darülfünundan mezun ilk kız talebe olmakla beraber aynı zamanda üniversite mezunu ilk bayan coğrafyacıdır. Devlet hizmetine, yüksek tahsilini bitirdikten hemen sonra mecburi hizmet kapsamında 5 Ekim 1919'da İstanbul Kız Muallim Mektebi Coğrafya öğretmeni olarak başlamıştır. 1 Ekim 1929'dan itibaren Türkçe öğretmeni olarak istihdam edilmiştir. 17 Ağustos 1937'den emekliliğe ayrıldığı 17 Ağustos 1954'e kadar 17 yıl Edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Hizmet süresi 34 yıl 10 ay 12 gündür. Şükûfe Nihal, eğitimci, yazar ve şairdir. Eğitimciliği hakkında sınırlı bilgi bulunmasına karşın, daha çok evlilikleri, aşkları, âşıkları gibi özel yaşamına dair haberler, şiirleri ve romanları ile bilinmektedir.

Azize Kâniye, Darülfünun Tabiiye Şubesi'nde ikmal ederek 15 Ekim 1925'te mezun olmuştur. Devlet hizmetine 21 yaşında iken 10 Eylül 1922'den, emekliye ayrıldığı 30 Aralık 1949'a kadar 27 yıl 3 ay 20 gün öğretmenlik yapmıştır. Faruk Nafiz Çamlıbel'in esasen Şükûfe Nihal'e âşık olduğunu teyit eden edebi metinler günümüze ulaşmıştır. 1927'den 1931'e kadar Şükûfe Nihal ile mektuplaşmışlardır. Defalarca yaptığı evlilik teklifini, Şükûfe Nihal'in kabul etmemesi üzerine daha önce Ankara Kız Lisesi'nde görev yaparken tanıdığı ve 1931 yılında Çamlıca Kız Orta Mektebi Tabiiye (Biyoloji) öğretmeni ve müdür muavini olan Azize Kâniye ile evlenmiştir.

İki başlıkta ele aldığımız çalışmamızda, ilk olarak Edebiyat alanında meşhur olan Abdullah Mahir İZ, Hüseyin Nihâl ATSİZ ve Şükûfe Nihal BAŞAR'ın mesleki biyografisi ele alınmıştır. Devlette istihdam edildikleri tarihten emekliliğe kadarki süreçte muallimlik yaptığı tüm kurumlar, aldığı maaşlar, göreve başlama ayrılma tarihleri gerekçeleriyle beraber ilk kez kullanılan kurum mührüyle tasdik edilmiş fotoğraflarıyla beraber neşredilmiştir.

Ardından Türk Edebiyatı ve siyasetinde önemli ve meşhur isimlerinden olan Faruk Nafiz ÇAMLİBEL ve Hüseyin Nihâl ATSİZ'in öğretmen eşleri olan ve haklarında sınırlı bilgi sahibi olduğumuz Azize Kâniye ÇAMLİBEL ve Bedriye ATSİZ'in biyografisi ele alınmıştır. Böylece eşlerinin kamu vazife bilgileri çerçevesinde bu meşhur isimlerin de biyografilerine katkı sağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Sicil Dosya Numarası: 3142.

Sicil Dosya Numarası: 6450.

Sicil Dosya Numarası: 1533.

Sicil Dosya Numarası: 3668.

Sicil Dosya Numarası: 8043.

Tetkik Eserler

Akün, Ömer Faruk, “Hüseyin Nihal Atsız”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991. s. 87-91.

Argunşah, Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

İz, Mâhir, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975.

<http://openaccess.marmara.edu.tr>, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. “Nihal Adsız vefat etti” ve “Nihal Atsız Bugün Toprağa Veriliyor”. Erişim Tarihi: 11.04.2022

<http://openaccess.marmara.edu.tr>, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi. Vefat Bedriye ATSİZ. Erişim Tarihi: 11.04.2022.

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE SOVYET RUSYA
İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
(TBMM)**

*Soviet Russia Relations With The Republic Of Turkey The Grand National
Assembly Of Turkey*

Sinan Kıyanç

Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sinankiyanç@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0148-9632

Near East Historical Review

12/2, April / Nisan 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 02.03.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 07.04.2022

Pages - Sayfa : 137 - 152

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57838>

Citation - Atıf : Sinan Kıyanç, “Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Rusya İlişkilerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)”, *Near East Historical Review*, 12/2, April, 2022, pp. 137 – 152.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (TBMM)*

*Soviet Russia Relations With The Republic Of Turkey The Grand
National Assembly Of Turkey*

Sinan Kıyanç

Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: sinankiyanç@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0148-9632

Öz

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında önemli rol oynamıştır. Ankara’da yeni ülkenin temellerinin atıldığı günlerde dış politika TBMM Hükümeti tarafından yürütülmüştü. Bu süreçte TBMM nezdinde dış politikanın ana hatları oluşturulmuştur. TBMM’nin yürüttüğü dış politikada en dikkat çeken Sovyet Rusya ile ilişkilerdir. TBMM’yi ilk tanıyan ülkeler arasında Sovyet Rusya’nın olması, Milli Mücadeleye sağladığı destek dış politikanın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması yeni hükümetin diplomatik olarak tanınmasını sağlayan belgeler arasındadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya ilişkileri İkinci Dünya Savaşı yıllarında yara almış, savaş sonrasında Sovyet Rusya’nın tehditkâr tutumu, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikasını derinden etkilemiştir. Türkiye, Soğuk Savaş sürecinde Batı yanlısı dış politika benimsemişti. Türkiye’nin bu tutumuna karşın Sovyet Rusya ile kimi zaman yakınlaşma süreci de yaşanmıştır. Kıbrıs’ta yaşanan gerilim sonrasında Batı tarafından istediği desteği bulamayan ve diplomatik anlamda yalnız bırakılan Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkilerini yeniden ele almıştır. Sovyet Rusya ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulan ilişkiler iyileşme sürecine girmiştir. Bu süreçte de TBMM’nin önemi ön plana çıkmıştır. TBMM üyeleri tarafından Sovyet Rusya’ya yapılan ziyaret ilişkilerin iyileşmesinde son derece önemli rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: TBMM, Sovyet Rusya, Türkiye Cumhuriyeti, Dış Politika, Soğuk Savaş

Abstract

The Grand National Assembly of Turkey has played an important role in the foreign policy of the Republic of Turkey. During the days when the foundations of the new country were laid in Ankara, foreign policy was carried out within the Grand National Assembly of Turkey (TGNA-TBMM) (by the TGNA-TBMM Government). The most striking in the foreign policy of TGNA is the relations with Soviet Russia. The presence of Soviet Russia among the countries that first recognized the TGNA and its support to the National Struggle played an important role in shaping the foreign policy. The Moscow Treaty, signed between the TGNA Government and Soviet Russia on March 16, 1921, is among the documents that provide diplomatic recognition of the new government.

The relations Turkey and Soviet Russian has received a deep wound in the Second World War, the post-war Soviet Russia’s menacing attitude has profoundly influenced the foreign policy of the Republic of Turkey. Turkey, the Cold War had adopted pro-Western foreign policy in the process. Despite Turkey’s attitude has also experienced rapprochement with Russia sometimes. Cyprus requested by the West can not find support in the wake of the tensions and diplomatic sense, Turkey is left alone, has reconsidered its relations with Soviet Russia. The relations with Soviet Russia, which deteriorated after the Second World War, were in the process of recovery. In this process, the importance of the TGNA came to the fore. The visit by the members of Turkish Parlamento Assembly to Soviet Russia played an extremely important role in the improvement of the relations.

Keywords: The Grand National Assembly of Turkey, Soviet Russia, Turkey, Foreign Policy, The Cold War.

* Bu çalışma, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi” Sempozyumunda (12-13 Mart 2020-Edirne) bildirisi özet olarak sunulmuştur.

Giriş

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışı Milli Mücadele'nin de başlangıcıdır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti topraklarının İtilaf Devletleri tarafından işgallere uğraması, tarihte derin izler bırakmış bir devletin hazin bir sona yaklaştığını göstermekteydi. İnsanoğlunun o güne kadar gördüğü en büyük ve en şiddetli savaş olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletler siyasi haritayı yeniden şekillendirmişlerdi. Osmanlı Devleti, Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslara uzanan engin bir coğrafyaya sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletler için en büyük hediye olarak yine bu topraklar vaat edilmişti. Çanakkale Savaşları'nda güçlü savunması ile İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı'nı geçememiş olsa da savaş sonrasında aynı donanma gemileri devletin başkenti İstanbul açıklarına demirlemişlerdi.

İtilaf Devletleri'nin İstanbul açıklarındaki gemileri demirlediğinde Osmanlı Devleti'nin kudretinden eser yoktu. Savaş sonrasında makûs kaderini belirleyecek antlaşmayı beklerken Anadolu'da direniş örgütleri kurulmuş ve işgallere karşı mücadele başlamıştı. Bu tarihlerde kurtuluş yolu arayanların merkezi Anadolu olmuş ve birçok isim Anadolu'ya geçerek mücadeleye katılmıştı. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştı. Samsun'da başlayan harekât Ankara'ya uzanan zorlu bir yolculuktu. Milli Mücadele'nin karargâhı Ankara olarak belirlenmişti. Her ne kadar devletin bu makûs kaderine karşı, saraya bağlı hareket edildiği belirtilse de çoktan İstanbul'dan ayrı hareket edilmekteydi. Ankara'da yeni devletin de temelleri atılmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri safında yer alan Çarlık Rusya'da, savaş öncesinde başlayan karışıklıklar sonrasında "Ekim Devrimi" gerçekleşmişti. Ekim Devrimi ile Bolşevikler iktidara gelmiş ve Rusya'da yeni bir siyasi hayat oluşmuştur. Bolşevik iktidarı ülke içerisinde olduğu gibi dış politikada da önemli değişikliklere gitmişti. Bu kapsamda Çarlık Rusya ve İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalar açıklanmıştı. Ruslar Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmişti. Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti, 1878'de kaybettiği Kars-Ardahan-Batum'u (Elviye-i Selase) topraklarına katmıştır.

Rusya'da yaşanan değişim ve Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi her iki taraf için de çatışmalarla dolu tarihlerine son vererek yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasında başlayan diplomatik ilişkiler günümüze kadar çalkantılı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında başlayan iyi ilişkiler devam etmemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gergin bir süreç yaşanmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler iki ülke ilişkilerini yeniden şekillendirmişti. Soğuk Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yanlısı bir dış politika benimseyen Türkiye, birçok kez ABD tarafından diplomatik yalnızlığa itilmişti. Bu durum Türkiye ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkilerinin iyileşmesine neden olmuştur.

Milli Mücadele'nin merkezi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi, dış politikanın temellerini atmış ve birçok ülke ile diplomatik ilişkiler bu çatı altında yürütülmüştür. Bunlardan en dikkat çeken ise Sovyet Rusya ile olan diplomatik ilişkilerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında da TBMM diplomatik ilişkilerde aktif rol almıştır. Bu araştırmada TBMM'nin, Türkiye ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkilerinde nasıl bir rol üstlendiği ele alınmaktadır. Bu kapsamda TBMM'nin kuruluşundan itibaren diplomatik ilişkilere katkısı, TBMM heyetlerinin ziyaretleri, bu ziyaretlerin etkileri, kritik dönemlerde üstlendiği görevler birinci el kaynaklar, araştırma eserleri ışığında ortaya konulmaktadır.

1. Milli Mücadele Yıllarında Sovyet Rusya ile İlişkiler

Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkiler Milli Mücadele'nin hemen başında Havza'da başlamıştır. Her ne kadar görüşmenin kiminle yapıldığı konusunda tartışmalar devam etse de

Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet Rusya heyetinin Havza'da bir araya geldiği iddia edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmesi ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkileri başlatılmaktadır. Oysa diplomatik ilişkilerin sadece kişiler arasında görüşmeler ile şekillenemeyeceği, kurumlar tarafından şekilleneceği kaidesi nedeniyle gerçekleştiği iddia edilen bu görüşme ilişkilerin başlangıcından öte sadece temsili bir niteliğe sahiptir.¹

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında Sovyet Rusya'nın desteği son derece önemliydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları mücadelenin başarıya ulaşmasında hem diplomatik hem de ekonomik anlamda Avrupa'ya sırtını çevirmiş olan Sovyet Rusya'ya yakınlaşmaya çalışmıştır. Çarlık Rusya-Osmanlı Devleti çatışmasını bir kenara bırakan Milli Mücadele ve Sovyet Rusya, iki ülke arasında yeni bir döneme başlamıştır. Sovyet Rusya, Avrupa karşısında Anadolu'da ortaya çıkan hareket ile kısa sürede temas kurmuş, ülke içinde yaşanan karışıklık sürecinde sınırında güvenilir bir müttefik kazanma çabasına girmişti. Her iki taraf içinde kazanç sağlayacağından diplomatik anlamda ilişkiler başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa da bu durumdan faydalanmak için Sivas Kongresi sonrasında Halil (Kut) Paşa'yı Moskova'ya göndermişti. Halil (Kut) Paşa, Moskova ziyareti öncesinde Sovyet Rusya, Milli Mücadele'ye tavrını göstermek için Mahmudov adındaki temsilcisini Sivas Kongresi'ne göndermişti. Bu adım sonrasında gerçekleşen Halil (Kut) Paşa'nın ziyareti son derece başarılı olmuş ve Sovyet Rusya'dan istenilen destek sözü alınmıştı.²

Halil (Kut) Paşa'nın ziyareti son derece etkili olmuştu. Milli Mücadele daha Ankara'ya taşınmadan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında toplanmadan önce böylesine bir destek mücadelenin seyri için çok önemliydi. Sovyet Rusya'nın ekonomik yardım desteği kısa sürede gerçekleşmişti. Rusların gönderdiği iki milyon altın lira, altmış bin tüfek, yüz kadar top ve beraberindeki büyük miktarda cephane ve top mermisi Milli Mücadele için büyük kaynak sağlamıştır.³

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sovyet Rusya İlişkileri

İşgal altındaki İstanbul'da Meclis-i Mebusan son derece önemli bir güçtü. Tüm zorluklara karşın Milli Mücadele'nin de ısrarıyla faaliyetlerine devam etmesi başta İngiltere olmak üzere işgal güçlerini rahatsız ediyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye Ankara'ya yerleşmiş, burada yeni bir güç oluşturmuştu. Bu güç İstanbul hükümetleri tarafından da benimsenmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlanmasında önemli rol oynadığı Misak-ı Milli 28 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından oy birliği ile kabul edilmişti. Bunun yanı sıra İstanbul'da, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyenlerin sayısı her geçen gün artmaktaydı. İstanbul'daki İtilaf Devletlerine ait silah depolarına düzenlenen saldırılar ile ele geçirilen mühimmat canları pahasına Anadolu'ya geçirilmesi İtilaf güçleri için bardağı taşıran son damla olmuştu. İtilaf Devletleri bu duruma sert tepki gösterdi ve 3 Mart 1920 tarihinde Ali Rıza Paşa istifa ettirildi, 8 Mart 1920 tarihinde yerine Bahriye Nazırı Salih Paşa geçirildi. Tepki hükümet değişikliği ile sınırlı kalmamıştı. İtilaf Devletleri İstanbul'da kapsamlı işgale karar vermişlerdi. 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler, Türk mahallelerine girmiş, İttihat ve Terakki ile Milliyetçi

¹ Teşkilatı Mahsusa Başkanı Hüseyin Ertürk, anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya yetkilisi Albay Budyonni ile görüşüğünü belirtmektedir. Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, anlatan: Hüsameddin Ertürk, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969, s. 344; Stefanos Yerasimos ise görüşmenin Sovyet Rusya yetkilileri ile değil Mustafa Suphi heyeti ile yapıldığını belirtmektedir. Stefanos Yerasimos, *Ekim Devrim'inden Milli Mücadele'ye Türk Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979, s. 107; Mehmet Perinçek, Rus Arşiv belgeleri ışığında konuyu ele almaktadır. Perinçek'e göre görüşme gerçekleşmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, ss. 28-40.

² Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C 24, Konya 2008, s. 279.

³ Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar", *DTCF Dergisi*, C 56, S 1, Ankara 2016, ss. 124-143.

oldukları iddiasıyla 150 isim tutuklanmıştı.⁴ Tutuklananlar arasında sonradan Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli rol oynayacak isimler bulunmaktaydı. Tutuklanan isimler daha sonra Malta'ya sürgün edilmişlerdi.⁵

İstanbul'un işgali ve mebuslar ile aydınların Malta'ya sürgün edilmesi Ankara'da büyük tepkiye neden olmuştu. Baskından iki gün sonra Meclis-i Mebusan son kez toplanmıştı. Mebuslar, meclisin görev yapabilmesi için gerekli olan şartların olmadığını, işgal nedeniyle güvenliklerinin tehlikede olduğunu (Vazife-i mebusiyyetin icrasında emniyetbahş olacak bir halin vukuuna kadar mütazakeratımızın tehirini) belirterek çalışmalarının durdurulmasını kararlaştırmışlardı.⁶

Mustafa Kemal Paşa 21 Nisan 1920 tarihinde yayınladığı beyanname ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (Büyük Millet Meclisi'nin) 23 Nisan Cuma günü Cuma namazı sonrasında, Kur'an tilaveti, dualar ve törenler açılacağını duyurmuştu.⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile o güne kadar yürütülen Milli Mücadele, Meclis çatısı altında bir araya gelmiştir. TBMM başkanlığına Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa seçilmişti. Bu durum mücadelenin temsil ve hukuki yapısını güçlendirmiştir. TBMM'nin açılması ve devamında gelen askeri başarılar neticesinde diplomatik ilişkiler de başlamıştı. TBMM çatısı altından yürütülen en önemli işlerden birisi de dış politikaydı. Bu kapsamda Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkiler dikkat çekmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet Rusya Hükümet Başkanı Vladimir İ. Lenin'e yazdığı mektup, diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilirken, TBMM'nin de ilk dış politika hamlesiydi. Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin'in 3 Haziran 1920 tarihli cevabı ile diplomatik ilişkiler başlamıştır. 28 Temmuz 1920 tarihinde alınan karar ile ilk Sovyet Rusya Büyükelçisi Şalva Zuraboviç Eliava Ankara'ya atanmıştı. Eliava'nın hastalığı nedeniyle Türkiye'ye gelememesine karşın Elçilik Birinci Sekreteri Y.Y. Upmal Angarski başkanlığında iki yüz kişilik elçilik heyeti Ankara'ya gelmiştir.⁸ 9 Kasım 1920 tarihinde Ankara'nın en gösterişli binalarından birisinde Sovyet Rusya Büyükelçiliği törenle açıldı. Ankara'daki ilk diplomatik temsilcilik olması nedeniyle son derece önem verilen Sovyet Rusya Büyükelçiliği, TBMM'nin de diplomatik başarılarından biridir.⁹ Sovyet Rusya Büyükelçileri başta TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer yetkililerle sık sık görüşme gerçekleştirmişlerdir.¹⁰

TBMM'de 3-4 Mayıs 1920 tarihinde yapılan seçim ile oluşturulan Bakanlar Kurulu¹¹, 5 Mayıs 1920 tarihindeki ilk toplantısında dış politikanın ana hatlarını çizmişti. TBMM nezdinde yürütülecek dış politikada o güne kadar süregelen temasların resmi usullere göre yapılması kararlaştırıldı. Toplantının ilk maddesinde Sovyet Rusya temaslarında bazı isimlerin Milli Mücadele adına görüşmeler yapmasının tehlikeli sonuçlar doğuracağından ötürü resmi bir heyet oluşturuldu. Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında, Yusuf Kemal (Tengirşek), Dr. İbrahim Tali (Öngören), Osman ve Seyfi Beylerden oluşan heyet, 11 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'dan hareket etmiş ve uzun bir yolculuk sonrasında 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya varmışlardı. Heyetin yaptığı görüşmeler sonrasında 24 Ağustos 1920

⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Güncel İngilizcenin III. Edisyon Çevirisi, 2. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009, s. 338.

⁵ Malta'ya sürgün edilenler hakkında detaylı bilgi için lütfen bakınız: Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997.

⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 4, C.1, 18 Mart 1336 (1920), s. 496-497.

⁷ ATASE, İSH, 272-203-1 (21 Nisan 1920)

⁸ Serpil Sürmeli, Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler, *Atatürk Dergisi*, C 5, S 2, Erzurum 2006, s. 31; Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 4, S 6, Trabzon 2018, s. 317.

⁹ Perinçek, a.g.e., s. 70.

¹⁰ Detaylı bilgi için bakınız: A.g.e

¹¹ Bakanlar Kurulu üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmekteydi.

tarhinde Türk-Rus anlaşma taslağı hazırlanmış ve Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'ye para ve silah konusunda yardım etmesi kararlaştırılmıştı. Moskova görüşmeleri TBMM'nin 16-17 Ekim 1920 tarihlerinde yapılan gizli görüşmelerinde ele alınmıştır.¹²

Diplomatik anlamda atılan bu adımlar başarı olarak görülse de bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu olumlu hava Sovyet Rusya Dışışleri Komiseri Georgi Çiçerin'in Ermeniler lehine toprak talebi ile bozulmuştu. Sovyet Rusya yetkililerinin Anadolu'da Çerkez Ethem gibi isimlerle görüşmeleri TBMM nezdinde tepkiye neden olmuştu. Bolşeviklerin Anadolu'da kendilerine has bir yapı oluşturmaya çalıştıkları iddiaları üzerine Sovyet Rusya Büyükelçi Vekili Upmal Angarski istenmeyen adam ilan edildi. Yeni atanan Budu Medivani'nin ise Kars ve civarında yaşayan Rus asıllı topluluk olan Malakanlar arasında yürüttüğü Bolşevik faaliyetler Ankara'nın tepkisini çekmişti.¹³

Budu Medivani'nin, 3 Aralık 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir ile yaptığı görüşme yaşanan gerginlikleri sonlandırmak için önemli bir adımdı. Görüşmede Medivani, Moskova'dan bir Türk heyetinin beklendiğini iletmişti. Bunun üzerine 19 Aralık 1920 tarihinde Yusuf Kemal (Tengirşen), Rıza Nur, Elçilik Kâtibi Mehmet Ali Beyden oluşan heyet Kars'ta, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy) ile buluşup Moskova'ya gitmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa yasama yılının (birinci dönem, ikinci yasama yılı) açılış konuşmasında Moskova'ya giden heyete değinmişti. Yapılan görüşmelerin önemine vurgu yapmıştı.¹⁴ Yapılan görüşmeler sonrasında diplomatik anlamda en önemli adımlarından birisi olan Moskova Antlaşması 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştı. Antlaşma ile Sovyet Rusya, Misak-ı Milli sınırlarını tanımıştı.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin birinci dönem üçüncü yasama yılının açılış konuşmasında Moskova Antlaşması'na vurgu yapmıştır. Antlaşma'nın diplomatik anlamda başarısına dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında Moskova Antlaşması hakkında şunları belirtmiştir:

*“Rus Şûralar Cumhuriyeti ile mevcut münasebat ve revâbıt-ı hasenemiz bu geçirdiğimiz sene zarfında en mükemmel bir surette inkişafında devam etmiştir. 16 Mart'ta Moskova'da bir muhadenet muahedenamesi aktettik. Bu muahede ile emperyalizminin savlet-i ihtiraskâranesine hedef olan iki devlet arasında avâmil-i tabiiyeden mütehassıl tesanüt, bir şekli hukukî ile de tespit edilmiş oldu. Yakında umur-u iktisadiye ve ticariye ile şehbenderlik mesailini tanzim edecek olan mukavelâtın da akdî musammemdir”*¹⁶

Türkiye ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkilerinde hiç şüphe yok ki Sovyet Rusya yardımları önemli yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra diplomatik ilişkilerin kurulması ile Sovyet Rusya'nın TBMM'yi ilk tanıyan ülkelerden birisi olması, TBMM açısından son derece önemli bir diplomatik başarıydı. TBMM ise Anadolu'da tüm yokluğa karşın bir vefa örneği olarak Sovyet Rusya'ya yardım etmiştir. Sovyet Rusya'da baş gösteren açlık karşısında Anadolu duyarsız kalmamış ve tüm imkânlarıyla yardım etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Samsun'dan

¹² Topal, a.g.m., s. 317; Görüşmeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: TBMM Gizli Celse Zabıtları, D 1, C 1, İçtima 1.

¹³ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 1997, s. 232-233; Bayram Akça ve Sinan Kıranç, “Malakanlar'ın Anadolu'daki İzleri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 18, S 39, Muğla 2017, s. 30.

¹⁴ Tuncer Yılmaz (Ed), *Tarihe Düşülen Notlar-3 Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013)*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 6-7.

¹⁵ Topal, a.g.m., s. 322-323.

¹⁶ Tuncer Yılmaz, a.g.e., s. 18.

buğday sevkiyatının yanı sıra yapılan yardım kampanyalarıyla elde edilen paralar Sovyet Rusya'ya ulaştırılmıştır.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında diplomatik ilişkiler her ne kadar Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülse de TBMM'nin önemi kaybolmamıştır. Rus yetkililerin TBMM Başkanlarını ziyaretleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanı sıra Sovyet Rusya'ya yapılan ziyaretlerde TBMM üyeleri de yer almıştır. Soğuk Savaş yıllarında TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Sovyet Rusya'yı ziyaret eden ilk TBMM Başkanı sıfatını alsa da onun öncesinde TBMM üyeleri ziyaretlerde yer almıştır. Bunun bir örneği de Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasında iki ülke ilişkilerinin gerginleşmesi sonrasında artan ziyaret trafiğinde 1937 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığındaki TBMM heyetinin ziyaretidir.¹⁸

3. Türk-Rus İlişkilerinin Çıkmaza Girmesi

İkinci Dünya Savaşı dünya düzenini derinden etkilemişti. Türkiye'nin büyük mücadele ile dışında kaldığı savaş sadece Avrupa'yı değil dünyanın neredeyse tamamında derin izler bırakmıştır. Türkiye savaşta tarafsız kalmasına karşın savaşın bitmesiyle diplomatik sıkıntılar yaşamıştır. Almanya'nın, Sovyet Rusya tarafından durdurulması sonrasında Türkiye'nin tarafsızlığı tartışma unsuru olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM Genel Kurulu'nda 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı açılış konuşmasında bu konuya geniş yer ayırmıştır. Son derece samimi ifadelerle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmasının nedenlerini belirtmiştir. İnönü, bu tarafsızlığın Almanya'nın işine yarayacak ya da bir başka ülkeyi sıkıntıya düşürecek nitelikte olmadığına altını çizmiştir. Tek amaçlarının ülkeyi bu ateşten uzak tutmak olduğunu vurgulamıştır.¹⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın tutumu iki ülke arasındaki ilişkileri derinden sarsmıştı. Savaş sonrasında yeni dünya düzeninde Sovyet Rusya'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nden Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Boğazların statüsünün yeniden ele alınma talebi ve ülkenin egemenliğine aykırı davranışlarda bulunması iki ülke ilişkilerini Osmanlı Devleti-Çarlık Rusya yıllarına benzer gergin hale getirmişti.²⁰

Sovyet Rusya ile yaşanan gerginlik Türkiye'nin dış politikasını yeniden şekillendirmişti. Türkiye, Soğuk Savaş'ın hemen başında Sovyet Rusya karşısında İngiltere ile yakınlaşmıştı. Ancak iki bloklu görünüm kazanan dünyada Batı Blokunun egemen ülkesi ABD, İngiltere'nin yerini almıştı. Böylece Türkiye kuruluşu itibarıyla dış politikasında benimsediği ve başarıyla sürdürdüğü denge politikasından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Nihayetinde Batı Bloku dolayısıyla ABD yanlısı bir dış politika benimsemişti. Türkiye'nin bu tek taraflı dış politikası Sovyet Rusya ile birçok kez karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. ABD'nin Türkiye'deki varlığı Sovyet Rusya tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye, ABD yanlısı bir dış politika benimsemiş olsa da Sovyet Rusya ile komşuluk ilişkileri bakımından diplomatik adımlar atmaya çalışmıştır. Bu adımlarda ikili ilişkileri başlatan TBMM önemli rol oynamıştır. Yapılan açıklamalarda Atatürk ve Lenin dönemine sık sık vurgu yapılmıştır. İki ülke ilişkilerinin iyileşmesinde ve kriz dönemlerinde TBMM heyetlerinin ziyaretleri önemli rol oynamıştır. ABD'nin Demokrat Parti iktidarının son yıllarında ekonomik desteğini azaltması ve özellikle 1964 yılında Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında ABD'nin Türkiye'yi yalnızlaştırması nedeniyle Türkiye, Sovyet Rusya ilişkilerine önem vermiştir. Türkiye tarafında bunlar yaşanırken, Sovyet Rusya'da ise Stalin sonrasında dış politika da önemli değişiklikler

¹⁷ Perinçek, a.g.e, s. 65.

¹⁸ Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni Mayıs 1965", S. 8, s. 58.

¹⁹ Hasan Yılmaz, *Tarihe Düşülen Notlar – 1 Yasama Yılı Açılışında Cumhurbaşkanlarının Konuşması -1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 122-125.

²⁰ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", *CTAD*, C 9, S 18, İzmir 2013, ss. 119-135.

yaşanmıştı. Stalin sonrası yönetim komşularla iyi ilişkiler kurulması yönünde tavır takınmaları iki ülke ilişkilerinin yeniden inşası için önemli adımların atılmasını sağlamıştır.²¹

4.İlişkilerin Yeniden İnşası: TBMM Başkanı Suat Ürgüplü'nün Sovyet Rusya Ziyareti

Josef Stalin ölümü sonrasında Nikita Kruşçev, Kruşçev sonrasında Leonid Brejnev yönetimindeki Sovyet Rusya'da değişim rüzgârları esmişti. Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkelerle iyi ilişkilerin kurulmasına önem verilmişti. Her ne kadar Türkiye'den bu konuda herhangi bir diplomatik adım atılmamış olsa da değişimi rüzgârları Türkiye'de de yankı bulmuştu. Sovyet Rusya, iki ülke ilişkileri için son derece kritik bir adım atarak Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikalarının kurulmasında rol oynayan uzmanlardan Nikita Rijov'u 1957'nin hemen başında Ankara Büyükelçisi olarak atamıştı. 1957 yılındaki Türkiye ile Suriye arasında yaşanan kriz, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerini de son derece olumsuz etkilemişti. Rus yetkililerin Türkiye'yi tehdit etmesi iki ülke arasında yeni bir krize neden olmuştu.²² Rijov, iki ülke ilişkilerinin iyileşmesinde önemli rol oynamıştı. Rijov göreve başladıktan birkaç ay sonra Türk Parlamento heyetini Moskova'ya davet etmişti. Her ne kadar bu davet yıllar sonra gerçekleşse de Sovyet basınında geniş yer tutmuştu.²³

Türk Parlamento heyetinin ziyareti 29 Mayıs-4 Haziran 1963'te gerçekleşebilmişti. TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında 6 senatör ve 9 milletvekilinin yer aldığı heyet öncelikle Cemal Gürsel'i ziyaret etmiş, ziyaret sonrasında 29 Mayıs 1963 tarihinde yola çıkmışlardı. Heyet, Volgograd, Bakü ve Taşkent'i de ziyaret etmişti. Ziyaret, iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını kapsamaktaydı. İki ülke arasında diplomatik anlamda adım atmada çekingenlik ortadan kalkmamış olsa da bu ziyaret ilişkilerin yeniden inşası için temsili bir niteliğe sahiptir. Nikita Kruşçev yaptığı açıklamada iki ülke ilişkilerinin son derece önemli olduğuna vurgu yaparak geçmişte yaşanan hataların tekrar edilmemesi gerektiğini belirtmişti. Başkan Ürgüplü'nün ziyareti son derece etkili olmuştu. Bu ziyaret beraberinde iki ülke ilişkilerinin yeniden inşası için son derece etkili olacak diplomatik ziyaretleri de getirmiştir. Türk Parlamento heyetinin Sovyet Rusya ziyareti iki ülke ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulan ilişkilerin düzeltilmesinde bu ziyaretin önemi son derece fazlaydı.²⁴

5.SSCB Yüksek Sovyet Başkanı N. V. Podgornıy'ın Türkiye Ziyareti

Türk Parlamento heyeti ziyaretinde Sovyet Parlamento heyetini davet etmişti. İlişkilerin iyileşmesine paralel olarak SSCB Yüksek Sovyet Başkanı N. V. Podgornıy (Podgorni) başkanlığında on kişilik Sovyet Parlamento heyeti, 4 Ocak 1965 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmişti. Heyette SSCB Yüksek Sovyeti milletvekilleri T. Ahunova, V. Gaganova, M. Hüseyinov, A. Daçenko, G. Cavaaşvili, İ. Kratenko, V. Ruben, T. Usubaliyev ve P. Fedoseyev'in yanı sıra diplomat ve gazeteciler yer almıştı. 4-13 Ocak 1965 tarihlerini kapsayan ziyarette heyet Ankara'nın yanı sıra İzmir ve İstanbul'da da incelemelerde bulunmuştu.²⁵

²¹ Detaylı bilgi için bakınız: Eren Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

²² Sinan Kıyanç, "1957 Türkiye Suriye Krizi'nin Analizi", *Tarih ve Günce*, S. 10, İzmir 2022, s. 228.

²³ Tellal, *a.g.e.*, s. 123.

²⁴ Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 60-61; Tellal, *a.g.e.*, s. 210-211; *Milliyet Gazetesi*, "Türk Parlamento Heyeti Leningrad'da", 10 Haziran 1963, s. 1; *Milliyet Gazetesi*, "Kruşçev Türk Heyeti ile Görüştü", 13 Haziran 1963, s.1; *Milliyet Gazetesi*, "Parlamento Heyeti Rusya'dan Döndü", 15 Haziran 1963, s. 1.

²⁵ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 203; *Milliyet Gazetesi*, "Sovyet Parlamento Heyeti Dün Geldi", 05 Ocak 1965, s.1; *Dışişleri Bakanlığı*, "Dışişleri Belleteni Ocak 1965", S 4, s. 30-31.

Sovyet parlamento heyeti ziyareti ile ilk kez bir Rus yetkili TBMM Genel Kurulu'nda milletvekillerine seslenmişti. TBMM Genel Kurulu'nda yabancı devlet başkanlarının konuşma geleneği 15 Nisan 1955 tarihinde Irak Mebusan Meclisi Reisi Abdulvahap Mercan'ın konuşması ile başlamıştı. Podgorniy, TBMM Genel Kurulu'nda konuşma yapan yedinci yabancı devlet temsilcisi olmuştur. Podgorniy'in konuşması meclis gündemine alındığında bazı milletvekilleri tarafından Komünizm propagandası yapılacağı öne sürülerek karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Başkan Fuat Sirmen yaptığı açıklamada bu geleneğin altını çizerek TBMM kürsüsünde daha öncede devlet başkanlarının konuşma yaptığını belirtmiştir. Sirmen'in açıklamalarına bakıldığında konuşma talebinin Sovyet heyeti tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kısa süren tartışma sonrasında konuşma için oylama yapılmış ve kabul edilmiştir. Konuşmayı engelleyemeyen milletvekillerinin konuşmanın basına kapalı yapılması teklifi de kabul edilmemiştir. Böylece Podgorniy salona davet edilmiştir.²⁶

Podgorniy'in 35 dakika süren konuşması Milli Mücadele yıllarında başlayan ilişkilerin kısa bir özeti ile başlamıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk ve Lenin'e vurgu yapan Podgorniy, iki ülke arasındaki meselelere birinci elden açıklık getirmişti. İki ülke arasında ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesinin önemine vurgu yapan Podgorniy, Sovyet Rusya'nın ilişkilerin iyileşmesi konusunda istekli olduğunu ifade etmişti. Konuşmanın en dikkat çeken bölümü ise Kıbrıs meselesinin ele alındığı kısımdı. İki ülke ilişkilerinde yeni bir süreci başlatan Kıbrıs meselesi konusunda Podgorniy şunları söylemişti:

*"Bu vesile ile Kıbrıs'la ilgili meselelere merak göstermezlik edemeyiz. Biz, Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs Cumhuriyetinin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, her iki millî cemaatin barış içinde yaşamasını temin edebilecek bir şekilde her iki cemaatin kanuni haklarına riayet edilmesi ve Ada'da iki millî cemaatin mevcudiyetini tanıma esasında barış yoluyla halledilmesine taraflarız. Eminiz ki, bu tutum, bütün Kıbrıslıların menfaatlerine uygundur. Kıbrıs meselesi, hiçbir yabancı müdahale ve bilhassa askerî müdahale olmadan barışçı yollarla halledilmeli. Müdahale, Kıbrıslılara hem Rumlara, hem Türklere yeni felâketler getirebilir. Kıbrıs meselesindeki tutumumuzun, bütün alâkalı taraflarca, barış ve halkların gerçek bağımsızlığı dâvasını aziz bilen herkesçe anlayışla karşılanacağını ümit etmekteyiz."*²⁷

Podgorniy'in ziyareti son derece etkili olmuştu. İkili görüşmelerin yanı sıra TBMM Genel Kurulu'nda yapılan konuşma basında geniş yer tutmuş, Podgorniy istediği etkiyi yaratmıştı. Her ne kadar bazı basın kuruluşlarında Podgorniy'in ziyareti Komünizm propagandası olarak değerlendirilmesine karşın ziyaret tarihi bir adım olarak kabul edilmelidir. Sovyet heyetinin dönüşünden bir gün sonra, 14 Ocak'ta Türk hükümeti yaptığı açıklamada NATO kapsamında yürütülen çok yönlü nükleer savunma sisteminde yer almayacağını bildirdi. Bu karar Sovyetler tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştı. İkili ilişkilerin iyileşmesi yönünde TBMM yeni adımlar atmıştı. 15 Ocak'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyeti Başkanı İ.V. Spiridonov ve SSCB Yüksek Sovyeti Milletler Sovyeti Başkanı Y. Peyve ile görüşmüştü. Görüşmede Büyükelçi Işık, TBMM Başkanı ve Senato Başkanı'nın mektuplarını takdim etmişti. Mektuplarda her iki başkan da Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesine vurgu yapmıştı.²⁸ Podgorniy, ziyaret dolayısıyla Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada ziyaretin önemine ve iki ülke ilişkilerine vurgu yapmıştır. Bunun yanı sıra TBMM'de yapılan incelemeleri de belirten Podgorniy, parlamento üyeleri ile yaptıkları

²⁶ TBMM Tutanak Dergisi, B 7, O 1, 05.01.196 ,S. 150; Qasımlı, *a.g.e.*, s. 130; TBMM Genel Kurulunda yapılan konuşma sırasında yaşanan gerginlik basına yansımıştı. Detaylı bilgi için bakınız: *Milliyet Gazetesi*, "N. Podgorni Dün Mecliste Konuştu", 06 Ocak 1965, s. 1 ve 7; Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı belleten de Podgorniy'in ziyareti Kıbrıs meselesi üzerinde durulmuş ve Sovyet Rusya'nın ENOSİS'i reddettiği vurgulanmıştı. Detaylı bilgi için bakınız: *Dışişleri Bakanlığı*, "Dışişleri Belleteni Ocak 1965", S 4, s. 8.

²⁷ Konuşmanın tamamı için bakınız: Hasan Yılmaz (Ed.), *Tarihe Düşülen Notlar -2 Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss. 25-30.

²⁸ Qasımlı, *a.g.e.*, s. 138-139; *Milliyet Gazetesi*, "Washington Açıkladı Türkiye 'Nükleer Güç'e Katılmıyor", 15 Ocak 1965, s. 1.

görüşmelerde ülkedeki kuruluşlar ve yapılar hakkında son derece faydalı bilgiler edindiklerini ifade etmiştir. Podgorniy, Türk Parlamento heyetini Moskova'ya davetini bir kez de basın önünde tekrarlamıştı.²⁹

Türkiye'nin NATO nezdinde attığı adım iç siyasette tepkiye neden olmuştu. Sovyet Rusya ile yakınlaşmaya kuşkuyla bakanların sayısı hiç de az değildi. NATO'nun çok yönlü nükleer savunma sisteminden ayrılma kararının Podgorniy'in ziyareti sonrasında, onun etkisiyle, alındığı iddiaları TBMM gündemine getirilmişti. Adalet Partisi Genel Başkan Yardımcısı Konya Milletvekili Faruk Sükan, TBMM'de yaptığı konuşmada bu durumu ele almıştı. Bunun üzerine 26 Ocak 1965 tarihinde Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakan Vekili Kemal Satır söz alarak Sükan'ın ve basında çıkan iddialara cevap vermiştir. Satır, NATO nezdinde alınan kararın Sovyet heyetini ziyareti ile alakalı olmadığını şöyle ifade etmiştir:

"13 Ocak'ta Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Kuvvet çalışmasında çekilme kararının Amerika'ya çok evvelden bildirilmiş olduğu ve mezkûr ziyaret ile hiç bir ilgisi bulunmadığı mealinde bir demeç yaptığını aynı gün haber aldık. Amerika'da yapılmış olan bu demeçten sonra, Hükümetimiz, yapacağı açıklamanın metnini 24 saat evvelinden Çalışma Gurubu Üyelerine göndermiş ve resmî açıklamasını 15 Ocak sabahı yapmıştır, mesele bundan ibarettir."

Satır, o günlerde herkesin birbirine sorduğu Türk dış politikasında eksen kayması mı var sorusuna şu şekilde cevap vermişti:

*"Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerimizi, karşılıklı olarak geliştirmekte, her bakımdan faydamız vardır. Müttefiklerimiz, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Sovyetler Birliği ile aralarındaki uzaklığı gidermek ve barış içinde birlikte yaşama dairesinde münasebetlerini geliştirmek için, ciddi bir arzu içindedirler. Sayın Podgorniy'nin Başkanlığındaki Sovyetler Birliği Parlamento heyetinin Türkiye'yi ziyareti Türk Parlamento heyetinin geçen sene Sovyetler Birliğine yapmış olduğu ziyaretin iadesi şeklinde vuku bulmuştur. Bu vesile ile iki memleket arasında iyi komşuluk münasebetlerinin samimi olarak arzu edildiği teyit edilmiştir."*³⁰

İsmet İnönü 1 Mart 1965 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada dış politikaya da değinmiştir. İnönü, Türkiye ile Sovyet Rusya yakınlaşmasına değinerek *"İyi komşuluk siyaseti nazari olarak öteden beri mevcut idi. Parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyaretleriyle bu münasebetler özel bir önem kazandı."* ifadesiyle iki ülke ilişkilerinde parlamentoların sağladığı katkıya dikkat çekmiştir.³¹

6.TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Sovyet Rusya Ziyareti

SSCB Yüksek Sovyet Başkanı N. V. Podgorniy ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in de aralarında bulunduğu ülkenin önde gelen isimlerini Moskova'ya davet etmişti. Bu davet trafiği ve karşılıklı ziyaretler ile iki ülke ilişkileri güçlenmişti. Her iki tarafta komşuluk bağlarını güçlendirme gerekliliğine vurgu yapmaktaydı. Türkiye'nin NATO nezdinde attığı adımlar, ABD tarafında kızgınlıkla, Sovyet Rusya tarafında ise memnuniyetle karşılanmıştı. Türkiye, Kıbrıs meselesinde ABD tarafından yalnız bırakılmasının öfkesini üzerinden atamamıştı. Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, SSCB Dışişleri Bakanı Andrey A. Gromiko'nun ziyareti sonrasında TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmada iki ülkenin komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi gerektiğini açık bir şekilde belirtmişti. Bu tutum onun bir kez daha Moskova Büyükelçiliğine atanmasını sağlamıştı.³²

Bu ziyaretlerin dikkat çekenlerinden birisi de TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin ziyaretidir. SSCB Birlik Sovyeti Başkanı İ. Spiridonov ile Millet Sovyeti Başkanı Y. Peyve'nin

²⁹ Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni Ocak 1965", S 4, s. 49.

³⁰ Konuşmanın tam metni için bakınız: Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni Ocak 1965", ss. 73-77.

³¹ Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni Mart 1965", S.6, s. 48.

³² Konuşmanın tamamı için bakınız: Millet Meclisi, 1 Dönem, 40. Cilt, 115. Birleşim, ss. 566-575; Qasımlı, a.g.e., s. 160; Hasan Esat Işık, 23.02.1965-22.10.1965 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

müşterek imzalarını taşıyan 21 Şubat 1966 tarihli daveti, 24 Mart 1966 tarihinde meclis gündemine alınmıştı. Davete cevap olarak TBMM heyetinin aynı yılın yaz ya da sonbahar aylarında Sovyet Rusya'ya ziyaret edeceği görüşülmüş ve kabul edilmişti.³³ Davet mektubunun TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'ye verilmesi sonrasında, TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeden önce Bozbeyli, 15 Mart 1966 tarihinde Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Nikita Rijov ile görüşmüştü. Görüşmede davet ve TBMM'nin muhtemel ziyareti ele alınmıştı.³⁴

27 Temmuz 1966 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti'nin daveti üzerine TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli Moskova'ya gitmiştir. TBMM Genel Kurulu'nda belirtildiği üzere 14 günlük ziyaret programı Moskova, Leningrad, Suhumi, Kiev ve Sibirya ziyaretlerini kapsamaktaydı. Ferruh Bozbeyli heyetler arası görüşmelerin yanı sıra ikili görüşmeler de yapmıştı. Bozbeyli ve beraberindeki heyet ilk olarak daveti gerçekleştiren SSCB Yüksek Sovyeti'ne giderek burada M. İskenderov ve Y. Peyve ile görüşmüştü. Bunun yanı sıra SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N. Podgorniy, SSCB Yüksek Sovyeti İttifak Sovyeti Başkanı İ. V. Spiridinov, Milletler Sovyeti Başkanı Y. İ. Palaçkis, Yüksek Sovyet Riyaset Heyeti Sekreteri M. P. Geogadze, SSCB Yüksek Sovyeti Milletvekili M. A. Prokofyev'in yanı sıra Kosigin ile de görüşmüştü. Bozbeyli, SSCB Yüksek Sovyeti'nin yedinci oturumuna katılmış ve 3 Ağustos 1966 tarihinde bir konuşma yapmıştı. Böylece Bozbeyli, Yüksek Sovyet toplantısına katılan ve konuşma yapan ilk Türk siyasetçi oldu. Ferruh Bozbeyli başkanlığındaki heyetin temasları SSCB basınında geniş yer tutmuştu. Yoğun diplomatik görüşmeler kısa sürede meyvesini vermişti. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 25 Nisan 1963 tarihinde Arpaçay Barajı'nın yapımına ilişkin protokol kapsamında inşaatın yürütülmesi için Türk ve Sovyet görevlilerinin ortak hareket etmesi kararı alınmıştı. Ferruh Bozbeyli ziyaret sonrasında yaptığı açıklamada ziyaretin iki ülke ilişkilerinde önemini şöyle vurgulamıştı:³⁵

"Bu ziyaretimizin bundan evvel yapılan parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyaretlerinden daha ileri bir merhale teşkil ettiği kanaatindeyim. Sovyet idarecileri tarafından da bu kanaatimizin paylaşıldığını görmekte memnunuz. İki memleket arasındaki iyi komşuluk münasebetlerinin geliştirilmesinde her iki memleketin menfaati büyüktür."

7. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin'in Türkiye Ziyareti

TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin ziyareti iki ülke ilişkilerinin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştı. Bunun üzerine SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı A. N. Kosigin Türkiye'ye önemli bir ziyaret gerçekleştirmişti. Ziyaret Kasım ayında planlansa da 1966 yılı Aralık ayında gerçekleşebilmişti. Ziyaret öncesinde son derece olumlu mesajlar vermişlerdi. Kosigin'in ziyaretinin önemli bir kısmında TBMM yer almıştı. Kosigin ve beraberindeki kalabalık heyete TBMM resepsiyon salonunda (Kosigin onuruna) yemek verilmişti. Yemekte Başbakan Süleyman Demirel ve Kosigin karşılıklı olarak iki ülke ilişkileri hakkında son derece olumlu mesajlar içeren konuşmalarını yapmışlardı. Resepsiyonun ertesi günü Kosigin, TBMM Senato Başkanı İbrahim Şevki Atasagun ve TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli ile bir araya gelmişti. Görüşme sonrasında TBMM Genel Kurulu'nu ziyaret eden Kosigin, burada milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu'nun koltuğuna oturarak burada otomatik oy verme sistemi hakkında bilgi almış ve parlamento duvarında yer alan "*Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir*" sözünün ne anlama geldiğini sormuş, tercüman Mustafa Kemal Atatürk'ün bu sözünü Rusçaya çevirmişti.³⁶

³³ Millet Meclisi, D 2, C 5, B 72, s. 567.

³⁴ Qasımlı, a.g.e., s. 192.

³⁵ A.g.e., ss. 217-220; Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni 31 Ağustos 1966", Sayı 23, s. 7; *Akis Dergisi*, "Ziyaretler", 24 Aralık 1966, s. 6.

³⁶ Qasımlı, a.g.e., s. 245 ve 247.

8. Sovyet Parlamento Heyeti'nin Türkiye Ziyareti

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ikili ziyaretler devam etmiştir. Bu kapsamda 12 Nisan 1968 tarihinde SSCB Yüksek Sovyeti Birlik Sovyeti Başkanı İ. V. Spiridonov başkanlığındaki Sovyet Milletvekili heyeti iade ziyaret olarak Türkiye'ye gelmişti. Heyeti Ankara Esenboğa Havalimanında TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli karşılamıştı.³⁷ Spiridonov Esenboğa Havalimanında karşılama sonrasında yaptığı açıklamada ziyaretin amacını şu şekilde belirtmiştir:

*"İlginç memleketinizi ve çalışkan halkınızı görüp tanımaktan büyük bir hoşnutluk duyacağız, Türk devlet ve parlamento ricaliyle ve kamuoyu temsilcileriyle yapacağımız dostça görüşme ve konuşmalar bizi memnun edecektir. Temaslarımızın Atatürk'ün ve Lenin'in zamanında kurulan Sovyetler Birliğiyle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesine, karşılıklı anlayış ve işbirliğinin sağlamlaşmasına yararlı olacağını ummaktayız. TBMM'nin nazik davetine ve mazhar olduğumuz samimi kabule Sovyet parlamento heyeti adına şükranlarımı sunarım. Türk milletine Sovyet halkının dostça selâmlarını ve en iyi dileklerini iletmek isterim."*³⁸

Heyet ilk olarak TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyli ile ardından Senato Başkanı İbrahim Şevki Atasagun ile görüşmüştü. TBMM Başkanı Bozbeyli, Sovyet heyeti üyeleri şerefine akşam yemeği vermişti. Bozbeyli yemekte yaptığı konuşmada iki ülke ilişkilerinin iyileşmesi konusunda verilen mücadeleye değinerek, geçmişte yaşanan olumsuzlukların bir kenara bırakılması gerektiğini belirtmişti:

*"Son yıllarda Türkiye-Sovyet parlamento heyetlerinin karşılıklı ziyaretleri Türk-Sovyetler münasebetlerinin gelişmesinde müspet merhaleler teşkil etmiştir. Her milletin hayatında mesut ve ıstıraplı günler mevcuttur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Sovyetler Birliği'nin karanlık günleri aynı devreye rastlamış ve her iki milletin büyük önderleri, iki ülke arasındaki dostane münasebetlerin temellerini atmışlardır. Bu münasebetler toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine âdemi müdahale, bağımsızlık, anlaşmalara riayet gibi ana ve vazgeçilmez prensipler esas teşkil etmiş ve ilişkiler bu zemin üzerinde her iki tarafın yararına gelişmiştir. Gayemiz iki memleket arasında tam bir itimat ve karşılıklı anlayış havasının teessüs etmesini sağlamaktır."*³⁹

Ferruh Bozbeyli'nin konuşması sonrasında söz alan Spiridonov, Bozbeyli'nin ifadelerinden ötürü teşekkür etmiştir. Spiridonov, konuşmasında Türk-Rus ilişkilerinde parlamentoların rolüne vurgu yapmış, iki ülke ilişkilerinde önemini şu sözlerle ifade etmişti:

*"Sınırlarımızın barış, dostluk ve müsmir işbirliği sınırları olması için samimi gayretler harcıyoruz. Türk halkı kadar Sovyet halkı da sağlam bir barış istemektedir. Barış için gayret sarf etmek gereklidir. Hiç şüphe yok ki, ülkelerimizin parlamentoları bu davaya önemli katkılar yapmak iktidarındadır. Sovyetler Birliği, yarım asırlık tarihinde, dış siyasetinde sosyal ve ekonomik sistemleri değişik ülkelerin barış içerisinde bir arada yaşamaları prensibinden ayrılmamıştır."*⁴⁰

Bunun dışında Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı ile de görüşen heyet, Türkiye ile SSCB arasında parlamento düzeyinde ilişkiler üzerinde durmuştu. Heyet İzmir, Bursa ve İstanbul ziyareti öncesinde TBMM'yi gezmiş ve bilgi almıştı.⁴¹

9. TBMM Başkanı Kemal Güven'in Sovyet Rusya Ziyareti

TBMM Başkanı Kemal Güven'in 9-19 Ekim 1974 tarihlerinde Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyaretler diğer ziyaretlerin aksine gergin geçmişti. Kıbrıs'ta yaşanan darbe sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs'taki Türk nüfusa yönelik saldırıları önlemek amacıyla müdahale etmesi diplomatik tepkilere neden olmuştu. Birleşmiş Milletler nezdinde ele alınan müdahale görüşmelerinde Sovyet Rusya, Kıbrıs'tan Türk askerinin çekilmesi ve müdahale öncesindeki

³⁷ Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Belleteni Nisan 1968", S 43, s.20

³⁸ A.g.e., s. 71-72.

³⁹ A.g.e., s. 72

⁴⁰ A.g.e., s. 73.

⁴¹ A.g.e., s. 73; Qasımlı, a.g.e., s. 300-302.

konumuna devam etmesi yönünde tavır takınmıştı. Sovyet Rusya, bölgedeki gücünü artırmak için Kıbrıs'taki gerginliği artıracak faaliyetlere girişmiş, EOKA terör örgütüne lojistik yardım yapmıştı.⁴²

Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında Sovyet Rusya'dan istediği diplomatik desteği alamamıştı. Türkiye'nin kaygılarını belirtmesine karşın, Sovyet Rusya da diğer ülkelere paralel fikirler savunmuş ve Kıbrıs'ta Türk askerinin çekilmesi gerektiğini belirtmişti. Bunun üzerine TBMM Başkanı Kemal Güven beraberindeki heyetle Sovyet Rusya'ya önemli bir ziyaret gerçekleştirmişti. Ziyarette iki ülke ilişkilerinden ziyade Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kıbrıs'ın geleceği konuları gündeme alınmıştı. TBMM Heyeti Türkiye'nin müdahalesinin haklılığını belirtse de Sovyet Rusya tavrını değiştirmemiş, ziyaret süresince Rus yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda da bu durum sık sık vurgulanmıştı. Bu nedenle TBMM heyeti ziyaretlerinden en etkisizi bu ziyaret olmuştur.⁴³ Ziyaret basında da ilgi görmemişti. Kemal Güven'in Nikolay Podgorniy tarafından kabulü bile ülkedeki siyasi gelişmelerin gölgesinde kalmıştı.⁴⁴ Güven yaptığı açıklamada dış politikanın aksine Sovyet Rusya'nın Türkiye'de yatırım yapmak niyetinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

10. Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grubu

Ülkeler arası ilişkilerin önemli bir etabı parlamentolar arası ilişkililerdir. Diplomatik ilişkilerin önemli bir kısmını oluşturan parlamentolar arası dostluk grupları, sadece ziyaret değil temsil ettiği ülke ilişkilerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere Türkiye ile Sovyet Rusya diplomatik ilişkileri hükümetler nezdinde yürütülse de parlamentoların ilişkilerin iyileşme sürecinde katkıları yadsınamaz. Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grubu 08.03.1990 tarih ve 3620 sayılı “*TBMM'nin Dış İlişkilerinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun*” hükümleri gereğince Dışişleri Bakanlığı'nın da uygun görüşüyle oluşturulmuştur. Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grubu'nun kurulması ile iki parlamento arasında ilişkiler artmış ve karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir.⁴⁶

Türkiye ile Rusya arasında dostluk grubu 19. Yasama Dönemi (14.11.1991-04.12.1995) ile başlamıştır. Günümüze kadar sadece 25. Yasama Dönemi (Rus uçağının düşürülmesi sonrasında iki ülke arasındaki kriz) haricinde tüm dönemler kurulmuştur. Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grupları dönemsel başkanlıkları aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.⁴⁷

Tablo 1: Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grupları Dönemsel Başkanlıkları

Sıra	Dönem	Başkan
1	19. Yasama Dönemi (14.11.1991-04.12.1995)	Afyon Milletvekili Baki DURMAZ
2	20. Yasama Dönemi (08.01.1996-25.03.1999)	Eskişehir Milletvekili Demir

⁴² Giray Saynur Derman ve Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorunun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 16, S 33, İzmir 2016, s. 470

⁴³ Qasımlı, a.g.e., s. 422.

⁴⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, “Podgorni Türk Parlamento Heyetini Kabul Etti, 20 Ekim 1974, s. 7.

⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, “Meclis Başkanı Güven, Sovyetlerin İstanbul ve Ankara'da Metro Yapmak İstediklerini Açıkladı”, 21 Ekim 1974, s. 1.

⁴⁶ Türkiye-Rusya Parlamentolar Arası Dostluk Grubu'nun ziyaretleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dostluk_gruplari.ulkeler?pUlkeNo=94&pTip=3/Erişim Tarihi: 13.01.2020.

⁴⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/dostluk_gruplari.ulkeler?pUlkeNo=94&pTip=11/Erişim Tarihi: 13.01.2020.

		BERBEROĞLU
3	21. Yasama Dönemi (02.05.1999-01.10.2002)	İstanbul Milletvekili Bülent AKARCA
4	22. Yasama Dönemi (14.11.2002-03.06.2007)	İstanbul Milletvekili Nevzat YALÇINTAŞ
5	23. Yasama Dönemi (23.07.2007-23.04.2011)	Ankara Milletvekili Salih KAPUSUZ
6	24. Yasama Dönemi (28.06.2011-23.04.2015)	Ankara Milletvekili Salih KAPUSUZ
7	26. Yasama Dönemi (17.11.2015-16.05.2018)	Manisa Milletvekili Recai BERBER
8	27. Yasama Dönemi	Manisa Milletvekili Murat BAYBATUR

Türkiye bunun yanı sıra Rusya Federasyonu'nun da üye olduğu Uluslararası Komisyonlara parlamento üyeliği bulunarak ilişkilerini bu alanda da geliştirmektedir. Bu Komisyonlar aşağıda belirtilmektedir:

1. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenter Asamblesi (AGİTPA)⁴⁸
2. Asya Parlamentoları Asamblesi (APA)⁴⁹
3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA)⁵⁰
4. Parlamentolararası Birlik Komisyonu (PAB)⁵¹

Sonuç

TBMM'nin yürütmekte olduğu dış politika bir asrı geride bıraktı. Milli Mücadele'nin ilk günlerinde başlatılan diplomatik faaliyetler TBMM'nin açılmasıyla kurumsallaşmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Yüz yıllık süreçte dünyadaki ve bölgedeki gelişmeler karşısında etkin bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Daha devlet kurulmadan önce TBMM çatısı altında temelleri atılan dış politikada Sovyet Rusya önemli bir yer tutmaktadır. Milli Mücadele sürecinde katkıları ve sonrasındaki desteğiyle iki ülke ilişkileri komşuluk ilişkilerini aşarak tarihsel husumeti ortadan kaldırmıştır. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı ile sekteye uğramış, Soğuk Savaş'ın hemen başındaki krizler nedeniyle sekteye uğramıştır. Bu süre zarfında çatışma boyutuna ulaşan Türk-Rus ilişkilerinin dönüm noktası Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin diplomatik olarak ABD tarafından yalnız bırakılması ve Kıbrıs politikasına karşı çıkılması sonrasında Türkiye Sovyet Rusya'ya yönelmiştir. Bu süreç bir eksen kayması değil, dış politikanın temel argümanı olan pragmatizmin bir neticesiydi.

Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinde dönüm noktasında TBMM önemli rol üstlenmişti. TBMM Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyet Rusya ziyareti son derece kritik bir öneme

⁴⁸ https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/agit/genel_bilgi.htm/Erişim Tarihi: 14.01.2020.

⁴⁹ https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/apa/uye_ulkeler.htm/Erişim Tarihi: 14.01.2020.

⁵⁰ https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/keipa.html/Erişim Tarihi: 14.01.2020.

⁵¹ https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/pab/pab_uyesi_ulkeler.htm/Erişim Tarihi: 15.01.2020.

sahipti. Bu ziyaret sonrasında iki ülke ilişkilerinin yeniden inşası için bir dizi ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretler yeni sürecin inşasında son derece etkin olmuş ve iki ülke ilişkileri iyileşme sürecine girmiştir. Sovyet Rusya ile ilişkileri başlatan TBMM yeni süreçte de önemli bir rol üstlenmiştir.

Kaynakça

Akis Dergisi Arşivi

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Dışişleri Bakanlığı Arşivi

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Milliyet Gazetesi Arşivi

TBMM Arşivi

Akça, Bayram ve Sinan Kıyanç, “Malakanlar’ın Anadolu’daki İzleri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 18, S 39, Muğla 2017, ss. 22-43.

Benhür, Çağatay, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S 24, Konya 2008, ss. 277-313.

Derman, Giray Saynur ve Vefa Kurban, “Kıbrıs Sorunun Türk Dış Politikasına Etkisi ve ABD-SSCB ile İlişkiler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 16, S 33, İzmir 2016, ss. 455-484.

Dokuyan, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den İstekleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 9, S 18, Ankara 2013, ss. 119-135.

Kılıç, Selda, “İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliğinden Gelen Yardımlar”, *DTCF Dergisi*, C 56 S 1, Ankara 2016, ss. 124-143.

Kıyanç, Sinan, “1957 Türkiye Suriye Krizi’nin Analizi”, *Tarih ve Günce*, S. 10, İzmir 2022, ss. 209- 228.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Güncel İngilizcenin III. Edisyon Çevirisi, 2. Baskı, Arkadaş Yayınları, Ankara 2009.

Perinçek, Mehmet, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri Sovyet Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Qasımlı, Musa, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Sürmeli, Serpil, “Sergey Petroviç Natsarenus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, *Atatürk Dergisi*, C 5, S 2, Erzurum 2006, ss. 31-55.

Şimşir, Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1997.

Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsametdin Ertürk, Ararat Yayınevi, İstanbul 1969.

Tellal, Eren, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Topal, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 4, S 6, Trabzon 2018, ss. 313-330.

Yerasimos, Stefanos, *Ekim Devrim'inden Milli Mücadele'ye Türk Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.

Yılmaz, Hasan, *Tarihe Düşülen Notlar -1 Yasama Yılı Açılışında Cumhurbaşkanlarının Konuşması -1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Yılmaz, Hasan, (Ed.), *Tarihe Düşülen Notlar -2 Yabancı Devlet Adamlarının Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Yılmaz, Tuncer, (Ed), *Tarihe Düşülen Notlar-3 Meclis Başkanları ve Genel Kurul Konuşmaları (1920-2013)*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa 1997.

EKLER:

EK 1: Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığı'nda Türk Parlamento Heyeti Bakü'de 1-4 Haziran 1963⁵²

⁵² Qasımlı, a.g.e., s. 62.

EK 2: Cemal Gürsel ve N. V. Podgorniy⁵³

Ek-3 TBMM Başkanı Kemal Güven ile N.V. Podgorniy Görüşmesi⁵⁴

⁵³ A.g.e., s. 127.

⁵⁴ A.g.e., s. 422.

YEREL TARİHİN KAYNAĞI OLARAK MAHALLİ BASIN; CUMHURİYET DÖNEMİ SAMSUN ÖRNEĞİ (1923-1938)

*Local Press As a Source of Local History; The Case of Samsun In The
Republic Period (1923-1938)*

Fatih Özdemir

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozdemirfatih.55@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4191-9067

Near East Historical Review

12/2, April / Nisan 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 21.01.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 20.03.2022
Pages - Sayfa : 153 - 169

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.57351>.

Citation - Atıf : Fatih Özdemir, “Yerel Tarihin Kaynağı Olarak Mahalli Basın; Cumhuriyet Dönemi Samsun Örneği (1923-1938)”, *Near East Historical Review*, 12/2, April, 2022, pp. 153 – 169.

YEREL TARİHİN KAYNAĞI OLARAK MAHALLİ BASIN; CUMHURİYET DÖNEMİ SAMSUN ÖRNEĞİ (1923-1938)

Local Press As a Source of Local History; The Case of Samsun In The Republic Period (1923-1938)

Fatih Özdemir

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozdemirfatih.55@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4191-9067

Öz

Yayınlandığı yöre hakkında çeşitli bilgiler içeren mahalli basın, yerel tarih araştırmacıları açısından önem arz eden kaynaklar arasından yer almaktadır. Yerel tarih araştırmacıları, bir bölgenin tarihini araştırırken mahalli basın vasıtasıyla yayınlanan haberlerden o bölgeye ve bölge halkına dair detaylı bilgilere ulaşabilmektedir. Bu kapsamda çalışmada yerel tarihin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde geçirdiği evrelerde bahsedilmiş ve Samsun'un mahalli basını hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın konusuna örnek teşkil etmesi için Samsun'daki gazetelerde yayınlanan haberlerin yerel tarih araştırmacılarına ne gibi bilgiler sunduğu birkaç örnek haber ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Tarih, Mahalli Basın, Samsun, Gazete.

Abstract

The local press, which contains various information about the region where it is published, is among the sources that are important for local history researchers. While researching the history of a region, local history researchers can access detailed information about that region and its people from the news published by the local press. In this context, in this study, the stages of local history in the Ottoman and Republican periods are mentioned and information about Samsun's local press is given. In order to set an example for the subject of the study, it has been tried to explain what kind of information the news published in the newspapers in Samsun provide to local history researchers with a few sample news.

Keywords: Local History, Local Press, Samsun, Newspaper.

Giriş

Basın, iletişim noktasında insanların bilgi edinmesi, bilinçlenmesi, merak duygularının giderilmesi, kamuoyu oluşturulması gibi çeşitli nedenlerden dolayı toplumlar arasında köprü görevi görmektedir. TDK'ye göre gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü olan "Basın"¹, tarih araştırmalarında dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerini toplumsal açıdan değerlendirmek için önemli bir kaynaktır. Basın, genel olarak bakıldığında oldukça büyük bir alana sahip olsa da kendi içinde ayrılmış olduğu alt dallar dolayısıyla sınırlandırılabilir bir yapıya sahiptir. Bu kapsamda yerel (mahalli) basın, bahsi geçen alt dallardan biri olarak nitelendirilmektedir.

Basın denilince ilk akla gelen gazetelerdir. Bunlar, içerdikleri haberlere göre ulusal veya yerel olarak sınıflandırılabilir. Yerel gazeteler, yani yerel basın, yayınlandığı yöreyi yansıtır niteliktedir. Daha çok yöre yaşamıyla ilgili bilgiler verdiği için ulusal basından bu

¹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Basın", <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 25.01.2020.

noktada farklılık gösterir. Ulusal basın ise yayınlandığı ülke ve dünya ile ilgili bilgiler içerir.² Yerel basını ulusal basından ayıran temel özellik, içerdiği bilgilerle kimin ilgilendiği sorusudur. Ayrım tam da bu noktada kendini göstermektedir. Nitekim yerel gazeteler, bölgesel bazda haberler yayınladıkları için bu bilgiler çoğu zaman o bölgenin halkını ilgilendirmektedir. Ulusal gazeteler ise daha genel haberler vermesi bakımından ülke vatandaşlarının hepsini ilgilendirebilmektedir.

Yerel basın, tarihsel gelişimi sürecinde dünyada farklı adlarla anılabilmiştir. Ülkemizde ise akademik araştırmacılar tarafından genel olarak; Anadolu basını³, taşra basını, mahalli basın gibi birkaç isimle anılmaktadır.

Mahalli basının gelişimine bakılacak olunursa II. Dünya Harbi'nin bir dönüm noktası olduğunu görülür. II. Dünya Harbi'nden sonra yerel basın, ulusal basınla giriştiği mücadeleden zaferle çıkmış ve ülke çapında yayın yapan gazeteleri geride bırakmıştır.⁴ Buna örnek olarak gösterilebilecek bir durum Fransa'da meydana gelmiştir. II. Dünya Harbi'nden sonra Fransa'da yerel gazetelerin tirajı 5 milyonken harpten 20 yıl sonra 7 milyona çıkmış, buna karşılık ulusal gazetelerin tirajı 6 milyondan 4 milyona düşmüştür.⁵ Gözle görülür bu değişimin sebebi, bölgesel gazetelerin halkın sorunlarına yer vermesi ve ulusal gazetelerden önce dağıtılması olarak gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nde yerel basının ortaya çıkışı, Batı ülkelerinden farklı bir şekilde gelişmiştir. Batı ülkelerindeki gelişmeler, daha çok ekonomik ya da sosyal açıdan olurken Türkiye'de diğer alanlarda olduğu gibi devletin desteği ya da yön göstermesiyle olmuştur.⁶ Osmanlı'da baskı faaliyetlerinin 1729'da başlamasına rağmen ilk gazetelerin yayınlanması bir asrı bulmuştur.⁷ Osmanlı Devleti'nde ilk bölgesel gazete Mithat Paşa'nın Tuna valiliği esnasında çıkarmış olduğu "Tuna Gazetesi"dir.⁸ Sultan Abdülaziz, 1863 yılındaki Mısır ziyaretinde çeşitli bölgesel gazetelerin çıkarıldığını görmüş ve bundan etkilenmiştir. Hemen akabinde 1864 yılında Osmanlı idari teşkilatında köklü bir değişikliğe gidilmiş ve Vilayet Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye göre, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiştir.⁹ Bu değişiklikten sonra Sultan Abdülaziz, her vilayette gazete çıkarılmasını istemiştir. Tabi her vilayette bir gazete çıkarılmak istenmesi yine o vilayette bir matbaanın olmasına bağlıydı. Bu da vilayet matbaalarının kurulmasını gündeme getirmiştir. Nizamname ile vilayetlere de matbaa kurulmasına karar verilmiştir. Bu matbaaların Anadolu'da kurulanlarından ilkinin icraatı 1866'da Erzurum'da yayınladığı "Envâr-ı Şarkîye Gazetesi"dir.¹⁰ Kurulan matbaaların görevi sadece gazete basmak değildi. Aynı zamanda idarenin resmi yazışmalarını kolaylaştırmak, merkez ve taşra idarelerinin yayınlanmasında sakınca görmediği haberleri basmakla da yükümlüydü.¹¹ Matbaaların yerel tarih açısından önemine bakıldığında; öncelikle bu matbaalardan çıkan gazetelerin haberlerinin çoğunlukla bölge haberleri olduğu görülecektir. Durumun böyle olması, gazetelerin bölgenin tarihine ışık tutmuş olduğunu

² Berna Erçin Arslan, *Yerel Basın Örgütlerinde Örgütsel İletişimin Rolü ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1999, s. 76.

³ Atilla Girgin, "Türkiye'de Yerel Basın ve Resmi İlan", *Türkiye'de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 246.

⁴ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, ss. 235-236.

⁵ H. Topuz, *a.g.e.*, ss. 235-236.

⁶ Mehmet Bozaslan, *Türk Basın Tarihinde Ahali Gazetesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014, s. 1.

⁷ M. Nuri İnüç, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2002, s. 165.

⁸ Mustafa Şeker, "Yerel Gazeteler ve Resmi İlan", *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 4, S. 1, 2005, s. 102.

⁹ Erol Evcin, "Birinci Dünya Savaşında Bolu Gazetesi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/ Elâzığ*, Merve Uğur (haz.), C. 3, Erdal Basım Yayın, Ankara 2018, s. 1814.

¹⁰ Nazım H. Polat, "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, s. 9.

¹¹ E. Evcin, *a.g.m.*, s. 1814.

göstermektedir. Bazı gazeteler ise yerel haberleri yayınlamak yerine sadece kanun, tayin, resmi yazışmaları yayınlamakla yetinmiştir.¹² Anadolu'da yayınlanan diğer gazetelere örnek olarak ise 1869'da Bursa'da Türkçe ve Ermenice yayınlanan "Hüdavendigar Gazetesi" ile İzmir'de 1869'da yayınlanan "Aydın Gazetesi" gösterilebilir.¹³

II. Abdülhamit döneminde basın faaliyetlerinde göze çarpan bir düşüş yaşansa da II. Abdülhamit'in tahttan inmesiyle başlayan II. Meşrutiyet döneminde 20 dilde 1000'e yakın dergi ve gazete çıkarılmıştır.¹⁴ Bu dönemde çıkan gazetelere Trabzon'da yayın hayatına başlayan "Trabzon'da Meşveret Gazetesi" örnek gösterilebilir.¹⁵ O dönemde taşralarda çıkan bu gibi gazetelerin artışı dikkate alındığında II. Meşrutiyet'in yerel basın açısından olumlu bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde yerel basın, devletin teşviğiyle kendini geliştirmeye çalışmış ancak devam eden harpler neticesinde yayın faaliyetleri durgunluk dönemine girmiş ve bazı gazeteler kapanmak zorunda kalmıştır.

Yerel basın Cumhuriyet döneminde de varlığı devam ettirmiş ve birtakım evrelere geçirmiştir. Bu evreleri anlamak için öncelikle Millî Mücadele döneminden bahsetmek faydalı olacaktır. Birinci Dünya Harbi'nin etkisiyle sayıları azalan gazeteler, Millî Mücadele döneminde halkın desteğiyle yine önem kazanmış ve sayılarını artırmıştır. Ülkemizde mahalli basının kendini en güçlü hissettirdiği dönemin Millî Mücadele yılları olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da yaklaşık 141 süreli yayın organı çıktığı görülmektedir.¹⁷ Bu gazetelerin amacı harple ilgili bilgi vermek olmuştur. Yayınlanma sıklıkları ise genelde haftalık periyottadır. Gazetelerin katkısı azımsanamayacak ölçüdedir. Çünkü çıkış amaçlarını eksiksiz yerine getirmişler ve yankı uyandırmayı başarmışlardır. Bu dönemde basın yoluyla vatanın kutsal olduğunu, düşmana teslim edilemeyeceğini ve harp edilmesi gerektiğini halka empoze etmeye çalışılmıştır.¹⁸ Basının kamuoyu oluşturma gücünün farkında olan yöneticiler, basına destek vermişlerdir. Öyle ki daha fazla haber çıkarsınlar diye bir dönem gazeteciler askere bile alınmamışlardır.¹⁹

Türk halkının kazandığı kurtuluş mücadelesinden sonra kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk halkını muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için çaba sarf etmiştir. Bu hedefe ilerlerken yararlanılan kaynak kuşkusuz basın olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, basının ne denli öneme sahip olduğunu daha gençlik yıllarında kavramıştır.²⁰ Onun kurduğu bu yeni rejim, basın yoluyla kendini anlatmaya çalışarak bu yönde faaliyetler gerçekleştirmiştir.²¹ Bu faaliyetlerden ilki Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğüne Zekeriya Sertel'in atanmasıdır.²² Daha sonra, basına uygulanan sansür kaldırılarak

¹² Ünsal Çığ, "19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvimi Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine", *Türkiye'de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 49.

¹³ Ü. Çığ, *a.g.m.*, s. 48.

¹⁴ Deniz Güner, *Cumhuriyet Dönemi Basın Yayın Yasakları (1923-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 22.

¹⁵ Melek Öksüz, "Trabzon'da Meşveret Gazetesi'ndeki Reklamlar Üzerinden Trabzon'un Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 24, 2018, s. 201.

¹⁶ Zühal Boran, *Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018, s. 19.

¹⁷ Polat, "Türkiye'de Yerel Basının Gelişimine Genel Bir Bakış", ss. 9-10.

¹⁸ Haluk Harun Duran, "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", *Türkiye'de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 85.

¹⁹ H. H. Duran, *a.g.m.*, s. 85.

²⁰ Mevlüt Çelebi, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sıra Dışı Bir Gazete: Halk Gazetesi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/ Elâzığ*, Merve Uğur (haz.), C.2, Erdal Basım Yayın, Ankara 2018, s. 1169.

²¹ Hayati Tüfekçioğlu, "Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye 1.12.1928-31.12.1929) Sosyoloji Dergisi, C. 3, S. 3, İstanbul 1992, s. 46.

²² T. Er, *a.g.e.*, ss. 68-69.

ifade özgürlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.²³ Cumhuriyet devrinde vilayet gazeteleri yayınlanmaya devam ederek yerel halka yeni rejimin benimsetilmesi sağlanmıştır.²⁴ Vilayet gazetelerine örnek olarak Gümüşhane’de çıkan “Ufuk Gazetesi” gösterilebilir. Bu gazeteyi milletvekilliği yapmış olan Rıfkı Bey 1922 yılında çıkarmıştır.²⁵

Dönemin genel bir değerlendirmesini yapılacak olunursa; 1919’dan 1938’e kadar geçen zaman içinde Türkiye’de 176’sı İstanbul’da, 406’sı Anadolu’da olmak üzere 582 gazete yayımlanmıştır.²⁶ Anadolu’daki gazetelerin illere göre dağılımına bakıldığında 54’ünün İzmir’de, 28’inin Trabzon’da, 27’sinin, Adana’da, 25’inin Ankara’da, 16’sının Bursa’da olduğu; bahsi geçmeyen 11 ilde 1 adet 10 ilde ise hiç gazetenin yayınlanmadığı görülmektedir.²⁷ Yayımlanan bu gazeteler yerel tarih açısından fazlasıyla önem teşkil etmektedir. Çünkü bu gazeteler dönemin atmosferini yansıtırken aynı zamanda bölgesel bazda bilgiler de içerirler. Bu bilgilerle bölgenin tarihine ışık tutulabilir. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan tek parti yönetiminin son bulmasına kadar geçen zamanda otoriter bir rejim egemen olmuş ve basını da bu yönde şekillendirmiştir. Kaldı ki sadece bu dönemde değil, Demokrat Parti döneminde de durum bu minvalde ilerlemiştir. Ancak buna rağmen basına verilen desteklerle yerel gazetelerin sayısı gün geçtikçe artmıştır.²⁸

Yerel basının tarihsel sürecine göz atıldıktan sonra, yerel tarihe katkılarını anlamak adına işlevinden de bahsetmek gerekmektedir. Yerel basının temel işlevi, bölge halkı üzerinde kamuoyu oluşturmak olarak nitelendirilebilir. Kamuoyu oluşturma işlevi, yöre halkını belirli sorunlar ya da olaylar karşısında birlikte olmaya ve ortak hareket etmeye yöneltir.²⁹ Yerel basının işlevleri doğrudan halkla ilgili olduğu için bunlar yerel tarihe katkı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Tarih Biliminin alt birimini oluşturan yerel tarih, halkın yaşadığı bölgeyle ilgilenir. İnsanlar yaşadıkları coğrafyalarıyla ilgili bilgi ve haber sahibi olmak isterler. Bu noktada devreye yerel basın girer. Yerel basının hedefinde ise belirli bir bölge vardır.³⁰ Yerel basın, insanların yaşadıkları kentlerle ilgili haberler yaparak kent kültürünü nesilden nesle aktarmayı sağlar. Böylece insanlar arasında bir ortaklık kurma bilinci gelişir. Yaşadıkları kentle ilgili haberleri duyan halkta bahsedilen bu bilinç uyanır ve sorunlara karşı birlik oluşturma duygusu meydana gelir.³¹ Bir diğer ifadeyle yere basın, malzemesini o bölgeden alması itibarıyla yörenin aynası konumundadır.³² Yerel basın bu çerçevede değerlendirildiğinde insanların yaşadıkları insanların en büyük yardımcısı olarak ifade edilebilir.³³ Pozitif bir durum gibi durmasına rağmen yöre-halk ilişkisi bazen sakıncalı durumları da içerebilmektedir. İnsanlar

²³ Yavuz Haykır ve Handan Haykır, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 5, S. 56, Ekim 2017, s. 322.

²⁴ Y. Haykır ve H. Haykır, *a.g.m.*, s. 307.

²⁵ S. Çubukçu, *a.g.t.*, s. 21.

²⁶ Olcay Uçak ve Abdi Erkal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci”, *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 12, S. 1, 2019, s. 98.

²⁷ O. Uçak ve A. Erkal, *a.g.m.*, s. 98.

²⁸ Mehmet Göktürk, *Türkiye’de Yerel Basının Yapısı ve Organizasyonu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 11.

²⁹ S Funda Selçuk Şirin, “Ulus Devlet İnşasında Basının Rolü: Falih Rıfkı Atay”, *Tercüman-ı Ahval’in 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu (21-22 Ekim 2010)*, Belkıs Ulusoy (ed.), Emirler Matbaası, İstanbul 2010, s. 128.

³⁰ S. Çubukçu, *a.g.t.*, ss. 7-8.

³¹ S. Sezgin, *a.g.m.*, s. 178.

³² Ahmet Mutlu, “Samsun’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci: Yerel Basın Üzerinden Bir Analiz”, *Samsun Bildiriler Kitabı- Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim*, Mahmut Aydın (ed.), C. 2, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012, s. 2.

³³ A. Girgin, *a.g.m.*, ss. 245-246.

birbirlerini ne kadar fazla tanırsa yerel basının üzerindeki baskı da o kadar artmış olur.³⁴ Yani yayınlanan herhangi bir haberle ilgili olarak akrabalar, dostlar, komşular baskı yapmaya çalışabilirler.

1. Samsun'da Yerel Basın

Samsun'da ilk matbaa, 1877 yılında Hüseyin Avni Bey tarafından kurulmuştur.³⁵ İleride yayınlayacağı gazeteden dolayı burası Aks-ı Sadâ Matbaası olarak bilinir. Bu matbaa birçok kez taşınmak zorunda kalmıştır. Taşınmaların neticesinde, günümüzde İlkadım Belediyesi'nin eski binasının yanından geçen Bulvar yolunda faaliyetlerine devam etmiştir.³⁶ O yıllarda Almanya'dan çeşitli aletler ve makineler getirterek kendini geliştiren matbaa, süreli yayın haricinde birçok baskıyı yapabiliyordu.³⁷

Meşrutiyet ilanı matbaacılığın Samsun halkı tarafından ilgisinin artmasına vesile olmuş ve şehrin ikinci matbaası Şems Matbaası açılmıştır.³⁸ "Aks-ı Sadâ Gazetesi"nde geçen bir habere göre, bu matbaanın açılış sebebinin Hüseyin Avnizade'nin kurduğu matbaa ile rekabete girmek koşuluyla onu batırmak olduğu söylenebilir.³⁹

Samsun'da ilk gazete, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla 02.08.1908 tarihinde yayınlanmaya başlayan "Aks-ı Sadâ Gazetesi" olarak bilinir. Haftada, kere yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi Avnizade Cemil Bey, başmuharriri İbnü'l Hilmi İsmail Hakkı, müdürü ise Dr. Sıtkı Avni Bey'dir.⁴⁰

Samsun'da ilk gazetenin yayınlanmasından 1925 yılına kadar geçen sürede 33 gazete çıkarılmıştır.⁴¹ Bu gazetelerden 2 tanesi ilerleyen kısımlarda da belirtileceği üzere Samsun Gazi Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Diğerlerine ise Milli Kütüphane ve Hakkı Tarık Us Koleksiyonu vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Aşağıda Samsun'da yayınlanan ve hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz gazetelerle ilgili bilgiler sunulmuştur.

1.1. Doğru Sadâ ve Vicdan Sesleri (1908)

"Ümmet-i İslamiyye ve Millet-i Osmaniyye'nin Menfaatine Hadim Gazetesi" şeklinde bilinen bu gazetenin muharriri Nafizzade Süreyya'dır.⁴²

1.2. Samsun Ticaret Odası Gazetesi (1910)

"Umûr-ı ticariye ve ziraiyye ve maliyye ve nafiâ ile menâfi-i umumiyye ve mevadd-ı saireye müteallik malûmatı hâvi emtia-i ticariyyenin samsunda cari olan fiatlarını muhteva olmak üzere Türkçe neşr olunur." başlıklı gazete 1910'da Hoca İbrahimzade Mehmed Şükrü tarafından çıkarılmıştır.⁴³

³⁴ Beste Nigâr Erdem, "12 Eylül İhtilali'nin Yerel Basının Haber Seçimleri Üzerindeki Etkisi: Hakimiyet Gazetesi Örneği", *Türkiye'de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 117-118.

³⁵ Baki Sarısakal, *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun 2003, s. 10.

³⁶ B. Sarısakal, *a.g.e.*, s. 10.

³⁷ B. Sarısakal, *a.g.e.*, s. 10.

³⁸ B. Sarısakal, *a.g.e.*, s. 11.

³⁹ B. Sarısakal, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁰ Bünyamin Kocaoğlu, "Millî Mücadelede ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Samsun'da Basın Hayatı ve Cemiyetler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, s. 156.

⁴¹ Önder Duman, "Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: "Haber Gazetesi", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1.Kitap*, Samsun 2006, s. 368.

⁴² Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara 1994, s. 264.

⁴³ H. Albayrak, *a.g.e.*, s. 264.

1.3. Ahali Gazetesi (1919)

1919'da İsmail Canani Oral tarafından çıkarılan gazete, 1944 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir⁴⁴. Basıldığı yer ise Ahali Matbaası'dır. Bu gazete Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur. Gazetenin yıllar bazında haberleri incelendiğinde; 1932'nin 23 Nisan'ında halkeviyle ilgili haberlerin;⁴⁵ 3 Mayıs'ında Zafer Sineması'nda bir filmin gösterileceğiyle ilgili "Şehrimizde Sesli Film" başlıklı haberin,⁴⁶ olduğu görülür. Bir sonraki yıl Ahali Gazetesi 7 Mart'ta "Bisiklet Kazaları" başlıklı haber ile otomobil kazalarının yanı sıra bisiklet kazalarının da olduğu duyurmuştur.⁴⁷ Gazete, 1934'de "Soyadları" başlığıyla yurttaşların hangi soyadları alacağından;⁴⁸ 1937'de "İlimizde Kutsal Bir Tören Çarşamba Batakılları Kurutuluyor" başlığıyla ıslah çalışmalarından;⁴⁹ 1938'de ise "Bütün Cihan Matem İçinde" başlığıyla Atatürk'ün ölüm haberinden bahsetmiştir.

1.4. Haber Gazetesi (1923)

Muslihizade Emin Refik Bey'in sahibi olduğu Haber Gazetesi, 4 Ekim 1923'de çıkarılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Gazetenin yayınlanmaya başladığı yıl verdiği haberlere göz atıldığında "Yerli Mallarımız Ragbet Bekliyor", "Bu Nedir", "Lale Ticarethanesi", "Meşhur Tatlıcı" gibi başlıklarla yerel ve ulusal haberler verdiği görülmektedir.⁵¹ Bu haberlerin dışında Tıbbi alanlarda ilanlar yayınlanmıştır. Bunların dışında değerlendirilen üçüncü sayfa haberleri, genelde şehrin reklam haberlerini içermektedir. Bunlara örnek olarak da "Meşhur Tatlıcı", "Maden Suları", "Balık Yağı" gösterilebilir. Gazetenin yayın hayatına başlamasından 2 yıl sonra verdiği haberler incelendiğinde yine aynı minvalde yayın yaptığı söylenebilir. Örnek olarak ulusal bazda haber olarak ilk sayfada Büyük Millet Meclisi binasının görüntüsü verilirken yerel bazda "Husus-ı Otomobil Talimleri" başlığıyla Ordu'da açılan bir şoför mektebinden bahsedilmiştir.⁵² Samsun'un mahalli haberlerini yayınlayan gazetede genel olarak Samsun'a gelen mübadillerin ikameti esnasında yaşanan problemler, Samsun'da üretilen tütünlerin pazarlaması esnasında yaşanan aksaklıklar gibi konular işlenmiştir.⁵³

1.6. Nefir Gazetesi (1923)

"Zurnadan Bikanlara Haftalık Mizah Gazetesi'dir" sloganıyla yayınlanan Nefir Gazetesi, 31 Mayıs 1923 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.⁵⁴ Bu gazete 1 sayfa olarak yayınlanmıştır. Yayınlanan ikinci sayısındaki "Derdin Büyüğü", "Su Meselesi", "Fıkra" ve "Samsun'a Ait" başlıklı haberlere bakıldığında gazetenin yerel çapta yayın yaptığı söylenebilir.⁵⁵

1.7. Güneş Gazetesi (1924)

Şems Matbaası tarafından 14 Kasım 1924 tarihinde yayınlanmaya başlayan gazete, 15 günde bir yayınlanmaktaydı.⁵⁶ Bu gazetenin de yerel ve ulusal çapta yayın yaptığı söylenebilir.

⁴⁴ B. Kocaoğlu, a.g.m., s. 155.

⁴⁵ "Halkevleri", *Ahali Gazetesi*, 23 Nisan 1932, S. 552, s. 3.

⁴⁶ "Şehrimizde Sesli Film", *Ahali Gazetesi*, 3 Mayıs 1932, S. 553, s. 1.

⁴⁷ "Bisiklet Kazaları", *Ahali Gazetesi*, 7 Mart 1933, S. 595, s. 1.

⁴⁸ "Soyadları", *Ahali Gazetesi*, 4 Birincikanun 1934, S. 678, s. 1.

⁴⁹ "İlimizde Kutsal Bir tören Çarşamba Batakılları Kurutuluyor.", *Ahali Gazetesi*, 14 Birinciteşrin 1937, S. 796, s.1.

⁵⁰ Önder Duman, "Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: 'Haber Gazetesi'", *Academia*, https://www.academia.edu/35475971/SAMSUN_BASIN_TARİHİNDEN_BİR_KESİT_HABER_GAZETESİ_. (17.01.2022), s. 369-371.

⁵¹ "Yerli Mallarımız Ragbet Bekliyor", "Bu Nedir", "Lale Ticarethanesi", "Meşhur Tatlıcı" *Haber Gazetesi*, 6 Aralık 1923, Numara:10, s. 1-2-3.

⁵² "Husus-ı Otomobil Talimleri", *Haber Gazetesi*, 28 Ekim 1925, Numara:83, ss. 1-2.

⁵³ Ö. Duman, a.g.m., s. 369.

⁵⁴ B. Sarısakal, a.g.e., s. 65.

⁵⁵ "Derdin Büyüğü", "Su Meselesi", "Fıkra", "Samsun'a Ait" *Nefir Gazetesi*, 7 Haziran 1923, Numara:2, s. 1.

⁵⁶ H. Albayrak, a.g.e., s. 270.

15 Ekim 1924'te yayınlanan gazetede “Memleket Haberleri” başlığının yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir.⁵⁷

1.5. Bafra Gazetesi (1925)

Haftada bir kez yayınlanan Bafra Gazetesi'nin başmuharriri Mustafa Ragıp Bey'dir.⁵⁸ Bu gazete de Bafra'daki diğer gazeteler gibi Bafra hakkında bilgiler vermektedir.

1.8. Samsun Gazetesi (1925)

Samsun Gazetesi, 1925'de Samsun Valiliği tarafından haftada iki gün olarak çıkarılmıştır. Bu gazetede ulusal ve yerel haberler yayınlanırken devlet tarafından verilen ilanlara da yer verilmiştir. Bu gazete de Samsun Gazi İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Gazetenin yıllar içinde verdiği haberlere göz atmak gazetenin hüviyeti hakkında genel bir bilgi vermesi bakımında önem arz etmektedir. 1932'nin Şubat'ında çıkan sayıda belediye faaliyetleri ve tütün kongresi ile ilgili haberlere ek olarak hava durumu ve şehre gelen önemli şahsiyetler hakkında da bilgiler mevcuttur.⁵⁹ Yine Şubat ayında yayınlanan sayının ilk sayfasında halkevlerinden ve şehri etkisi altına alacağı düşünülen grip hastalığından söz edilmekte ve halk bu konuda uyarılmaktadır.⁶⁰ Bunların yanında resmi haber hüviyetinde Amasya ve Ordu yatılı mekteplerine 5 kişinin tayin edileceği, aday olmak isteyenlerin müracaatta bulunmaları gerektiğiyle ilgili bir haber de bulunmaktadır. Samsun Gazetesi, Valilik tarafından yayınlandığı için yeni kanunlar hakkındaki haberlere önem verilmiştir. Ancak buna rağmen 1934'te yayınlanan 525 numaralı sayıdaki “Yeni Ölçüler” başlıklı habere bakılarak merkezde yapılan inkılapların taşraya ulaşmasının birkaç seneyi bulabildiğini söylemek mümkündür.⁶¹ 3 Nisan 1936'da çıkan sayıdan, muhtaç köylülere buğday yardımının yapıldığı öğrenilmektedir. Gazete, Atatürk'ün ölümünü “Kurtarıcını ve Büyük Evladını Kaybettin. Türk Milleti Sen Sağ Ol!” başlığıyla duyurmuştur.⁶²

Gazetede dikkat çeken genel bir husus olarak imla kurallarına riayet edilmediği söylenebilir. Gazete yıllarca yayın hayatına sahip olmasına rağmen bu konuda geliştirememiştir.

Samsun'da yukarıda bahsi geçen gazetelerin dışında da yayın organları bulunmaktadır. Görüldüğü üzere gazeteler Samsun'un tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Gazeteler, bu kapsamda Samsun'un yerel tarihine kaynaklık etmektedir.

2. Mahalli Basının Yerel Tarihe Katkılarına Çeşitli Örnekler

Samsun ve Ahali gazetelerinden bölgenin yerel tarihiyle ilgili olan çeşitli haberler kronolojik olarak takip edilmiş ve ortaya bir süreç konulmuştur. Bu takip süreci, araştırmacılara bir bölgenin yerel tarihini yazarken mahalli basının sunduğu katkıları göstermek açısından önem arz etmektedir.

2.1. Bafra Çetinkaya Köprüsü'nün Yapımı

Mahalli basının yerel tarihe katkılarına ilk örnek olarak Samsun'un Bafra ilçesinde bulunan Çetinkaya Köprüsü'nün yapım sürecinin gazetelerden takip edilebilmesi gösterilebilir. Bafra'dan geçmekte olan Kızılırmak, şehri ikiye ayırması bakımından karşıdan karşıya geçme ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle ırmağın üzerine insanların ve küçük çapta araçların geçmesi

⁵⁷ “Memleket Haberleri”, *Güneş Gazetesi*, 15 Ekim 1924, S. 11, s. 2.

⁵⁸ B. Kocaoğlu, *a.g.m.*, s. 157-158.

⁵⁹ “Şehrimize Gelenler”, *Samsun Gazetesi*, 4 Şubat 1932, Numara:427, s. 1.

⁶⁰ *Samsun Gazetesi*, 13 Şubat 1932, Numara:428, s. 1.

⁶¹ “Yeni Ölçüler”, *Samsun Gazetesi*, 4 İkinci Kanun 1934, Numara:525, s. 1.

⁶² “Kurtarıcını ve Büyük Evladını Kaybettin Türk Milleti Sen Sağ Ol!”, *Samsun Gazetesi*, 11 İkinciteşrin 1938, S. 770, s. 1.

için ahşap bir köprü yapılmıştır. Bu ahşap köprü, ilk yapıldığı zamanlarda işlevini yerine getirirken zaman ve teknolojinin ilerlemesi üzerine araçların gelişip artmasıyla eski işlevini yerine getiremez olmuştur. Bundan dolayı sürekli yıkılmakta ya da bir tarafı göçmektedir.

Köprü haberlerinin takip edilmeye başlanabildiği 1931'den yeni köprünün yapımına kadar (1937) geçen süreçte eski köprünün birçok kez yıkıldığının ve tamir edildiğinin haberlerini gazetelerden takip etmek mümkündür. Ancak her seferinde yeniden tamir ettirmek çok masraflı ve zaman alan bir iştir. Zaten Cumhuriyet'in ilk yıllarında Çarşamba ilçesine yapılan beton köprü gibi Bafra'ya da bir köprü yapılmasını isteyen halk, bunu her fırsatta dile getirmiştir. Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik nedenler dolayısıyla halkın isteğini yerine getirebilmek 1937'de mümkün olabilmıştır.

Sık sık yıkılmakta olan eski ahşap köprünün tamiri için, hemen ayaklarının dibinde bulunan kereste fabrikasından yararlanılmıştır. Genel merkezi Ankara olan ve genel müdürlüğünü Eskişehir Mebusu Emin Bey'in yürüttüğü Bafra Kereste Fabrikası'nı, Cumhuriyet İnşaat Türk Anonim Şirketi işletmektedir.⁶³ Bafra'daki fabrikanın müdürlüğünü ise Cemal Bey yürütmektedir. Bu fabrika, hammaddesini Kos Ormanı'ndan sağlamaktadır.⁶⁴

Eski Kızılırmak Köprüsü'nün yıkılma haberlerinin takibine 1931'de başlamak mümkündür. 27 Ağustos'ta yayınlanan haberde köprünün araç geçemeyecek kadar kötü durumda olduğu ve beş bin liraya tamir edileceği bilgisi yer almaktadır.⁶⁵

Tamirattan bir yıl sonra 1932 yılının mart ayında, havaların ısınmasıyla beraber Kızılırmak'ın su seviyesi yükselmiş ve yaşanan seller dolayısıyla köprünün üç gözü yıkılmıştır.⁶⁶ Bu yıkıma biraz da kereste fabrikasındaki kütüklerin köprü ayaklarına isabet etmesi sebep olmuştur. Köprü bu afetten sonra tekrar tamir olunmuştur. Bir ay sonra, yani mayıs ayında yine bir sel dolayısıyla kısmen yıkıma uğramış olan köprü tekrar onarılmıştır.

1932'ye gelindiğinde artık tamirat masrafları göze batmaya başlayan Kızılırmak Köprüsü, ağustos ayında bir arıza vermiş ve tamiri yapılarak güvence altına alınmıştır.⁶⁷ Ahali Gazetesi yazarının Nafia Vekili Hilmi Bey'e ilettiği mesajda Kızılırmak Köprüsü'nün tıpkı Çarşamba Köprüsü gibi betonarme olarak yapılmasının halk tarafından talep edildiği bilgisi yer almaktadır.

1934'de Ahali Gazetesi'nin yazarı bir haberinde Kızılırmak Köprüsü'nden ne zaman geçmeye kalksa içini aniden bir tehlikeyle dolacağı korkusuna kapıldığını yazmıştır.⁶⁸ Köprüden geçerken ufak tefek tamirat işlerinin bile aksamış olduğunu görmüş ve bunu belirtmiştir. Bundan dolayı bir an evvel köprünün emniyetinin alınmasını istemiştir. Gariptir ki bundan bir müddet sonra köprü yeniden yıkılmıştır.⁶⁹

Nihayet 1935 yılının şubat ayında, köprünün betondan yapılacağı haberi duyurulmuş ve bu haber halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Nisan ayında Bayındırlık Bakanlığı Köprüler Şefi Bay Kemal, Samsun şehrine gelerek beton yapılacak köprüleri yerinde tetkik etmiştir.⁷⁰

Köprünün yeniden yapılma kararı alındıktan iki ay sonra Kızılırmak suları yükseldiğinden kereste fabrikasındaki tomruklar köprünün ayağına takılmış ve köprüye zarar

⁶³ Filiz Dıdırıoğlu, "Samsun'da Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörleri (1923-1950)", Osman Köse (ed.), *Gelenekten Moderniteye Samsun*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014, s. 213.

⁶⁴ F. Dıdırıoğlu, *a.g.m.*, s. 213.

⁶⁵ "Kızılırmak Köprüsü", *Ahali Gazetesi*, 27 Ağustos 1931, s. 1.

⁶⁶ "Kızılırmak Köprüsü", *Ahali Gazetesi*, 16 Mart 1932, S. 547, s. 1.

⁶⁷ "Kızılırmak Köprüsü", *Ahali Gazetesi*, 22 Ağustos 1933, S. 618, s. 1.

⁶⁸ "Kızılırmak Köprüsü", *Ahali Gazetesi*, 24 Temmuz 1934, S. 661, s.3.

⁶⁹ "Kızılırmak Köprüsü Yeniden Yıkıldı", *Ahali Gazetesi*, 7 Ağustos 1934, S.663, s.2.

⁷⁰ "Köprüler Şefi Bay Kemal Şehrimizde", *Ahali Gazetesi*, 2 Nisan 1935, s. 1.

vermiştir. Ancak bu zarara kendileri neden olduğu için fabrika tarafından köprü tamir edilmiştir.⁷¹

14 Nisan 1935'teki haberde, yeni yapılacak olan Kızılırmak Köprüsü'nün bir ay sonra açık eksiltme⁷² yoluyla ihaleye çıkacağı bildirilmiştir.⁷³ Aynı yılın kasım ayında ise köprünün ihalesi bitirilerek ayaklarının temelleri atılmıştır.

1936'nın başında yeni köprünün yapımı devam ederken eski ahşap köprü geçilemeyecek duruma geldiği için tamir edilmek istenmiştir. Köprü bitene kadar da bu tamiratların zaman zaman yapıldığı görülmektedir. Mart ayında köprü ayaklarının temelleri kazılarak beton dökülecek hale gelmiştir. Ekim ayında köprü ayaklarının temellerinin bittiği haberi yayınlanmıştır. Ayrıca ilk defa gazetelerde köprünün 228 metre uzunluğunda olacağı haberi de duyurulmuştur.⁷⁴

1937'nin mart ayında yeni yapılan köprünün Bafra tarafındaki iki gözünün betonarme kalıpları bitmiştir. Diğer gözlerin inşasına ise devam edilmektedir. Köprünün yapımı devam ederken nisan ayında eski köprünün direklerinden bazılarının çürümüş olduğu ve bir hafta içinde tamir edileceği duyurulmuştur.⁷⁵ Ekim ayına gelindiğinde köprünün bitmek üzere olduğunun haberleri yayılmaya başlanmıştır. Haberlere göre Kızılırmak Köprüsü'nün beton inşaatı bitmiş ancak Osmaniye ve Gümüşhacıköy taraflarında meydana gelen selin etkisiyle köprünün iki tarafındaki imlalar zarar gördüğü için tekrar yapılması gerektiği dile getirilmiştir.⁷⁶

Nihayet 29 Ekim 1937'de köprünün inşaatının tamamlandığı bildirilmiştir. Devlete 221 bin liraya mal olan köprünün boyu 255 metredir.⁷⁷ Köprünün ismi, Bafra Belediye Meclisi kararıyla "Çetinkaya Köprüsü" olmuştur. Bu isim Bafra halkı tarafından dönemin Nafia Vekili Ali Çetinkaya'ya atfen verilmiştir. Nitekim Köprünün yapımındaki yadsınamaz emekleri olan Ali Çetinkaya Bafra halkı tarafından sevilip sayılmaktadır.

4 Kasım 1937' de köprünün açılış törenine Nafia Müsteşarı Arif Baytuğ, Şosa ve Köprüler Reisi Ali Talib Güran, Samsun Valisi ve Tümen Komutanı katılmıştır. Büyük bir halk kitlesiyle açılış yapılan köprünün açılma töreninin işleyişi Samsun Gazetesi'nde yer almaktadır.⁷⁸

⁷¹ "Kızılırmak Köprüsü", *Ahali Gazetesi*, 9 Nisan 1935, S. 695, s.2

⁷² Açık eksiltme, bir ihale kavramı olup bir işi yapacak olan kimseler arasında fiyat düşürmeye yönelik uygulanan yöntem biçiminde tanımlanabilir. Detaylı bilgi için bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, "Açık Eksiltme", <https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 25.01.2020.

⁷³ "Kızılırmak Köprüsü", *Samsun Gazetesi*, 14 Nisan 1935, s. 1.

⁷⁴ "Bayındırlık İşleri", *Samsun Gazetesi*, 29 Birinciteşrin 1936, Numara: 668, s. 2

⁷⁵ "Kızılırmak Köprüsü Tamiri", *Ahali Gazetesi*, 1 Nisan 1937, S.779, s. 2.

⁷⁶ "Kızılırmak Köprüsü Bitmek Üzere", *Ahali Gazetesi*, 14 Birinciteşrin 1937, S. 796, s. 1.

⁷⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, *Bafra'da Kızılırmak Üzerinde Yapılan Bafra Köprüsünün İşletmeye Açılışı*, 06.11.1937, Kutu No:155, Gömlek No: 91.

⁷⁸ "Yapılması sona eren ve Çetinkaya ismi verilen Bafra Kızılırmak Köprüsünün açılma töreni dünki Perşembe günü büyük galabalık huzuriyle yapılmıştır.

Açılma töreninde bulunmak için Ankaradan şehrimize Nafia müsteşarı Arif Baytuğ ile şosa ve köprüler reisi Ali Talib Güran gelmişlerdir.

Sabahleyin saat sekizde sayın misafirlerle Vali ve Tümen Komutanı, Hükümet erkânı, Kurullar başkanları ve Matbuat mümessillerinden mürekkep bir kabile otomobillerle Samsun'dan hareket ederek saat onda Bafraya vasil olmuşlar ve Bafra Kaymakamı ile Belediye başkanı ve bazı halk ve kurum mümessilleri tarafından karşılanmışlardır.

Hükümet konağında Belediyede bir müddet istirahatından sonra saat onbirde otomobillerle köprüye gidilmiştir. Merasime Bafra Halkevi bandosu tarafından çalınan İstiklal marşıyla başlanmıştır. Marş saygı ile dinlendikten sonra kürsiye gelen Belediye başkanı Zehni Lokman tarafından bir nutuk irad olunmuştur. Ondan sonra köprü ve şoseler reisi Ali Talib tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin imar ve inşaa yolunda bugüne kadar başardığı işler hakkında kısaca malumat verildikten sonra Bafra Köprüsünün inşaa tarzı ve Türk fen heyetinin muvaffakiyeti açık bir lisan ile izah edilmiştir.

Bafra Çetinkaya Köprüsü, Cumhuriyetin ilk temel taşlarından olmakla birlikte 82 yıldır ayakta durmaktadır. Bugün yöre halkının, düğünlerde üzerinden geçerek taş atıp oyunlar oynadığı köprü, manevi bir değer olarak Bafra İlçesi'ni ön plana çıkarmaktadır. Yapımında özel ilgisi ve desteği bulunan dönemin Bafra Belediye Başkanı Zihni Lokman Bey'in katkıları yadsınamazdır. Zaman geçtikçe ihtiyacın artması üzerine yanına yeni nesil beton köprü inşa edilmiştir.

2.2. Samsun'da Irmak ve Osmaniye Caddelerine Parke Kaldırım Döşenmesi (1932-1938)

Samsun Belediyesi, yeni imar olunan Samsun kentinin birçok sokağındaki ve caddesindeki yolları o döneme göre yeni nesil olan parke kaldırımlar ile döşemektedir. Bu kapsamda Irmak ve Osmaniye Caddelerine parke kaldırım döşeme süreci yerel gazetelerden takip edilebilmektedir.

Irmak Caddesi, 1933'den 1938'e kadar çeşitli nedenlerle tamir edilmiştir. 1933'ün temmuz ayından önce kaldırımlarının parke taşı yapımına başlanan Irmak Caddesi'nin geri kalan kısımlarının yapılması için belediye gazetesine bir ilan vererek ihale yapılacağını duyurmuştur.⁷⁹ Caddenin kaldırımı bir yıl sonra, yani 1934'ün mart ayında bozulduğu için yapımına tekrar başlanmış ve Mert Irmağı Köprüsü'ne kadar uzatılması kararlaştırılmıştır.⁸⁰ Bu işlem için ihalenin yapılması haziran ayını bulabilmiştir. İhaleye konulduktan bir ay sonra, yani temmuz ayında Mustafa Bey ihaleyi kazanmış ve köprüye kadar olan kısmın inşasına başlamıştır.⁸¹ 1938 yılına gelindiğinde Irmak Caddesi, liseye kadar uzatılmak istenmiş ve bunun için belediye ilan vererek ihale açmıştır. Bu uzatma işlemi toplam uzunluğu 274 metreyi bulurken bedeli 8.246 lira 72 kuruştur.⁸²

Osmaniye Caddesi'ne bakıldığında; bu caddeye 1933'de önce adi kaldırım yapılması planlandığı ve bunun için de ihale açıldığı görülmektedir.⁸³ Bu ihalede Osmaniye Caddesi'nde bulunan Asri Bakkal önünden Zafer Sineması'na kadar olan kısım için 197,5 metrelik bir kaldırım inşa edileceği bildirilmiştir. Bu işlem yapıldıktan sonra temmuz ayında yayınlanan ihalede bu defa Osmaniye Caddesi'nde bulunan Zafer Sineması'ndan Asri Bakkal önüne kadar iki tarafa da beton yaya kaldırım inşası kararlaştırılmıştır.⁸⁴ Bu ihalenin bedeli ise 920 lira 56 kuruştur.

Görüldüğü üzere yerel basın vasıtasıyla Samsun'da 1923-1938 yılları arasında tamir olunan caddelerin yapım süreçleri takip edilebilmektedir. Bu haberler vasıtasıyla şehirdeki sokak isimleri, dükkanların isimleri gibi özel bilgilere de ulaşılabilmektedir.

Ondan sonra Valimiz Fuad Tuksal kürsiye gelerek Çetinkaya Köprüsünün vilayet iktisadiyatı üzerinde husule getireceği büyük tesirlerden ve Cumhuriyetin feyizlerinden bahis veciz bir nutuk irak etmiştir.

Bunu müteakip sayın misafirimiz müsteşar Arif Baytuğ kürsiye gelmiş, köprüünün inşasına vekalet tarafından verilen ehemmiyet üzerinde tefsilat verici kıymetli sözler söylemiş ve alkışlanmışlardır.

Kıymetli misafirimiz Arif Baytuğ köprüünün ortasında gerili kurdelayı keserek geliş gidişe açmıştır. Köprüünün müteahhitleri tarafından hazırlanan büfede misafirlere pasta likör vesaire ikram olunmuştur.

Saat birde Bafra belediyesi tarafından Bafra orta mektep salonunda yüziki kişilik ziyafet verilmiştir. Saat onbeşte Bafra kereste fabrikası gezilmiş ve saat onaltı buçuğu geçerek Samsun'dan giden zevat ile misafirlerimiz Samsuna hareket etmişlerdir. Dün gece Samsun Halkevinde misafirlerimiz şerefine kırk kişilik bir ziyafet verilmiştir. Bugün muhterem misafirlerimiz Samsunun muhtelif yerlerini gezmiş ve su işlerini tetkik için valimizle birlikte Termeye gitmişlerdir.” Bkz. “Bafra Çetinkaya Köprüsünün Açılma Töreni”, Samsun Gazetesi, 5 Teşrinisani 1937, Numara: 718, ss. 1-2.

⁷⁹ “Samsun Belediye Riyasetinden”, *Ahali Gazetesi*, 11 Temmuz 1933, S. 612, s. 4.

⁸⁰ “Kaldırım İnşası”, *Samsun Gazetesi*, 13 Mart 1934, s. 2.

⁸¹ “Parke Kaldırım İnşası”, *Samsun Gazetesi*, 19 Temmuz 1934, s. 2.

⁸² “Parke ve Tretuar İnşaatı”, *Samsun Gazetesi*, 19 Ağustos 1938, Numara: 758, s. 3.

⁸³ “Samsun Belediye Riyasetinden”, *Ahali Gazetesi*, 7 Mart 1933, S. 595, s. 4.

⁸⁴ “Samsun Belediye Riyasetinden” *Ahali Gazetesi*, 11 Temmuz 1933, S. 612, s. 4.

2.3. Samsun Belediyesi'nin Borçları Meselesi

Samsun'daki yerel gazetelerden kamu kurumları hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. Samsun Gazetesi'nin 7 Haziran 1934 tarihinde yayınladığı habere göre, Samsun Belediyesi'nin Emlak Bankası'ndan aldığı borçların bir kısmını ödediği halde kalan borcunun 300.000 lira olduğu haber edilmektedir.⁸⁵ Bu borçlar için bir heyetin Ankara'ya gidip banka müdürü ve Dâhiliye Vekilleri ile görüşüldüğü de haberde bildirilmektedir. Bu haberin verdiği bilgilerden en ilginç ise o dönemde sadece Samsun ve Konya vilayetlerine özel bir kanun teklifinin verileceği yönündeki kısmıdır. 1935'in şubat ayında Samsun Gazetesi'nin yayınladığı bir diğer haberde ise belediye borçlarının bir türlü bitmek bilmediğinden dolayı sitem edilmiştir:

Birkaç senedenberi halli hususunda çalışılmasına rağmen bir türlü bitmeyen ve senelerin geçmesiyle faizi arttıkça artan Emlak bankası alacağının bu defa Valimiz Bay Fahri Kiper Belediye Başkanı Bay Hüsnü Yegenin alakaları ve Banka Hukuk müşaviri bay Hilminin de bilhassa bu işin başarılması maksadile buraya kadar gelmesi ve meslisce de bu babda karar itti haz edilmesi meselenin elverişli bir suret de kat'î olarak bitirileceği hakkındaki kanaati artırmıştır.”⁸⁶

Yerel mahiyetteki gazetelerden Samsun Belediyesi'nin borçları öğrenilebildiği gibi şehre özel kanun teklifleri hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir.

2.4. Genelevin Bulunduğu Sokağa Duvar Örölüp Sokağın Adının Değiştirilmesi

Ahali Gazetesi'nin 5 Mart 1935 tarihli haberinden; Samsun'da faaliyet gösteren Genelevler Sokağı'nın Gazi Caddesi'ne bakmasından dolayı bu evlere giren çıkanlar yüzünden halkın rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷ Haberin devamında bu evleri kullanan insanlar tarafından bölgede çirkin vakaların cereyan ettiği bildirilmektedir. Bu yüzden evlerin bulunduğu sokak ile cadde arasında bir duvar çekilmiş ve bölgede sükûnet sağlanmıştır.⁸⁸ Ancak olay burada kapanmamış ve ilginç durumlar meydana gelmiştir. Bu sokağa “Ünye Sokağı” adı verildiği için bu durumdan rahatsız olan Ünyeli vatandaşlar Samsun Belediye Meclisi'nden sokağın adının değiştirilmesini istemişlerdir.⁸⁹ Görüldüğü üzere bu haberler, 1935 yılındaki Samsun halkının psikolojisini ve tercihlerini yerel tarih araştırmacılarına yansıtmaktadır.

Sonuç

Bu makalede, Türkiye'de mahalli basının geçmişinden bahsedilip yerel tarihe olan katkıları sunulmaya çalışılmıştır. Basının alt kolu olan yerel basın, tarih içinde birçok kez değişime uğramış ve zamanın koşullarına göre kendini şekillendirmiştir. Türkiye'de dünyadan farklı bir şekilde gelişen yerel basın, genelde diğer alanlarda olduğu gibi devletin desteğiyle gelişme gösterebilmiştir. Çeşitli nedenlerden dolayı karşı karşıya kaldığı sorunlar, yerel basının ilerlemesine mâni olsa da geçmişten günümüze kadar varlığını devam ettirmesine engel olamamıştır.

Yerel basın, şehirlerin konuşan dili olmuş ve insanları bir amaç etrafında birleştirmeye çalışmıştır. İnsanların, yaşadığı şehirlerden haber alma kaynağı olan gazeteler, yerel basının önemli unsuru olmuştur. Bir bölgede yayınlanan gazeteyi okuyan tarihçi, araştırdığı bölgeyle ilgili bütün haberleri detaylı bir şekilde görebilir. Örneğin, günümüz için önemsiz olan basit bir tatlı dükkanının açılışı dahil olmak üzere bölgenin o dönemdeki hava durumunu bile öğrenebilmek mümkündür. Yerel tarih alanında yapılan çalışmalarda yararlanılan kaynaklardan biri olan gazeteler bu kapsamda değerlendirildiğinde dönemin atmosferini araştırmacıya birebir

⁸⁵ “Samsun Belediyesinin Borç Meselesi”, *Samsun Gazetesi*, 7 Haziran 1934, s. 1.

⁸⁶ “Belediyenin Borç Meselesi”, *Ahali Gazetesi*, 19 Şubat 1935, S. 689, s. 2.

⁸⁷ “Umumi Evler Sokağına Duvar Çekildi”, *Ahali Gazetesi*, 5 Mart 1935, S. 691, s. 3.

⁸⁸ “Umumi Evler Sokağına Duvar Çekildi”, *Ahali Gazetesi*, 5 Mart 1935, S. 691, s. 3.

⁸⁹ “Umumi Evler”, *Samsun Gazetesi*, 7 Mart 1935, No:584, s. 3.

yansıması açısından önem arz etmektedir. Zaman akıp giden bir kavram olsa da gazeteler bu durumu değiştirmeyi başarabilmiştir.

Tarih araştırmalarında sık yapılan yanlışlardan biri günümüzün koşullarıyla geçmiş değerlendirmek olarak nitelenebilecek anakronizmdir. Dönemin gazetelerini okuyup bilgi sahibi olan bir araştırmacının bu hataya düşme riskinin azalacağını söylemek mümkündür. Tarih araştırmacısının olayları geçmişin koşullarına göre yani senkronik bir şekilde değerlendirmesi daha nesnel sonuçlara ulaşmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi⁹⁰

Gazeteler

Ahali gazetesi

Güneş gazetesi

Haber gazetesi

Nefir gazetesi

Samsun Gazetesi

Araştırma ve Tetkik Eserler

Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara 1994.

Arslan, Berna Erçin, “Yerel Basın Örgütlerinde Örgütsel İletişimin Rolü ve Önemi”, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans*, Eskişehir 1999.

Bodur, Feyyaz, *Yerel Basında Yönetim ve Örgüt Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1997.

Boran, Zühal, “Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)”, *T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 2018.

Bozaslan, Mehmet, “Türk Basın Tarihinde Ahali Gazetesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gaziantep 2014.

Çelebi, Mevlüt, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sıra Dışı Bir Gazete: Halk Gazetesi”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/ Elâzığ*, Merve Uğur (haz.), C. 2, Erdal Basım Yayın, Ankara 2018, ss. 1167-1199.

Çığ, Ünsal, “19. Yüzyılda Osmanlı’da Gazetecilik Hareketleri: Takvimi Vekayi’den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 29-77.

Çubukçu, Sena, “Gümüşhane Yerel Basınının Gündem Kurma Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum 2016.

⁹⁰ Belgeye ait bilgiler dipnotlarda gösterildiği için ayrıca burada belirtilmemiştir.

Dıgırlıoğlu, Filiz, “Samsun’da Sanayi, Ticaret ve Hizmet Sektörleri (1923-1950)”, Osman Köse (ed.), *Gelenekten Moderniteye Samsun*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014, ss. 203-228.

Duman, Önder, “Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: “Haber Gazetesi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1.Kitap*, Samsun 2006, ss. 367-384.

Duran, Haluk Harun, “Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 77-89.

Er, Turgut, *Türkiye’de Basın Yayın ve Tanıtma*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2003.

Erdem, Beste Nigâr, 12 Eylül İhtilali’nin Yerel Basının Haber Seçimleri Üzerindeki Etkisi: Hakimiyet Gazetesi Örneği, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 111-139.

Evcin, Erol, “Birinci Dünya Savaşında Bolu Gazetesi”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/ Elâzığ*, Merve Uğur (haz.), C. 2, Erdal Basım Yayın, Ankara 2018, ss. 1809-1869.

Girgin, Atilla, “Türkiye’de Yerel Basın ve Resmi İlan”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 243-261.

Göktürk, Mehmet, “Türkiye’de Yerel Basının Yapısı ve Organizasyonu”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2014.

Güner, Deniz, “Cumhuriyet Dönemi Basın Yayın Yasakları (1923-1960)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2015.

Gürel, Nail, “Yerel Basının İşlevi ve Demokrasilerde Önemi”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 171-177.

Haykır, Yavuz ve Handan Haykır, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yerel Basının Tarihsel Gelişimine Bir Bakış”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, S.56, Ekim 2017, ss. 306-325.

İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2002.

Kocaoğlu, Bünyamin, “Millî Mücadelede ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Samsun’da Basın Hayatı ve Cemiyetler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, s. 161-166.

Mutlu, Ahmet, “Samsun’da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci: Yerel Basın Üzerinden Bir Analiz”, *Samsun Bildiriler Kitabı- Samsun Sempozyumu 13-16 Ekim*, Mahmut Aydın (ed.), C. 2, Samsun Valiliği Yayınları, Samsun 2012, ss. 397-407.

Öksüz, Melek, “Trabzon’da Meşveret Gazetesi’ndeki Reklamlar Üzerinden Trabzon’un Sosyal-Ekonomik ve Kültürel Analizi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.12, S.24, 2018, ss. 199-234.

Polat, Nazım H., “Türkiye’de Yerel Basının Gelişimine Genel Bir Bakış”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, ss. 7-25.

Sarısakal, Baki, *Samsun Basın Tarihi*, Barış Gazetesi Yayınları, Samsun 2003.

Sezgin, Suat, “Türkiye’de Yerel Basın”, *Türkiye’de Yerel Basın*, Fuat Sezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 177-197.

Şeker, Mustafa, “Yerel Gazeteler ve Resmi İlan”, *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 4, S. 1, 2005, ss. 101-115.

Şirin, Funda Selçuk, “Ulus Devlet İnşasında Basının Rolü: Falih Rıfkı Atay”, *Tercüman-ı Ahval’in 150. Yılında İstanbul’da Fikir Gazeteciliği Sempozyumu (21-22 Ekim 2010)*, Belkıs Ulusoy (ed.), Emirler Matbaası, İstanbul 2010, ss. 127-139.

Topuz, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

Tüfekçioğlu, Hayati, "Cumhuriyet ideolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye 1.12.1928-31.12.1929) *Sosyoloji Dergisi*, C. 3, S. 3, İstanbul. 1992, ss. 45-96.

Uçak, Olcay ve Abdi Erkal, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yerel Basının Gelişim Süreci”, *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 12, S. 1, 2019, ss. 92-122.

Vural, Ali Murat, *Yerel Basın ve Kamuoyu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1999.

İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Basın”, <https://sozluk.gov.tr/>., erişim tarihi: 25.01.2020.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Açık Eksiltme”, <https://sozluk.gov.tr/>., erişim tarihi: 25.01.2020.

EKLER
1.EK*

*Samsun Gazetesi, 19 Teşrinisani 1937, Numara 729, s. 2.

2.EK*

**Samsun Gazetesi*, 12 Teşrinisani 1937, Numara 719, s. 1.

3.EK*

*Ahali Gazetesi, 7 Ağustos 1934, s. 2.